

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

Издавач:

МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Адреса на Редакцијата:

Министерство за одбрана

Списание „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“

ул. „Орце Николов“ бб 1000 Скопје

Телефони: 442-302 и 447-547

Списанието излегува два пати годишно.

Цената на еден примерок е 70 денари.

Претплата за 2000 година изнесува 140 денари (плус поштенски трошоци).

Претплата за странство е двојно поголема (плус поштенски трошоци).

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

ТЕОРЕТСКО СПИСАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА РМ

ИЗДАВАЧКИ СОВЕТ

Ѓорѓи ХРИСТОВСКИ, **претседател**

Параскева ЧАТМОВА

Зехедин ТУШИ, генерал-мајор

Ѓорѓи ТРЕНДАФИЛОВ

Сашо МИЈАЛКОВ

проф. д-р *Стојче* ДЕСКОВСКИ, полковник

Васил ДИЧЕВСКИ

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

проф д-р *Љупчо* АЈДИНСКИ

проф. д-р *Билјана* ВАНКОВСКА

проф. д-р *Ратко* НАЧЕВСКИ

Никола КОСТЕСКИ, потполковник

проф. д-р *Анастас* ЛАКОСКИ

Панде ПЕТРОВСКИ, генерал-потполковник

доц. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, полковник

доц. д-р *Ванче* СТОЈЧЕВ, мајор

УРЕДУВАЧКИ ОДБОР

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

доц. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник

проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ

проф. д-р *Зоран* НАЦЕВ

доц. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, полковник

ас. *Оливер* БАКРЕСКИ

Добре ТРАЈАНОВСКИ, мајор

Главен и одговорен уредник: проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

Заменик главен уредник: доц. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник

Технички уредник: *Сашо* ИВАНОВ

Ликовно решение на корица: *Кочо* ФИДАНОВСКИ

Лектор *Ксенија* МИТЕВА

Печат: „НАМ“ Скопје

Сите права се резервирани

Се забранува репродуцирање на публикацијата и нејзините делови, како и нивно трансформирање во разни медиуми: електронски, магнетни ленти, механичко фотокопирање, снимање и друго, без писмено одобрение на издавачот и авторите.

All rights reserved

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means: electronic, electrostatic, magnetic tape, mechanical photocopying, recording or otherwise, without permission in writing from the publisher and authors.

Според Мислењето на Министерството за култура бр. 07-7144/2 од 27. 12. 1999 година, за списанието „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ се плаќа повластена даночна стапка.

СОДРЖИНА

1

Општо теоретски, доктринарно-стратешки и други теми од областа на одбраната

Борис ТРАЈКОВСКИ	
ДЕМОКРАТИЗАЦИЈАТА И БЕЗБЕДНОСНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ ВО	
ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА	7
Хакан ВИБЕРГ	
ДЕМОКРАТИЈАТА И ВОЈСКАТА - ЗА ЕДЕН КОМПЛЕКСЕН ОДНОС	11
Билјана ВАНКОВСКА	
ВОЈСКАТА И МИРОТ ПО СТУДЕНАТА ВОЈНА: ВО ПОТРАГА ПО НОВИ	
ВОЈНИЧКИ МИСИИ	23
Митко КОТОВЧЕВСКИ	
СИСТЕМ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ НА РЕПУБЛИКА	
МАКЕДОНИЈА	37
Трајан ГОЦЕВСКИ	
ПОЛОЖБА И ФУНКЦИИ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА	
Р. МАКЕДОНИЈА	51
Зоран НАЦЕВ	
ОСНОВИ НА ПАРАДИГМАТА ЗА ВНАТРЕШНАТА ОРГАНИЗАЦИЈА НА	
ДРЖАВАТА КАКО ПРИЧИНА ЗА ВОЈНА	65

2

Геополитички, геостратешки, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната

Радко НАЧЕВСКИ	
МУЛТИПОЛАРИЗАЦИЈА	79
Стојан КУЗЕВ	
НАТО МИСИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И КОСОВСКАТА	
КРИЗА	87
Марина МИТРЕВСКА	
ЦИВИЛНАТА ОДБРАНА ВО ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИТЕ	
НАЦИИ	97
Борис НИКОДИНОВСКИ	
ПРОСТОРНО-ПЛАНЕРСКИ АСПЕКТИ НА ОДБРАНБЕНИОТ СИСТЕМ	
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	109

Јовс ТАЛЕВСКИ	
КАРТОГРАФИЈАТА ВО СОВРЕМЕНАТА ОДБРАНА	123
Тони МИЛЕСКИ	
ПОИМНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКАТА ГЕОГРАФИЈА И НЕЈЗИНОТО МЕСТО ВО СВЕТСКАТА АКАДЕМСКА ПРАКТИКА	133

3

Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема

Стојче ДЕСКОВСКИ, Росе СМИЛЕСКИ и Славко АНГЕЛЕВСКИ	
БАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ НА ДЕЈСТВОТО НА СОВРЕМЕНИТЕ ПРОЕКТИЛИ ЗА СТРЕЛЕЧКО ВООРУЖУВАЊЕ ВРЗ ЧОВЕКОВОТО ТЕЛО	141
Панче ЛЕВКОВ	
ТЕХНИЧКОТО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ - ОСНОВНА ЛОГИСТИЧКА ФУНКЦИЈА	171
Сокле КОЧОСКИ	
ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ОСНОВНАТА ЛОГИСТИЧКА ФУНКЦИЈА – ИНТЕНДАНТСКОТО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ	183
Илија ГЛИГОРОВ	
КАДРИ ЗА ЛОГИСТИЧКИТЕ ФУНКЦИИ ВО АРМИЈАТА - ОСПОСОБУВАЊЕ НА КАНДИДАТИ ЗА ОФИЦЕРИ	199

4

Зрчји рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

Оливер БАКРЕСКИ	
ФИНАНСИРАЊЕ НА ОДБРАНАТА	209

5

Прикази на книги, стични ирци и др. од областа на одбраната

Оливер БАКРЕСКИ	
ОДРАЗГОВОРТОТ СО Г-НОТ СОКАЛСКИ	227
Ванчо КЕНКОВ	
ВОЈНА, МИР И БЕЗБЕДНОСТ (д-р Зоран Нацев, д-р Радко Начевски)	231

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈАТА И БЕЗБЕДНОСНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ ВО ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА

Борис ТРАЈКОВСКИ,
Претседател на Република Македонија

Обраќање до учесниците на Меѓународната конференција
„Десет години потоа: Демократизацијата и безбедносните предизвици во
Југоисточна Европа“, во организација на Институтот за одбрана при
Филозофскиот факултет-Скопје и ПЗМ конзорциумот (Работна група за
кризен менаџмент во ЈИЕ)

Охрид 27-29 октомври 2000 година

Темата за расправа на оваа конференција – демократизацијата и безбедносните предизвици во Југоисточна Европа – ги опфаќа двете најзначајни прашања што се во корелација со иднината на овој регион, а од кои понатаму ќе зависи неговата натамошна судбина. Судбинското прашање што ни се наметнува е прашањето дали Југоисточна Европа ќе се вклучи во современите европски и светски демократски и безбедносни процеси и институции, или ќе остане на маргините на тие процеси, останувајќи и понатаму со старите и наследни проблеми, кои предизвикаа многу човечки трауми и заостанување или назадување во развојот.

Изборот е јасен, но треба да ја истакнеме нашата подготвеност да се приспособиме на новата реалност. Прашањето е дали сме подготвени да ги надминеме меѓусебните недоразбирања, недовербата, старите сфаќања и навики, се разбира, и старите методи на решавање на меѓусебните спорови.

Се наоѓаме на прагот на 21-от век и влегуваме со многу ветувања и надеж за просперитет на целото човештво, но исто така не треба да ги заборавиме и бројните предизвици кои секојдневно ни се присутни и ни создаваат проблеми. Некои од овие предизвици своите корени ги влечат уште од минатото. Сиромаштијата, војната, тиранијата и разните болести отсекогаш биле против

нас. Другите предизвици доаѓаат од поново време. Како такви ќе ги спомнеме глобализацијата и заштитата на животната околина на кои е потребно да им се посвети поголемо внимание.

Напорите треба да бидат насочени кон создавање концепт што ќе им овозможи на сите нации и индивидуи пристап кон плодовите на глобализацијата.

Соодветен пристап до сопствените ресурси, користење на знаењето и технологијата ќе им овозможи на сите држави полесно да се соочат со реалноста. Истовремено, како никогаш досега треба заедно да ја заштитиме глобалната човекова средина. Тоа ќе го направиме овде и сега, ќе биде запишано во историјата, а нашите дела ќе бидат осудени или потврдени од идните поколенија.

Ве повикувам да го направиме тоа за нив.

Во новиот милениум, кога глобализацијата рапидно ги зближува нашите земји и народи, Обединетите нации се одговорни за промоција на ефикасна светска интеграција и за зајакнување на меѓузависноста. Со цел Обединетите нации и понатаму да бидат успешни и да го продолжат својот континуитет во 21-от век, мора подеднакво сите членки на ООН да се залагаат за почитување на општоважечките принципи, како и да одговорат на новите предизвиците, вклучувајќи ја тука и реформата што ѝ претстои на оваа организација. Таа е наменета првенствено да овозможи ефикасно извршување на предвидените активности.

Република Македонија со право се гордее со својата улога и придонес кон успешната реализација на мисијата на Обединетите нации.

Историјата на овој регион, што денес го нарекуваме Југоисточна Европа, е испреплетена со толку многу специфичности, кои не се карактеристика за други региони. Проблемот треба да го бараме во нашите сфаќања на историјата и историските настани и слабата комуникација со методите на решавање на спорните прашања, особено денес, во ера на интегративни процеси во Европа и светот. Затоа денес повеќе од кога и да е на државите партиципанти во овој регион им е потребна храброст натрупаните историски и други комплекси и заблуди да ги гледаат од еден друг агол, ставајќи ги во прв план општочовечките вредности. Пример за тоа треба секако да ни бидат демократските процеси во Европа, а, пред сè, определбата за заеднички живот во европскиот дом на држави, во чии рамки се наоѓа и овој регион.

Денес пред нас се наметнува потребата Југоисточна Европа да ја претвориме во стабилен, безбеден и просперитетен дел на Европа, преку целосно и трајно интегрирање на државите од регионот во европските текови. Тоа треба да биде наша заедничка цел и определба.

Република Македонија е цврсто определена активно да учествува во процесите насочени кон стабилизација и демократски развој на регионот, но е подготвена да даде и свој максимален придонес за нивна успешна реализација.

Република Македонија ќе продолжи да се бори за заштита на човековите права. Оваа наша заложба, ваквата благородна кауза ја докажавме за време на косовската криза кога во нашата држава згриживме над 390.000 бегалци. Само државите кои се декларирали како демократски и оние кои знаат и умееат да ги убедат припадниците на малцинствата дека државата е еднаква за сите нејзини граѓани, можат да постигнат потполна интеграција во општеството.

Република Македонија постојано се бори против организираниот криминал кој зазема се поголеми размери. Денес не постои држава која е имуна на ваквите појави.

Република Македонија се залага за спроведување на реформите кои ја прошируваат пазарната економија. Истовремено се работи на зголемување на животниот стандард на граѓаните, како и подобрување на начинот на животот.

Нашiot пристап се темели на обезбедување слободен проток на стоки и на капитал, на технологијата и на знаењето.

Нашiot најзначаен придонес во односите со ОН беше нашата постојана поддршка кон мерките за превенција на конфликти од 1993 година, кога за прв пат беа стационирани превентивни сили во Р.Македонија, а подоцна соработката со ОН продолжи за време на косовската криза.

Република Македонија во целост ги спроведуваше одлуките на ОН кои се однесуваа на санкциите за време на кризата во претходниот период.

Дозволете ми накратко да се задржам на одржаниот самит од пред неколку денови во Скопје на кои беа присутни лидерите на државите од Југоисточна Европа.

Средбата во Скопје ја покажа подготвеноста на регионот конечно да проговори со јазикот на соработката, ја покажа заедничката желба за негова стабилизација, демократизација и за негово интегрирање во Евроатлантските структури. На тој начин земјите и народите од овој регион, претпознатлив по својата нестабилност, одлучија да ја земат судбината во свои раце и конечно самите да можат да ги решаваат прашањата што ги засегаат самите нив.

Пактот за стабилност, како и Процесот на соработка во Југоисточна Европа, нудат широка рамка за преточување на овие определби во конкретни проекти со конкретни резултати. Се надевам дека оваа можност нема да биде пропуштена, бидејќи тоа никогаш нема да ни го простат генерациите по нас.

Едно од посебните значења на оваа средба, а би рекол и добар повод за оптимизам, беше фактот што по еднодецениско отсуство, СР Југославија повторно се врати меѓу земјите од регионот, меѓу своите соседи. Уверени сме дека се врати со желба да биде еден од генераторите на мирот, стабилноста и демократизацијата на регионот. Со приемот во Пактот за стабилност тоа станува нејзина обврска.

Истовремено со Пактот за стабилност се добива еден нов импулс кој ќе овозможи наша побрза имплементација согласно новите тенденции и движења.

Ситуацијата во регионот која е битно поместена кон подобро ни ја потврдува претходната констатација.

Чинот на демократските промени во СР Југославија беше поздравен и поддржан од сите учеснички на средбата во Скопје, со надеж дека тоа ќе придонесе и за вкупната стабилизација на состојбите во регионот.

Република Македонија и понатаму ќе продолжи да ја зајакнува својата демократија. Нема да дозволиме авторитарни лидери да ја задушваат демократијата, потпалувајќи го национализмот и попречувајќи ги политичките и економски реформи. Мора да продолжиме да го развиваме граѓанското општество како еден од приоритетите за просперитет.

Интересна е изјавата на првиот генерален секретар на ОН, Даг Хамарскјолд кој кажал дека „... Ниеден живот не задоволува повеќе од тој кој е несебично ставен во служба на својата земја или човештвото. Тоа бара жртвување на сите лични интереси, но исто така и храброст бескомпромисно да се застане во одбрана на своите принципи...“.

Проблематиката за демократизацијата и безбедносните предизвици во Југоисточна Европа опфаќа многу области од сегашноста и од историјата на регионот. Се надевам дека вашите мислења и сугестии ќе претставуваат значаен придонес за што поуспешно продолжување и завршување на овие процеси во Југоисточна Европа.

ДЕМОКРАТИЈАТА И ВОЈСКАТА - ЗА ЕДЕН КОМПЛЕКСЕН ОДНОС

Хакан ВИБЕРГ

Институт за мировни истражувања - Копенхаген

Апстракт: Во најголемиот број на демократии (како и во многу други држави), примарната задача на војската е надворешната која е и најмалку контролирана. Таа се состои во одбрана на земјата од надворешни обиди да се променат границите и да се наруши суверенитетот по пат на сила (или дури и од самите закани за такво нешто), но и во создавање на уверување дека таквите обиди ќе бидат осуетени преку спремност и подготвеност за одбрана. Во некои демократии (и други држави) војската има и внатрешна функција: одбрана на уставниот поредок од промена по пат на сила. Оваа мисија може да биде контролирана, заради можноста лесно да се рedefинира (од страна на војската, власта или од нивната коалиција) на сосема поинаков начин: заштитна на одредена власт од **каква било** опозиција. Во таков случај војската може себеси да се види како вистински заштитник на националниот поредок, без оглед на видот на политичкиот систем, и во екстремни случаи да зајадне во парадоксот да го одржи уставниот поредок преку негово соборување и воспоставување на воен режим. Како би можело да дојде до тоа? Кои се околностите во кои ризиците од вакви појави е реален? Како би можело тоа да се превенира и од кога? Дали ударите можат да се осуетат со средства кои ќе бидат повеќе нивни отколку корисни? Дали надворешните интервенции и притисоци помагаат во надминувањето на ваквите ситуации или обратно, ја влошуваат состојбата?

Клучни зборови: војска, демократија, воен удар, политичко насилство, превенција, санкции

Abstract: In most democracies (and many other states) the primary military mission is external and usually uncontroversial: defending their country against attempts to change its boundaries or constitutional order by (threat of) force, and dissuading such attempts by being ready for defence. In some democracies (and many other states) their primary mission is internal: defending the constitutional order against changes by force. This mission is more controversial, being easily mixed up (by military, government or both) with something quite different: supporting the government by suppressing ANY opposition. The military may then see themselves as the true guardians of the national order, disregarding the political system and, in extreme cases, get into the paradox of pretending to uphold the constitutional order by overthrowing it. How do they do it? Under what circumstances is there a risk for their doing it? How can it be prevented and by whom? Can coups be undone by means that do more good than harm? Can external interventions and pressures avoid doing more harm than good?

Key words: military, peace, war, conflict, Cold War, military mission

Вовед

Во октомври 2000 година Парламентарното собрание на Интер-парламентарната унија ќе се сретне во Џакарта. Една од главните теми на средбата ќе биде еден навидум класичен проблем: воените и другите видови на државни удари против демокретски избраните влади и како истите да се превенираат. Сосема погрешно, првиот впечаток може да биде дека ова се прашања по кои десничарски ориентираните луѓе имаат исти ставови.

Меѓутоа, пред каква било генерализација, а да не зборуваме за давање на готови рецепти, неколку прашања мораат внимателно да се разгледаат. Прво, што е тоа што може да се смета како удар (куп)? Дали воените удари се слични, или можат да се издиференцираат различни типови со различна општествена улога? Кои се тие различни видови на причини кои доведуваат до вакви удари? Мора ли превенцијата на ударите да биде задолжително детерминирана од општествата во кои тие се јавуваат или постои нешто што другите држави можат да го сторат за да помогнат, а не ја влошат состојбата? Ако дојде до удар, кои се неговите протагонисти, и кои се тие акции однадвор кои можат да ги ослабнат или да ги зацврстат воспоставените воени режими?

Иако станува збор за проблеми зад кои стојат долгогодишни анализи и истражувања, да не зборуваме за бројните примери од практиката, тие сепак не губат во актуелност. Напротив, може да се каже дека одговорите на овие прашања можат да бидат резултат на предрасуди и како такви да бидат нерелевантни во новите општествени услови и процеси кои се одвиваат во последните години на дваесеттиот век. Ова истражување има за цел да покаже дека навидум јасните одговори се честопати неаргументирани, па дури и сосема погрешни.

1. Што е тоа воен удар?

Што е тоа воен удар? Навидум едноставно прашање, но теориската анализа претпоставува најнапред детерминирање на видот на феноменот што овде се поставува. Постојат три основни видови на насилство во општеството, кои можат да се појават сами или во комбинација еден со друг:

а) Првиот вид на насилство на внатрешнополитички план обично се именува како "турбуленција" и се карактеризира (барем на прв поглед) со неорганизирано насилство извршено од (доминантно) цивилни лица наспроти други цивили, или наспроти властите и нивните органи. Во поголемиот број на случаи, турбуленцијата не претставува сериозна опасност за власта, која е способна да го контролира, или барем да го изолира бунтот, отпорот. Сепак, во неколку случаи владата мора да отстапи и да се симне од власта. Ако анализата ја лимитираме на примери на демократски избрани влади (барем во техничка смисла на зборот), тогаш последниот случај на тлото на Европа се случи во Албанија со паѓањето на режимот на Сали Бериша во 1997 година (чија демократска легитимација сепак, широко беше сметана за сомнителна).

Токму овој пример покажува дека ваквиот колапс на државата може да има и надворешни ефекти. Се смета дека од околу 700 илјади парчиња огнено

оружје (кое операцијата "Алба" сосема не успеа да ги одземе), најголемиот дел си го најде патот до Косово, што беше еден од факторите кои и овозможија на ОВК да го изведе, секако на сопствен начин, државниот удар врз демократски избраниот Ибрахим Ругова и да ја заврши неговата кампања на ненасилен отпор против српската репресија во покраината. Овој момент беше еден од клучните во ескалацијата на насилството во почетокот на 1998 година, кое подоцна ги поттикна настаните со катастрофални ефекти како за самото Косово, така и за остатокот од Југославија. Освен тоа, последиците беа катастрофални и за некои од соседите, во прв ред за Албанија која навлезе во уште поголем хаос и Македонија каде етничките тензии станаа поизразени отколку порано, а економијата тешко погодена на неколку начини.

б) Вториот тип на домашно насилство во една држава обично се нарекува "револуција". Овде станува збор за организирано движење кое меѓу другото, користи и насилни методи за да и се закани на постоечката влада и влегува во борба со нејзините регуларни вооружени сили. Движењето, обично организирано во вид на политичка партија, може да биде засновано на неколку различни премиси, како што се: идеолошки, етнонационални, регионални или некоја комбинација од истите. Целта на револуцијата е понекогаш-сецесија од државата, понекогаш преземање на власта или барем насилна промена на уставното уредување и режимот. Демократски избраните влади во економски релативно развиените земји многу ретко се соочуваат со ваков вид на предизвик, а таму каде што истиот сепак се појави - веројатноста тој да успее е многу ниска (последната демократски избрана власт во Европа која беше насилно срушена беше онаа во Шпанија од 1936-39 година). Постојат неколку случаи на демократски (сегашни или бивши) влади во помалку економски развиените земји кои се соочиле со вакви закани, како што се на пример: Филипини, Индонезија, Тајланд, Индија, Пакистан, Турција, Мексико, Перу, Колумбија, Никарагва.

Еден маргинален случај на ваков вид политичко насилство е оној што најчесто се именува како "тероризам". Зад него обично стои организација која себе се дефинира како револуционерна. Нападите што ги вршат терористичките групи тендираат да бидат од помал размер, а примарна цел се цивилите и полициските сили, и сосема ретко регуларната војска. Историското искуство покажува дека движењата зад кои стои значителна масовна поддршка, и кои имаат барем ограничени можности за изразување на своите незадоволства низ легални канали, сосем ретко прибегнуваат кон насилни методи. Тероризмот има тенденција да биде "оружје на слабите". Заради таа причина, тој ретко претставува сериозна закана за демократски избраните системи и демократски избраните влади, иако тој може да претставува сериозна безбедносна закана за одделните членови и претставници на владата или населението (на пример: Велика Британија, Шпанија, Франција, Италија, Германија; последниот случај на сериозна закана за режимот беше оној во Финска во 1930 година).

в) Третиот тип на насилство често се нарекува "куп" (удар), или дури "револуција во палатата". Тој се разликува од турбуленцијата заради својата организираност, а од револуцијата - по тоа што е со кратко траење, без оглед дали е успешен или не. Опозицијата, најчесто вооружена (војска или вооружени цивили) насилно ја симнува уставната власт (без оглед дали е демократски избрана или не) и воспоставува друга. Во Европа, неколку демократски избрани влади се соочија со заканата од државни удари во периодот меѓу двете светски војни. Единствениот државен удар изведен од леви политички сили беше оној во Русија од 1917 година, додека другите беа неуспешни, како на пример, обидите во Естонија и Германија. Десничарските купови успеаја во Португалија и Италија, како и во неколку земји на Централна и Источна Европа, но имаше и неуспешни (како оној во Германија 1920 година). По Втората светска војна државниот удар изведен од левичарите во Чехословачка во 1948 беше успешен, иако узурпацијата на власта од демократски избраната власт од страна на комунистите имаше помалку спектакуларна форма. Десничарските удари во Грција од 1967 година и во повеќе наврати во Турција беа успешно изведени, но обидот во Франција од 1961 година беше неуспешен. Надвор од европскиот континент, постојат бројни примери на вакво соборување на (технички) демократски избраните влади. Јужна Кореја, Филипини, Индонезија, Бурма, Бангладеш, и Пакистан се само главните примери од азискиот континент. Што се однесува пак до африканските и земјите од Латинска Америка, таму ситуацијата е таква што само неколку земји НЕМААТ барем едно искуство на соборување на демократски избраната влада преку отворен воен удар.

Сепак, мора да се води сметка дека постојат повеќе видови на државни удари. Многу од нив, или дури поголемиот број, на демократски избрани влади го задржаа легитимитетот дури и по соборувањето. Но постојат (најчесто африкански) примери на удари кои следуваат откако владата сосема ќе го загуби својот легитимитет преку корупција од широки размери, насилна репресија и национален хаос, каде војската се јавува повеќе во улога на привремен заштитник, кој набрзо по средувањето на состојбите власта и ја предава на новата демократски избрана влада. Во некои случаи, војската ја освојува власта со намера истата да ја задржи. Во други случаи пак, таа е повеќе продолжена рака на олигархијата која се чувствува загрозувана од социјалдемократската или либералната влада, која може да ја загрози нејзината привилегирана општествена позиција со мерките што ги спроведува. Меѓутоа, постојат и такви примери, кога војската е поттикната и охрабрена од некоја (во најголем број случаи, демократски избрана) влада на некоја голема сила на која не и се допаѓа политичката ориентација или политиката на посточката демократски избрана влада.

Држави кои се најмалку загрозувани (иако од сосем различни причини) од граѓански војни се стабилните демократии и стабилните автократии. Обратно,

ризикот е најголем кај државите во транзиција, т.е. во случаи на тукушто родена демократија или ослабната автократија. Паралела може да се направи по истиот критериум и кога станува збор за демократски избраните влади и државните удари. Колку е демократијата постара и подлабоко вкоренета во цивилното општество, дотолку е помал ризикот дека таа ќе стане жртва на удар. Сепак, во 1973 година Чиле беше една функционална демократија со стабилна традиција од педесет години. Овој пример предупредува дека ова не секогаш е доволна гаранција против воени удари. Се чини дека во мошне младите демократии, одредени групи можат да се решат на удар, па и да успеат, дури и кога немаат голема поддршка, додека кај етаблираните демократии, како во Чиле и Грција, тие не можат да успеат без значителна (што во никој случај не значи и мнозинска) поддршка во јавноста.

На случаите со примена на сила во внатрешнополитичките односи во една држава, што ги опишавме под а), б) и в), треба да се гледа само како на главни типови. Тие понекогаш се јавуваат во чиста форма а, други случаи можат да се јават во вид на маргинални феномени во однос на главните типови, или дури и да претставуваат комбинирани форми. Одлуката каде да се повлече демаркационата линија помеѓу "куповите" и другите облици на политичко насилство е прашање на политичка оценка, како што е и прашањето на дефинирање на минимални критериуми кои демократски избраните влади треба да ги задоволуваат за да бараат симпатии и поддршка од другите демократски избрани влади, кога се загрозуваат на еден од горе споменатите начини.

Друга важна работа која треба да се има предвид е тоа дека, иако најтипичен е примерот кога ударот е насочен кон владата (што во многу случаи значи и распуштање на парламентот или радикално ограничување на неговата власт), сепак има примери каде владата врши удар против демократски избраниот парламент, без оглед дали самата влада можеби на власт дошла по пат на демократски избори (Хитлер, Јелцин) или не (Бахреин во 1974 и некои други монархии).

2. Анализа на главните причини за воените удари

Зад различните типови на удари против демократски избраните влади може да се идентификува цела низа од видови на причини, кои исто така можат да се јават во различни комбинации. Токму затоа, листата на фактори што ја изложуваме подолу, треба да се земе како нешто што е плод на повеќе случајности, отколку како општо правило.

Една демократски избрана влада се соочува со поголем ризик од удар доколку:

- демократскиот политички систем е релативно нов и сè уште контроверзен;

- земјата има претходна традиција на повремени удари;
- земјата е релативно сиромашна;
- земјата се наоѓа во период на економска депресија;
- владата е присилена да прави драстични редукции на буџетот во сферата на здравството, образованието, социјалната заштита во полза на некои други цели;
- цивилно-воените односи сè уште не се сосема искристализирани со цврсто воспоставена демократска контрола над војската;
- постои слабо развиено цивилно општество.

Во врска со некои од наведените причини навистина нема многу можности нешто да стори на пократок рок, ниту одвнатре ниту надвор од земјата. Историјата е таква каква што е (иако перцепциите на историјата можат понекогаш да се менуваат рапидно). Придвигувањето по скалилото на економската развиеност е долгорочна и тешка задача која стои пред секоја држава (освен во случај ако државата одеднаш пронајде неограничен и вреден извор на сировини кои можат да се извезуваат). Демократските уставни закони можат да се напишат, повеќе или помалку, "преку ноќ" но демократската култура претпоставува децении за да се формира дури и во старите демократии, па дури тие во одредена смисла и им претходат на демократските институции. Што се однесува до другите причини, тие можат до одреден степен да бидат под влијание на државите однадвор, па по таа логика можат да се разгледуваат во методите на превенција на државните удари.

3. Превенција преку поддршка

Спречувањето или превенцијата на воените удари има најдобри шанси за успех доколку настојувањата се фокусирани на една позитивна акција, која е свртена токму кон оние причинители на кои може да се дејствува.

Експертизата понудена од демократските земји може во голем број на случаи да претставува корисен совет за тоа како да се зацврстат демократските институции и да се избегнат опасностите и замките во процесот на градење на демократски систем на власт. Сепак, овде од круцијално значење е ваквата екстерна експертиза да биде заснована на солидно знаење, не за демократијата како таква, туку за самата земја на која и се нудат услугите. Нудењето апстрактни рецепти обично е без поголеми ефекти ако не кореспондира со условите и потребите на една конкретна земја.

Не треба да се потцени и ефектот што другите држави и меѓувладини организации можат да го предизвикаат со финансиска и други видови на помош и асистенција во поттикнувањето на развојот. Ублажувањето на економските тешкотии е вистинскиот начин на кој се отстрануваат и ризиците кои обично ги следат ваквите тешки економски и социјални амбиенти. Во случаи каде што

економската поддршка се условува од страна на државите и организациите кои се јавуваат како донатори, потребна е посебна претпазливост во дефинирањето на условите под кои државата треба да ја добие таа помош. Економските реформи кои водат кон драстични социјални редукции за голем дел од населението претставуваат "меч со две острици" и честопати можат дури да бидат контрапродуктивни, зголемувајќи го конфликтниот потенцијал во самото општество.

Реформата на цивилно-воените односи, во секој случај, треба да се одвива со потпирање на цивилна или воена експертиза однадвор, бидејќи можностите за учење од сопствените искуства, во овој случај се речиси непостоечки. Со оглед на тоа што демократската (цивилна) контрола над војската не е доволно да се дефинира како задача на уставните политички институции, улогата на цивилното општество добива на значење во оваа сфера. Меѓународните невладини организации можат да им асистираат на своите "сестри", организации од земјата-домаќин на неколку начини, меѓу кои: организациска експертиза, материјална помош и вклучување во меѓународните текови и асоцијации од сличен вид. Државите и меѓународните организации, исто така, можат да се јават како фактор во давањето на материјална и друга поддршка за цивилното општество во дадена земја, но на "цивилното општество" во никој случај не треба да се гледа како на антагонистичко и спротиставено на "владата", туку повеќе во смисла на поддршка за (легитимната) власт.

4. Употребата на санкциите

Во принцип, однадвор наметнатите санкции можат да бидат употребени против случаите на државен удар на два начина: или за да ја вратат состојбата на status quo што се нарушила со државниот удар, или за да се превенира или отстрани секоја можност за нарушување на тоа status quo.

а) Воени санкции. Воведувањето на "демократија по пат на сила" има свои историски корени. Германија и Јапонија беа насилно демократизирани. Меѓутоа, за тоа да се случи претходеа неколку години на воена окупација врз веќе поразените држави-агресори од Втората светска војна. Овие примери сепак се само историски исклучоци.

Она што е карактеристично за деспотските држави е дека тие многу ретко ги напаѓаат своите соседи, па така ваквите можности од воена окупација се исто така ретки. Тогаш, пак, кога ова било случај, и деспотските режими биле соборени од нападнатите соседи, како што тоа беше случај со Пол Пот во Вьетнам, Иди Амин во Танзанија, или од загрозените соседи (како што беше случајот со Индија во Бангладеш), во таквите случаи и кога ќе се јавеа знаци на развој во позитивна насока, сепак патот до стабилна демократија беше или се уште е - многу долг и макотрпен. Во неколку примери, државните удари изведени

од страна на релативно мали сили во некои африкански држави, тие беа симнати со надворешна интервенција од страна на големите сили, но како услов се јавуваше создавањето ситуација на контраудар заради враќање на симнатата влада, што сепак изгледа како доста редок феномен. Најновиот случај на "демократија по пат на закана и сила" е оној на Хаити. Тој беше успешен за краток рок, што се манифестираше со согласноста на генералите да ја напуштат земјата, но на подолг рок случајот е далеку од охрабрувачки. Имено, од 1994 година, имаше седум или осум избори, на кои партиципацијата беше под 5 проценти од гласачкото тело. Така на пример, земјата доби претседател избран со 95 насто гласови од оние кои излегле на изборите, а новиот режим се обвинува за истите злоупотреби како и оној на генералите.

Историското искуство понатаму, укажува дека во државите кои се наоѓаат под закана за примена на сила, водството користи една комбинација на ефектот на солидаризација и хомогенизација на народот ("собирање околу знамето") со зголемување на степенот на опресија која сега се легитимизира со барањата на националната безбедност. Во таква ситуација, силите на демократската опозиција која му се спротивставува на режимот, стануваат тотално маргинализирани, а нивната ситуација безнадежна. Во убедливо најголемиот број на емпириски случаи, заканата со сила носи многу повеќе штета отколку добро за земјите кои се предмет на интервенцијата, без оглед на можеби многу благородните интенции прокламирани од носителите на воената интервенција. Останува крајно дискутабилно прашањето: Како и дали е можно да се најде некоја разумна и консенсуално легитимирачка политичка формула за ретките исклучоци?

б) *Економски санкции.* Овие санкции биле применувани широко, во многу различни контексти и од страна на различни меѓународни актери (како Лигата на народите и ООН, Афро-азиската група, ЕУ, одделни големи сили, итн.) со различни цели (економски или политички концесии за оние кои воведуваат санкции; промени во режимот кај оние над кои се воведуваат санкциите). Тие се ретко успешни во постигнувањето на прокламираната цел, и тоа само во одреден степен и под цела низа на услови кои треба да бидат исполнети: "објектот" на санкциите треба да е тешко зависен од "субјектот" кој ги воведува санкциите, во смисла дека нема избор во смисла на нови пазари за своите производи; санкциите имаат поголем ефект ако "субјектот" е одделна држава отколку да станува збор за организација на повеќе држави; режимот кон кој се насочени санкциите треба да има релативно слаба домашна поддршка уште од самиот почеток и конечно, барањата наметнати со санкциите да не навлегуваат во прашања од круцијално значење за атакуваниот режим. Само во неколку ретки случаи режимот навистина бил сменет, но без исклучок сите овие режими се сеуште контроверзни на еден или друг начин.

Владата на Иран падна во 1953 година по Англо-американските санкции што беа воведени против неа. Но овој случај е карактеристичен по тоа што

владата беше демократски избрана, а воениот удар поттикнат однадвор беше решавачкиот фактор за падот на режимот. Режимот на Трухилјо во Доминиканската Република падна по воведувањето на економските санкции од страна на САД, но над Трухилјо беше извршен атентат а новиот демократски избран режим беше соборен со воен удар само неколку години подоцна. Режимите на апартејдот во Јужна Родезија (Зимбабве) и Јужна Африка навистина отстапија по воведувањето на меѓународните санкции, но тоа беше повеќе резултат на нивната неспособност да излезат на крај со вооруженото движење на отпорот, или да ги контролираат брановите на домашно насилство - зависно од случајот.

Покрај фатот дека сосем ретко доведуваат до успех, економските санкции кои се насочени кон промена на режимот се проблематични во неколку аспекти. Многу е тешко, ако не и невозможно, да се избегне ситуацијата во која населението е далеку потешко погодено од самиот режим кон кој се насочени санкциите. На тој начин, она што фактички се постигнува со санкциите е само зголемувањето на страдањата на населението кое и онака е тешко погодено од недемократскиот режим. Речиси и да нема случај во кој ваквата ситуација политички би и помогнала на демократската опозиција. Всушност, нејзината позиција станува уште потешка (што понекогаш и самата демократска опозиција не успева да го согледа од самиот почеток на воведувањето на санкциите, па дури и ги поздравува). Процесот на генерирање на економските санкции има тенденција на туркање во две насоки. Прво, поставувањето на многу строги или долга листа на барања, или давањето карактер на "сè или ништо, придонесува кај погодениот режим воопшто и да нема иницијатива за исполнување на барем некои од барањата. Покрај тоа, имајќи во предвид дека економските санкции не се лимитирани со факторот време, се јавува проблемот како да се најде соодветен излез од "пат-ситуација" кога дури и станува јасно дека санкциите само ја влошуваат ситуацијата.

в) *Политички и дипломатски санкции.* Овој тип на санкции вклучува:

- исклучување од членството на некоја меѓувладина организација во која и режимот и мнозинството на населението сакаат да учествуваат;
- суспензија на таквото членство;
- одбивање да се даде такво членство;
- одбивање на новиот режим да му се признае правото да ја претставува земјата која е веќе членка на организацијата;
- симнување на нивото или тотално прекинување на дипломатските односи;
- колективна критика од форумите на организациите во кои државата членува.

Предноста што политичките и дипломатските санкции ги имаат во однос на воените и економските, се состои во тоа што тие далеку помалку го погодуваат населението на земјата под санкции. Меѓутоа, нивна основна слабост е што тие

ги намалуваат или сосема елиминираат можностите за дијалог и преговори, како начин да се дојде до решение. Исто така, тие понекогаш претпоставуваат консензус кој е тешко да се постигне. Доколку една група на земји ги користи ваквите санкции, тогаш тоа може да го наведе режимот да се сврти кон друга група на земји која тоа не го прави.

Заклучок

Наједноставниот заклучок во врска со превенцијата на воените удари е дека не постои едноставен заклучок, затоа што нема едноставни проблеми. Дури, можно е и да постојат такви случаи во кои земјата и населението можат да имаат далеку поголема бенефиција од еден чесен воен режим, отколку од тотално корумпирана цивилна влада, дури и ако е оваа (барем од технички аспект) влада избрана по демократски пат. Но постои еден примарен услов: војската треба на својата улога да гледа како на транзициона, а на себе како на заштитник на земјата додека не се подготват условите за избор на нова влада која нема да биде корумпирана. Меѓутоа, колку подолго воениот режим ја држи власта, толку е поверојатно дека и тој ќе стане исто толку корумпиран како и неговите цивилни претхдоници (ако тие не биле корумпирани уште на самиот почеток, при воведувањето на воениот режим). Зборовите на лордот Актон се сè уште класична и мудра порака за ваквите случаи: "Власта корумпира, а апсолутната власт корумпира апсолутно".

Превенцијата на воените удари не е ништо друго, туку отстранување на причините кои доведуваат до воени удари и кои создаваат "контрапричини". Првиот пример се состои во избегнување на длабоки и долги економски кризи и токму ова е полето на кое другите држави можат да сторат повеќе добро отколку зло со својата правилна асистенција. Вториот тип вклучува градење на силно цивилно општество и промоција на една демократска култура која државните удари ќе ги направи неможни. Тука екстерните невладини организации можат да се ангажираат многу поадекватно отколку другите држави и меѓународни организации, кои е можно да имаат скриени цели и обично повеќе ги влошуваат состојбите отколку што го подобруваат, без оглед на интенциите кои јавно ги искажуваат.

Дури и кога доаѓа до воени удари, секогаш постои начин демократијата повторно да си го најде патот, но тоа речиси секогаш зависи од домашната динамика на случувањата и промените. Степенот во кој тие добиваат меѓународен третман а политичарите на големите држави се под притисок на медиумите да сторат нешто што ќе им овозможи да изгледаат во исто време и морални и активни, најверојатниот исход ќе биде тој дека тие ќе ги направат состојбите полоши, а не подобри, правејќи честопати дури и наивни грешки. Една од најголемите грешки во оваа смисла е во уверувањето дека цврстите санкции ќе го постигнат саканиот ефект поскоро отколку убедувањата и преговорите. Ова обично е поткрепено (без никаков добар аргумент или пример) со шпекулацијата дека таквите санкции ќе бидат поучни и ќе ги одвратат и другите држави од непожелното однесување.

Друга грешка е влегувањето во замката на санкциите која веќе не обезбедува излез, затоа што нема временска лимитација. Ваквата ситуација се влошува кога некоја

земја го користи своето право на вето во однос на повлекувањето на санкциите, иако тие веќе одamna станале бесмислени. Најдобрата илустрација, можеби е комичната ситуација во која западнаа 14-те земји на ЕУ, кои сега не можат да се извлечат од обидите без да си наштетат на угледот по претходниот обид да се мешаат во перфектно демократските избори во Австрија.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Baldwin, David A. 1985. Economic Statecraft, Princeton: Princeton University Press.
2. Dimitrijevic, Vojin & Jelena Pejic 1995. "UN Sanctions Against Yugoslavia: Two Years Later", pp. 124-153 in Dimitris Bourantonis & Jarrod Wiener, eds.: The United Nations in the New World Order. The World Organization at Fifty. London: MacMillan.
3. Finsterbusch, Kurt 1974. "Theories of Domestic and International Conflict and Their Relationship", in Ben-Dak, Joseph, ed.: The Future of Collective Violence. Lund: Studentlitteratur.
4. Galtung, Johan 1967. On the Effects of International Economic Sanctions", i World Politics, vol. 19, nr.3, s. 378-416.
5. Galtung, Johan 1987. United States Foreign Policy as Manifest Theology. University of California: Institute on Global Conflict and Cooperation. IGCC Policy Paper No. 4
6. Gleditsch, Nils Petter & Håvard Hegre 1997. "Peace and Democracy: Three Levels of Analysis", Journal of Conflict Resolution, vol. 41, no. 2.
7. Gow, James 1992. Legitimacy and the military. The Yugoslav Crisis. London: Pinter.
8. Gurr, Ted R. (ed.). 1980. Handbook of Political Conflict: Theory and Research. New York: Free Press.
9. Hoffman, Fredrik 1967. "The Functions of Economic Sanctions: A Comparative Analysis", i Journal of Peace Research, vol. 4, nr. 2, s. 140-160.
10. Hufbauer, Gary Clyde; Jeffrey Schott & Kimberly Elliott 1991. Economic Sanctions Reconsidered. Washington, DC: Institute for International Economics.
11. Mansfield, Edward & Jack Snyder 1995. "Democratization and the Danger of War", in International Security, vol. 20, no.1.
12. Rummel, Rudolph J. 1979. Understanding Conflict and War, vol. 4 (War, Power, Peace). London: Sage.
13. Sharp, Gene 1973. The Politics of Nonviolent Action. Boston: Porter Sargent.
14. van Bergeijk, Peter A. G. 1994. "Effectivity of Economic Sanctions: Illusion and Reality", pp. 24-35 in Peace Economics, Peace Science and Public Policy, vol. 2, no. 1.
15. Wallensteen, Peter 1968. "Characteristics of Economic Sanctions", Journal of Peace Research, vol. 5, no. 3, pp. 248-65.
16. Wilkenfeld, Jonathan, ed. 1973. Conflict Behavior & Linkage Politics. New York: McKay.

1

*Општо теоретски,
доктринарно-стратешиски и други теми од областа на одбраната*

ВОЈСКАТА И МИРОТ ПО СТУДЕНАТА ВОЈНА: ВО ПОТРАГА ПО НОВИ ВОЈНИЧКИ МИСИИ

Проф. д-р Билјана ВАНКОВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбрана - Скопје

Апстракт: Во фокусот на илудот се ставени промени во меѓународниот систем, како и појешкоитиите кои произлегуваат од трансформацијата на војната во конфликт. Истражувањето е свршено кон импактот илито овие промени до имаат на војската како институција. Доаѓањето на постмодерната ера носи нови предизвици како за државата така и за војската. Во оваа смисла, особено е значајно редифинирањето на традиционалната мисија (функција) на војската. Постмодерниите судири и замена на "непријателскиот" ризици со невоени закани претставува многу задачи за кои конвенционалната војска е слабо подготвена. На крајот на Студената војна, на безбедносната агенда и се поставила голем број на невоени функции како одржувањето на мирот, зрадењето на мирот, управувањето со катастрофи и хуманитарни интервенции. Ситуацијата е илито посложена од аспект на посткомунистичките држави. Со оглед на оваа илито примарната мисија на вооружените сили во комунистичкиот систем беше насочена кон исполнување на внатрешните социјални и контролни функции (одбрана на режимот од внатрешниот непријател), пред сити овие војски стојат нови предизвици на усвојување на нови улоги и задачи.

Клучни зборови: војска, мир, војна, конфликт, студена војна, војничка мисија

Abstract: The main consideration of this paper is the change of nature of the world order, and the difficulties arising from the transformation of war into conflict. The paper attempts to research the effects these changes inflict on the army. The coming of the postmodern era brings new challenges for both the state and the army. Thus it is considered important to define the army's traditional mission. Postmodern conflicts and a change from "enemy risks" to non-military threats include many duties for which conventional armies are ill-prepared. At the end of the Cold War era security agendas presented them with a large number of non-military tasks, such as peace-keeping, peace making, disaster management, and humanitarian interventions. It is to be expected that the greatest challenge will be connected to the switch from training for war to training to prevent war, or more precisely, to prevent conflict. The situation is even more complex from the post-communist countries' perspective. Since the primary mission of former communist armed forces was aimed at performing internal social control functions (i.e. defending the regime from its internal enemies), all these armies face great challenges of acquiring new roles and new tasks.

Key words: military, peace, war, conflict, Cold war, military mission

1. Војската помеѓу митот и стварноста

Од теориска и емпииска гледна точка, војската е една од најконтроверзните институции на модерните политички и уставни системи. Прашањата за нејзината положба и улога отсекогаш претставувале вистинска провокација во светлината на демократската теорија. Наспроти фактот дека воената моќ е непопуларна кај избирачкото тело и дека истата е тешко да се контролира, дури и најдемократските влади на светот не се осмелуваат да ја укинат институцијата на војската.¹

Не е тешко да се констатира дека на сегашниот степен на цивилизациски развој, војската е неизбежна институција или нужно зло во секој политички систем. Војската сè уште се сфаќа како атрибут на државниот суверенитет и како претпоставка за националниот опстанок. Секоја научна анализа на оваа институција затоа мора да го има предвид фактот дека нејзината најважна карактеристика е амбивалентноста. Овој заклучок може да се елаборира низ различни аспекти. Меѓутоа, во овој контекст анализата се врши низ призмата на мировните истражувања.

На прв поглед се стекнува впечатокот дека односот помеѓу војската и мирот е многу едноставна, особено во својата црно-бела варијанта. Црната слика вообичаено на војската гледа како на закана за мирот; секако, ако му припаѓа на потенцијалниот непријател. Од друга страна, белата страна на сликата се однесува на идеите на хероизмот и патриотизмот. Во рамките на овој пристап се смета дека војската го чува и гарантира мирот, или накратко - војската ја брани татковината. Меѓутоа, продлабочената анализа покажува дека овој однос не е ниту праволиниски ниту едноставен. Оваа теза може да се докажува во историска перспектива, но се чини дека е од посебно значење на прагот на 21 век.

Војската минала низ истите развојни фази како и државата. Со други зборови, историјата на државата честопати била историја на војската и *vice versa*. Трансформациите на воената организација ги одразувале длабоките и коренити промени на социјалниот супстрат. Истовремено, војската често ги поттикнувала мутациите на социјалниот систем. Овие реципрочни односи нужно претставуваат појдовна точка за секоја сериозна и продлабочена анализа на војската.

Создавањето на модерната (или поточно масовната) војска коинцидирало со создавањето на државата-нација. Оттука е сосема разбирливо што војската се сфаќа како круна на државниот суверенитет. И денес постои висок степен на поистоветување на војската и државата. Националните вооружени сили го симболизираат единството на нацијата па според тоа претставуваат краен

¹ John Garnett, "The Role of Military Power" во Richard Little & Michael Smith (eds.), *Perspectives on World Politics: A Reader*. London and New York: Rutledge, 1991.

израз на патриотизмот. Повеќе од две столетија еден од најважните фактори за опстанокот на државата во меѓународната арена се состои во нејзината способност да ги мобилизира и стави во функција масовните вооружени сили темелени на општата воена обврска и на подготовките на населението во случај на војна.

Rason d'être на модерната војска отсекогаш бил поврзан со одбраната на суверенитетот, независноста и територијалниот интегритет на државата од секој облик на надворешна агресија. Со други зборови, класичната мисија на војската се состоеше од одржување на мирот за сметка на државата и нејзините граѓани. Во време на мир од војската се очекува подготвеност, добра извежбаност и опременост. Во случај на војна, од неа се очекува победа, што значи да се победи непријателот и да се заштити земјата. Во таа смисла, може да се каже дека од гледна точка на војската најпожелна цел е отсуството на војната или т.н. состојба на негативен мир.

Биполаризмот на светото за време на Студената војна, а особено опасноста од глобален нуклеарен судир го поместија фокусот на воената мисија од војничка победа кон одвраќање и избегнување на воени судири. Корисноста на најмоќното вооружување се состоеше во неговото поседување, а не во неговата употреба. Зајакнувањето на сопствената воена моќ и надмоќ ја создаде рамнотежата на стравот, при што војничката победа стана недостижна цел, а негативниот мир стана *студен мир*. Оваа ситуација еден автор ја изразува на следниот начин: "Една од промените кои се случија по Втората светска војна е зголемената софистицираност со која војската се користи а воопшто и да не се употреби воена сила. Тоа е време на опасна политика на играње на работ на војната, управување со кризите и одвраќање. Овие феномени ја поткрепуваат тезата дека модерната воена сила повеќе служи и за закана и со неа повеќе се манипулира во мирно време отколку што се користи во војна."²

Гледано низ призмата на односот помеѓу мирот и војската може да се идентификуваат три главни прашања кои ја покажуваат сета двосмисленост на војската како институција. Најнапред, мора да се има предвид дека исполнувањето на традиционалната војничка мисија многу често може да значи негација на мирот како универзална вредност. Во тој случај мирот се сфаќа повеќе како национална вредност, како нешто што е поврзано со дефинирана државна територија и одредено население. Прифаќајќи го таквиот пристап какопрво и основно, војската разликува *наши* и *ишуѓи* граѓани, *наш* и *ишуѓ* мир.

Како второ, од нејзиниот настанок до денес, војската ја следат неколку митови. Еден од најчестите е митот според кој војската секогаш им служи на

² *Ibidem*, стр. 79.

интересите на сопствената нација и граѓани. Покрај тоа, постои и погрешно сфаќање дека вооружените сили, по дефиниција, имаат одбранбена природа. Тоа значи дека воената мисија на војската е легитимна од аспект на меѓународно-правниот систем. Сепак, не треба да се оди во подлабока историска анализа за да се најдат низа примери на воени интервенции во внатрешно-политички рамки, за сметка на владеачките политички сили или за сметка на самата војска. Дури ни најдемократските влади не се чувствуваат пријатно пред сопствениот воен естаблишмент токму заради сознанието дека војската освен што има важна функција во одбраната на општеството, таа истовремено може да претставува закана и за демократските вредности кои треба да ги штити.

Трето, во овој контекст мора да се нагласи дека мирот не значи само отсуство на репресија и насилство чии извршители се надворешните непријатели и нивните вооружени сили. Отсуството на фундаменталните демократски постулати, а особено инволвирањето на војската во политиката, во целост се неспоиви со суштината на поимот (позитивен) мир и со мирољубивото општество како што ги определува Јохан Галтунг. Затоа, конзистентната цивилна супремација над војската, која ја вршат легитимни и одговорни вршители на власта, претставува *conditio sine qua non*. Со други зборови, акцентот треба да се стави на клучниот однос помеѓу конституционализмот, мирот и статусот на војската во демократијата, или подобро под демократијата. Освен тоа, според Галтунг, мирот не значи само отсуство на директно насилство. Вистинскиот мир го подразбира и укинувањето на секој облик на структурално насилство во и помеѓу општествата. Консеквентно, "мирољубивото општество е многу повеќе од општество кое напосто не се впушта во агресија или подготвување на војна со јакнење на воената машинерија или во учествување во воени сојузи кои располагаат со таква машинерија. Независните разоружени општества се сè уште способни да вршат облици на структурално насилство спрема себе и кон надвор, така што не само што претставуваат закана за мирот (вообичаено може да дојде до внатрешен или надворешен судир), туку би претставувале немир. Освен тоа, од мирољубивите општества би можело да се очекува и нешто активно, не само редукција на средствата за насилство од кој било вид, туку и активно одржување и создавање на мирот, како и иницијативи за градење на мирот."³

Несомнено, опстанокот и успешното функционирање на секој уставен и политички систем зависи од ефикасноста на системот за национална безбедност. Меѓутоа, во натамошната елаборација на оваа премиса мора да се има предвид

³ Johan Galtung, *The True Worlds: A Transnational Perspective*, (New York: The Free Press, 1991): 94.

една извонредно важна работа дека: во рамките на општата типологизација на темелните вредности на едно општество, мирот и безбедноста спаѓаат во редот на т.н. модални или инструментални вредности. Тоа значи дека тие не се цели сами по себе и не претставуваат независен идеал на државата. Тие секогаш се поврзани со другите круцијални вредности на политичкиот систем, или попрецизно кажано, мирот и безбедноста се *conditio sine qua non* за остварување на човековите слободи и права и на другите демократски постулати на општеството. Темелните вредности на политичкиот систем, кои обично ги дефинира уставот, ја претставуваат самата суштина или се темелен супстрат на целокупното општествено постоење. Заканите за мирот го доведуваат во прашање постоењето на самата политичка заедница, па заради тоа предизвикуваат немир во базичниот социјален амбиент во кој се реализираат општествените вредности.

Во овој контекст се проткајува уште еден парадокс кој се однесува на функцијата на војската во чувањето на мирот и безбедноста на државата. Наспроти несоборливиот факт дека (сопствениот) мир и безбедност се крајна цел кон која се стреми секоја држава, сепак е неприфатлив широко распространетиот мит дека секоја акција преземена со цел да се зајакне националната безбедност е по дефиниција морална и оправдана. На пример, жртвувањето на економската благосостојба или човековите слободи и права заради националната безбедност понекогаш може да биде неморално и неоправдано. Материјалните ресурси, дури кога станува збор и за развиено општество се ограничени. Војската, водена од својот функционален императив и барајќи соодветен одговор на секоја реална или хипотетичка закана, претставува значаен аспират во однос на распределбата на општествените ресурси. Суштината на проблемот лежи токму во овој момент. Максимирањето на воената безбедност претставува, во поголема или помала мерка, жртвување на другите општествени вредности. Цената што мора да се плати понекогаш оди на сметка на вредностите кои не можат да бидат проценети со економски (материјални) параметри, како што се човековите слободи, демократскиот и мирољубив карактер на државната политика и т.н. Заради тоа, решенијата по прашањата од областа на националната безбедност мораат да се преиспитаат низ призмата на неколку суштински прашања: безбедност *за кого* или *за што*, безбедност од кој *вид на закана*, безбедност остварена со какви *средства* и по која *цена* (или: кој ќе ги плати трошоците?).

Од аспект на уставниот систем и демократијата, мора да се истакне значењето на поимот *секуритизација* (*securitisation*) развиен од Оле Вивер (Ole Weaver), кој посредно се однесува на улогата и мисијата на војската. Станува збор за едно одамна познато средство кое носителите на власта отсекогаш широко го користеле со цел да ја сочуваат својата владејачка позиција во

општеството. Всушност, овој феномен е во тесна врска со можноста владеачките кругови да ги интерпретираат и решаваат политичките и општествените прашања како проблеми кои се поврзани со мирот, стабилноста и државната безбедност. Согласно ваквиот пристап спектарот на начини на управување со овој вид на проблеми може да биде радикално променет и да вклучува и една низа на т.н. специјални права.⁴ Во таа смисла, најважните механизми кои стојат на располагање вклучуваат и воведување на вонредна состојба, продолжување на мандатот на политичките институции, зголемен степен на репресија, ограничување или укинување на човековите слободи и права и конечно - активирање на т.н. внатрешна мисија на војската.

Војската обично поставува одредени барања спрема цивилното општество, чиј мир таа го чува. Тие барања се однесуваат на економските и прородните ресурси, како и на материјалните средства и опрема, човечкиот потенцијал, соодветната организациска поставеност на цивилната инфраструктура, како и на една цела низа други предуслови кои произлегуваат од посебниот карактер на подготовките на општеството за евентуална војна. Покрај овие барања кои предизвикуваат одредени реакции, како на општеството, така и на граѓаните, постои и една друга надворешна димензија на интеракцијата помеѓу војската и општеството. Станува збор за можноста од појава на *безбедносна дилема* (security dilemma), која може да има контрапродуктивни ефекти во смисла на зајакнување на небезбедноста на државата која се подготвува за самоодбрана во случај на војна. Концептот на безбедносната дилема може да се дефинира како "ситуација во која обидите на една земја да ја зголеми својата безбедност се доживуваат како закана за безбедноста од страна на соседите. Кога тоа ќе се случи, соседот обично презема противакција со намера да се заштити, што првата држава сега го перцепира како закана, а резултатот од сето тоа е спиралата на растечко непријателство. Најважно, судирот и не мора да биде резултат на нечии агресивни намери..."⁵

Во таа смисла, напорите на државата вложени во создавање на поголема и подобро организирана воена одбрана, другите (обично соседни) држави го сфаќаат како (ин)директна закана па дури и провокација. Воените подготовки на една држава создаваат неизвесност или поточно страв кај друга, дека онаа првата има намера да ѝ наштети или барем да ја ослаби нејзината безбедност.

⁴ Оваа концепција истакнува дека "безбедноста" може да се сфати како говорен акт. Тоа значи дека "кога се вели 'безбедност' претставникот на државата целиот проблем го пренесува во едно посебно подрачје, барајќи специјално право да користи средства кои се нужни за проблемот да се разреши." (Ole Weaver, "Securitization and Desecuritization", *COPRI Working Papers*, No. 3, 1993, p. 7.)

⁵ Stuart Kaufman, "An International Theory of Inter-Ethnic War", *Review of International Studies*, vol. 2, No. 2, April 1996, p. 151.

Особено неореалистичките автори аргументираат дека во рамките на анархичните меѓународни односи преовладува принципот на "самопомош" и дека согласно со него како појдовни проекции на националната безбедност се земаат најлошите можни сценарија.⁶ На тој начин се создава *circulus vitiosus*, при што се умножува и зајакнува чувството на несигурност ("Хобсовски страв") кое се одвива по логиката на спирално ширење. Феноменот на безбедносната дилема може да послужи како најдобар показател дека воената сила, а тоа значи и ефикасната воена одбрана, понекогаш даваат *de facto* понизок степен на безбедност. Со други зборови таа создава повеќе ризици и предизвици за мирот како од национален, така и од регионален аспект. Затоа, се чини дека функцијата на одвраќање, која се смета за една од класичните војнички мисии станува се попроблематична.

2. Војничката мисија низ призма на историјата

Во текот на својот историски развој војската како институција минала низ многу трансформации. Независно од нивното вистинско значење или размер, промените отсекогаш биле константа во нејзиното историско битисување. Во таа смисла се разликуваат три клучни точки на војничка транзиција од кои секоја била проследена со нови концепции и барања како во организациска така и во функционална смисла. Така, кон крајот на 18 век, паралелно со социјалните и политичките промени кои ги поттикнаа Американската и Француската револуција, беше родена и идејата за масовна (народна) војска. Темелната премиса на оваа концепција беше општата воената обврска на граѓаните во одбраната на нивната држава-нација. Идејата на масовната војска беше широко прифатена, особено по 1870 година, за конечно да биде трајно акцептирана во времето на двете светски војни. Овој модел кој долго преовладуваше мина и низ радикални метаморфози во времето на Студената војна.

Денес вообичаено се смета дека војската се наоѓа пред уште еден период на транзиција, особено од аспект на нејзината организација и *rason d'etre*. Крајот на Студената војна ја направи оваа промена императив. Модерната масовна војска, карактеристична за времето на национализмот (т.е. градењето на државинации), постепено почна да се придвижува кон она што се именува како постмодерна вооружена сила.⁷ Оваа нова војска мора да се прилагодува на новиот поствестфалиски систем во кој национализмот и класичниот принцип

⁶ Barry Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", *Survival*, Spring 1993, vol. 35, No. 1.

⁷ Charles Moskos and James Burk, *The Military in New Time. Adopting Armed Forces to a Turbulent World*, (Boulder: Westview Press, 1994).

на државен суверенитет им го отстапуваат местото на глобалните меѓународни организации и институции.

Клучниот однос помеѓу војската и општеството во голем степен е детерминиран од можноста за избивање на вооружен судир, како и од перцепцијата на можните закани. Од војската се очекува да најде соодветни одговори за секој предизвик кој би имал форма на вооружен или насилен судир. Всушност, клучната разлика помеѓу модерната (масовна) и постмодерната војска лежи токму во карактеристиките на заканиите со кои тие се соочуваат како и од начинот на кој истите се перцепираат, додека од модерна војничка перспектива непријателската инвазија на сопственото тло претставува реална можност, нешто што треба да се спречи, постмодерното општество е сосема поинакво.

Денес преовладува тезата дека војната, која сè уште постои во одредени региони на светот, сепак, ги има изменето своите карактеристики.⁸ Со други зборови, се напушта Клаузевицевото тројство (држава - народ - војска). Класичните меѓудржавни војни сè повеќе им го отстапуваат местото на внатрешните конфликти. Најновите истражувања покажуваат дека човештвото се соочува со нова историска ситуација во која војната се претвора во конфликт. Се смета, дека меѓудржавните судири барем во изминатите години, влегоа во зоната на неверојатното - во развиените западни демократии. Во таа смисла Јунг докажува дека класичната војна станува исклучок во масовните насилни судири.⁹ Гледано од глобална перспектива, војната веќе не е доминантен облик на вооружен конфликт. Се проценува дека регионалните судири, граѓанските војни, тероризмот и етничкото насилство стануваат постмодерен модус на вооружен судир. Секој од овие облици содржи карактеристики кои не соодветсвуваат со вообичаената претстава за војната како нешто, повеќе или помалку стандардно, планирано и рационално (во смисла на целите кон кои се тежнее и кои се дефинирани, и средствата со кои се настојува истите да се реализираат).

Периодот по Студената војна беше поздравен и проследен со големи очекувања и оптимизам. Најголемите надежи беа поврзани со перспективите што ги ветуваше т.н. *дивиденда на мирој* (peace dividend). Илузиите исчезнаа со избувнувањето на првите вооружени конфликти. Реалноста покажа дека постмодерното општество мора да најде соодветни одговори за постмодерните војни.¹⁰ Освен тоа, стана јасно дека модерните конвенционални војски се лошо

⁸ Martin van Creveld, *The Transformation of War*, (New York: Free Press, 1991).

⁹ Dietrich Jung, "From Inter-State to Intra-State War. Patterns and Trends of Development since 1945", текст презентирани на COPRI symposium on *Intra-State Conflicts: Causes and Peace Strategies*, May, 1997.

¹⁰ Bjorn Mueller, "Ethnic Conflict and Postmodern Warfare. What is the Problem? What Could Be Done?", *COPRI Working papers*, No. 12, 1996.

подготвени за новиот вид на конфликти, што поставува нови задачи и предизвици. Затоа не треба да изненадува што војските, подготвувани за класични војни од пошироки размери, стануваат оптоварени со амбивалентен однос спрема новата стварност. Ситуацијата убаво ја опишува Мартин ван Кревелд кој вели дека: "по ходниците на генералштабовите и министерствата за одбрана во целиот 'развиен' свет се шета едно сениште - страот од немоќта, па дури и ирелевантноста."¹¹

Истовремено, треба да се забележи дека во оние делови на светот кои се уште претставуваат жаришта на постмодерните конфликти, улогата на вооружените сили станува крајно спорна. Од една страна, главните актери на овие конфликти се најразлични: разни воено-политички клики, герилски сили, паравојски, цивили... Очигледно се работи за невладини сили кои немаат ништо заедничко со легитимните власти. Во такви услови кои се карактеризирани со конфузниот однос помеѓу јавната и приватната сфера, регуларните вооружени сили престануваат да бидат "оправдани инструменти за остварување на рационалноста на државните политики и: во одредени случаи тие водат сопствена политика".¹²

Овие специфични општествени феномени неизбежно водат кон потребата да се креира нова безбедносна агенда. Нејзината главна карактеристика е што воените аспекти на безбедноста губат примат, додека другите димензии добиваат поголемо значење, како на пример: економската, политичката, општествената и еколошката димензија. На тој начин, стариот дискурс за мирот и безбедноста радикално се дефинира. Наместо "закани во вид на надворешен непријател", во дебатите околу безбедноста преовладуваат прашањата за економскиот колапс, политичкото угнетување, оскудноста на природните ресурси, загадувањето, пренаселеноста, етничките конфликти, криминалот и тероризмот. Безбедноста станува доместицирана. Кај неа е видлива тенденцијата на подведување на истите обрасци и процеси кои се карактеристични за политиката и државата. Меѓутоа, во светлината на негативните импликации кои се резултат на новите безбедносни проблеми, државните граници како да стануваат помалку важни. Тие дури можат и да предизвикаат ефект на "споени садови" и неконтролирано мултиплицирање и ширење, кое границите не можат да го запрат.

Во овој контекст се поставува прашањето: Како овие промени настанати по Студената војна ќе влијаат на војската, која некогаш беше централна

¹¹ Martiv van Creveld, *ibidem*, 3.

¹² Pertti Joenniemi, "Wild Zones, Black Holes and Struggles Void of Purpose: Has War Lost Its Name?", текст презентира на 17th IPSA World Congress, August 17-21, 1997, Seoul, Korea, стр. 6.

институција во промоцијата и развојот на модерната држава-нација? Второ, и уште поважно, како војската ќе се прилагоди за да одговори на новите предизвици? Главната промена е во поглед на воената структура, која се состои од транзиција од моделот на масовна војска темелена на општата воена обврска кон помала, доброволна и професионална сила. Во ситуација кога ризикот од војна од пошироки размери станува помалку веројатен, моралниот легитимитет на масовната мобилизација станува дискутабилен. Освен тоа, високо развиените и сложени военотехнолошки системи бараат добро оспособен и едуциран воен кадар. Одвраќањето веќе ја нема поранешната улога, па затоа војничката мисија треба нужно да се ревидира. Новите, нетрадиционални и неборбени мисии ја нагласуваат "светлата страна" на воената институција - т.н. воен хуманитаризам. Тоа подразбира свртување од воените кон бројните невоени аспекти на безбедноста, како на глобално така и на национално ниво.

Промената на војничката мисија ја антиципираше уште Јановиц во 60-те години.¹³ Според него, ерата на нуклеарното оружје и другите средства за масовно уништување доведува до завршување на т.н. тотална војна. Освен тоа, тој предлагаше претворање на регуларните воени сили во една друга структура, на т.н. полициски сили (*constabulary forces*) кои би биле примерени на новите предизвици. Овие нови сили би требале да бидат многу мобилни и лесни за распоредување, способни за брзи интервенции во случај на меѓународни кризи. Истовремено, тие би имале ограничена дозвола за употреба на сила. Нивната првенствена задача не би била војничката победа, туку одржувањето на меѓународниот *status quo*. Со други зборови, тоа беше првото навестување за потребата за воведување на мировни мисии кои би ги изведувале вооружени сили со меѓународен мандат. Јановиц со право оцени дека ваквото рedefинирање на војничката мисија и приближувањето кон она што обично се смета за полициска задача ќе предизвика отпор кај воените професионалци и највисоките офицери. На ваквата идеја и се спротивставија дури и некои научни и академски кругови кои го оспоруваа создавањето на мировните студии како научна дисциплина.

3. Кон нова мисија на војската: пред нови предизвици

Познато е дека од крајот на Втората светска војна, т.е. од создавањето на ООН, Меѓународната заедница безуспешно настојува да создаде меѓународни вооружени сили. Нивната цел требаше да бидат гарантирањето на мирот и безбедноста во глобални рамки. Меѓутоа по завршувањето на Студената војна

¹³ Morris Janowitz, *The Professional Soldier*, (New York: Free Press, 1960).

дојде до поинакви размислувања за меѓународната безбедност. На пример, концептот на заедничката безбедност (common security), заснован на премисата на постоење на заедничка закана, го изгуби своето значење. Наместо него, во употреба влезе еден сосема нов вокабулар, а со него и концептот на т.н. кооперативна безбедност (co-operative security). Овој концепт вклучува некои елементи на контрадискурс во кој јасно се уочуваат индикации кои зборуваат дека проблемот на насилството е сè уште присутен, но дека е коренито изменет. Функцијата на кооперативната безбедност се сфаќа како нешто што може да ги соедини националните и меѓународни настојувања за спречување и управување со конфликтите. Нејзина главна карактеристика е надминувањето на разликата помеѓу пријателството и непријателството во меѓународните односи.

Концептот се темели на уверувањето дека државите можат и треба да развиваат широка соработка, како единствен начин да се избегнат или елиминираат разните закани за мирот и безбедноста. Поаѓајќи од неделивоста на мирот и безбедноста во светот, оваа концепција го надминува традиционалното сфаќање за светоста на државните граници и неприкосновеноста на државниот суверенитет. Понатаму, таа заговара меѓународна заедница заснована на заедничките вредности како што се човековите права и демократијата, вклучувајќи го и нејзиното право да интервенира кога и каде ќе оцени дека овие вредности грубо се кршат. Во рамки на ваквите постсуверени меѓународни односи референтна точка на меѓународниот безбедносен систем веќе не е суверената држава, туку првенствено општеството, поединците и човековата околина.

Во рамки на радикално изменета констелација на меѓународните односи, националните војски кои го имаат задржано битниот елемент на државност во своето битие, веќе немаат друг избор туку да се соочат со предизвиците на пост-модерната ера. Во тој контекст, тие мораат да се стават во функција на остварување на концептот на кооперативна безбедност на најдобар можен начин. Спротивното, води кон исклучување од меѓународните процеси, длабока изолација, па дури и конфронтација. Останувајќи внатре во тесните национални рамки, војската ќе биде осудена на соочување со предизвици кои не е способна да ги совлада или за кои е лошо подготвена и немоќна, како што се, на пример, етничкото насилство или несреќи од пошироки размери.

Војувањето во меѓудржавен судир претпоставува, освен регуларната војска и национална поддршка на граѓаните кои се лојални во поглед на настојувањата и целите дефинирани од нивната држава. Односот помеѓу граѓаните и државата (војската) беше извонредно значаен во контекст на општата воена обврска и формирањето на модерната национална војска. Па сепак, треба да се има предвид дека постои длабока разлика помеѓу меѓудржавен и внатрешнодржавен конфликт. Последниот се карактеризира со ситуација во која државата и некои сегменти на општеството се однесуваат како противници. Тогаш обично доаѓа

до расцеп на државата заедно со нејзиниот репресивен апарат. Тоа се докажало во бројни случаи, како на пример во Руанда, Босна и Херцеговина, па дури и во Албанија. Спасот дојде само по интервенцијата на меѓународните сили со соодветни мандати.

Во постмодерното општество традиционалната војничка мисија е рedefинирана. Без оглед на тоа, сè уште постојат многу дилеми и различни ставови според мисијата на една демократска војска во периодот по Студената војна.¹⁴ Строгото традиционално толкување на војничката мисија е дека темелната цел на вооружените сили е поврзана со зголемувањето на нивната борбена подготвеност и способност. Оние кои го поддржуваат ваквото мислење се сложуваат дека војската од време на време може да има и други задачи различни од воените, но сепак инсистираат дека инволвирањето на војската во овие нови акции ќе биде контрапродуктивно и ќе ја намали нејзината борбена ефикасност. Со други зборови, војската може да изведува мисии различни од војна, но тие не можат да бидат нејзиниот. Тие се плашат дека ваквите должности ќе доведат до трошење на и онака ограничените средства од воениот буџет и ќе го скратат времето кое се дава на располагање, што ќе ги одвлекува воените професионалци од извршувањето на нивните примарни задачи. Во таа смисла, индикативна е изјавата на поранешниот министер за одбрана на САД, Вилијам Пери со која тој предупредува: "Ние сме војска, ама не Војска на спасот."¹⁵

Според нетрадиционалното сфаќање, војската мора да биде подготвена за потенцијална надворешна агресија, но тоа не е доволно. Од неа се очекува да соработува во разни неборбени мисии, бидејќи невоените закани за националната безбедност се подеднакво важни како и заканите од вооружен судир. Новата мисија на војската гледана во една ваква широка перспектива има и меѓународна и домашна димензија. Од меѓународна гледна точка, најважни се мисиите за чувањето на мирот и хуманитарната асистенција. Домашната употреба на војската многу почесто ги вклучува полициските функции (одржување на редот), спречување на нелегалните активности како трговијата со дрога и оружје, чувањето на околината, изградбата на јавна инфраструктура, давање образовни и научни услуги, како и учество во разни комерцијални зафати заради пронаоѓање на финансиски средства или набавка на опрема за војската.

Имајќи предвид дека мисијата на војската е најкритичниот фактор на цивилно-воените односи, не треба да изненадува постоењето на јасна разлика

¹⁴ Cutis L. Gilroy, "Civil-Military Operations and the Military Mission: Differences between Military and Influential Elites" во Don Snider – Miranda Carlton-Carew(eds.), *US Civil-Military Relations. In Crisis and Transition?*, (Washington D.C.: The Center for Strategic and International Studies, 1995).

¹⁵ *Washington Post*, 5.VIII. 1994.

помеѓу вредностите и ставовите на воените кругови и оние кои ги имаат цивилните елити, особено што се влијателни во однос на носителите на власта. Затоа, најважното прашање во овој контекст е: Кој ја дефинира агендата на националната безбедност и мисијата на војската? Со други зборови, чие влијание ќе биде решавачко?

Во тој поглед, на обете страни е присутен еден степен на скепса. Војската е загрижена заради својата проширена мисија, затоа што е свесна дека таа не може да ги реши сите нови глобални и домашни проблеми кои се карактеристични за постмодерното општество. Истовремено се смета дека војската е жртва на сопствениот успех - таа е подобра од која било друга организација. Во вакви контрадикторни околности, таа треба да ја покаже својата способност и ефикасност преземајќи цела низа невоени операции. Нејзината главна грижа е буџетот кој со години има тенденција на опаѓање, како и бројната редукција на вооружениот состав до кој дојде по Студената војна, особено во развиените демократии. Трошоците и разликите во сфаќањата помеѓу воените и цивилните лидери за важноста на невоените мисии придонесува за зголемување на цивилно-воените тензии.

Некои цивилни истражувачи истакнуваат дека во демократското општество нетрадиционалните мисии на војската треба да се сметаат за преодни и привремени. Тие докажуваат дека околностите кога многу цивилни влади не поседуваат стручност и капацитет за ефикасен цивилен надзор, овие преодни улоги можат да водат кон (ин)директно вклучување на војската во политиката. Можно е со тек на времето политичките структури да станат неспособни да му одолеат на искушението се почесто да бараат воена поддршка при решавањето на општествените и другите домашни проблеми.

Во таа смисла, се поставува прашањето: Кои се изворите на конзервативизмот во цивилно-воените консидарации? Основните теории за цивилно-воените односи се создадени во времето на Студената војна. Нивната појдовна основа беше дека "главна задача на вооружените сили е одбраната на општеството од надворешни непријатели и проекцијата на надворешната сила како потпора на надворешната политика. Се претпоставуваше дека војската не треба да биде значаен актер во домашната политика, иако најголемиот број на западни војски добија и домашни мисии, како и дека треба да бидат одговорни пред цивилниот надзор по непартиска основа."¹⁶ Темелите на цивилно-воените концепции беа цивилната контрола и поделбата на трудот помеѓу цивилите и војниците.

Од 50-те години наваму, најголемиот број на аналитичари на цивилно-воените односи се занимаваат со ова прашање низ политиколошка призма,

¹⁶ David Segal, "US Civil-Military Relations in the Twenty-First Century: A Sociologist's View" " во Don Snider – Miranda Carlton-Carew(eds.), *US Civil-Military Relations. In Crisis and Transition?*, (Washington D.C.: The Center for Strategic and International Studies, 1995): 189.

занемарувајќи го социолошкиот пристап. Меѓутоа, токму ваквиот пристап овозможува согледување на фактот дека многу промени во воената технологија, организација и мисија, како и трансформацијата на светскиот систем, можеа да бидат предвидени. Во периодот по Студената војна може да се уочи притисок кон проширување на домашната улога на војската, вклучувајќи и помош при катастрофи и цела низа од функции поврзани со законитоста, редот и поредокот. Како што се менуваат домашните ролји на војската, така се менуваат и цивилно-воените односи. Всушност, и двете клучни прашања (цивилната контрола и поделбата на трудот) треба да се преформулираат и во однос на постмодерното општество. Но, може да се очекува дека расправата ќе се фокусира на прашањето дали војската ќе ја превладее својата улога како сила на одвраќање, или треба да биде сила за конструктивна промена дома и во меѓународната арена. Може да се очекува војската да мине долг пат пред конечно да се искристализира јасен и конзистентен одговор на ова прашање.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1) John Garnett, "The Role of Military Power" во Richard Little & Michael Smith (eds.), *Perspectives on World Politics: A Reader*. London and New York: Rutledge, 1991.
- 2) Johan Galtung, *The True Worlds: A Transnational Perspective*, (New York: The Free Press, 1991).
- 3) Ole Weaver, "Securitization and Desecuritization", *COPRI Working Papers*, No. 3, 1993, p. 7.
- 4) Stuart Kaufman, "An International Theory of Inter-Ethnic War", *Review of International Studies*, vol. 2, No. 2, April 1996.
- 5) Barry Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", *Survival*, Spring 1993, vol. 35, No. 1.
- 6) Charles Moskos and James Burk, *The Military in New Time. Adopting Armed Forces to a Turbulent World*, (Boulder: Westview Press, 1994).
- 7) Martin van Creveld, *The Transformation of War*, (New York: Free Press, 1991).
- 8) Dietrich Jung, "From Inter-State to Intra-State War. Patterns and Trends of Development since 1945", текст презентирани на COPRI symposium on *Intra-State Conflicts: Causes and Peace Strategies*, May, 1997.
- 9) Bjorn Mueller, "Ethnic Conflict and Postmodern Warfare. What is the Problem? What Could Be Done?", *COPRI Working papers*, No. 12, 1996.
- 10) Pertti Joenniemi, "Wild Zones, Black Holes and Struggles Void of Purpose: Has War Lost Its Name?", текст презентирани на 17th IPSA World Congress, August 17-21, 1997, Seoul, Korea, стр. 6.
- 11) Morris Janowitz, *The Professional Soldier*, (New York: Free Press, 1960).
- 12) Curtis L. Gilroy, "Civil-Military Operations and the Military Mission: Differences between Military and Influential Elites" во Don Snider – Miranda Carlton-Carew(eds.), *US Civil-Military Relations. In Crisis and Transition?*, (Washington D.C.: The Center for Strategic and International Studies, 1995).
- 13) David Segal, "US Civil-Military Relations in the Twenty-First Century: A Sociologist's View" " во Don Snider – Miranda Carlton-Carew(eds.), *US Civil-Military Relations. In Crisis and Transition?*, (Washington D.C.: The Center for Strategic and International Studies, 1995).

СИСТЕМ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Проф. д-р. Митко КОТОВЧЕВСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбрана - Скопје

Апстракт: Безбедноста од современ аспект можеме да ја препишеме како состојба во која е осигуран урамнотежениот физички, духовен и материјален опстанок на поединецот и на општествена заедница во односот кон другите поединци, општествени заедници и природата.

Свесното настојување за воспоставување состојба на безбедност претставува цивилизациска и културна категорија која ги опфаќа сите аспекти на современата безбедност: економски, социјални, културни, политички, одбрамбени итн.

Непосредното окружување на Р. Македонија кое произлегува од нејзината лоцираност во центарот на балканскиот геополитички крст, во голема мера ја усложнува нејзината безбедна положба, безбедна состојба, како и нејзината вкупна безбедна осетливост која е мошне силно изразена посебно во новосоздадениот балкански хаос и пекол. Непосредниот контакт со косовскиот граѓански конфликт, состојбите во Албанија и СР. Југославија но и нашите внатрешни безбедни состојби претставуваат дополнителни и мошне опасни дестабилизирачки фактори на нашата национална безбедност. Севкупните безбедни состојби императивно ја наметнуваат потребата за изградба на современ, ефикасен и релевантен систем за национална безбедност фундиран врз искривањата на современите системи за национална безбедност и врз начелата кои егзистираат во развиените современи парламентарни држави.

Суштината и целта на овој текст е да се презентира структурата и постојаноста на (проектирањата) - можниот модел на новиот, современ систем за национална безбедност на Република Македонија.

Клучни зборови: национална безбедност, систем за национална безбедност, национална одбрана.

Abstract: From a modern point of view security can be defined as a plight characterised by balanced physical, spiritual and material existence of the individual and society in relation with other individuals, social communities and nature.

The very endeavour focused on establishing such a plight is a civilisational and cultural category, which includes all aspects of security in modern terms – economic, social, cultural, political, military, etc.

Macedonia's environment, which is tightly related to its position in the centre of the Balkan geo-political crossroad, can be seen as a factor that heavily affects its security conditions and

security prospects. Its vulnerability is additionally complicated by the newly created Balkan chaos. The indirect contact with Kosovo conflict, the situation in Albania and FR Yugoslavia, but also its internal security problems, are crucial destabilising factors of Macedonia's national security.

Overall security conditions impose an urgent need for a modern, efficient and respectable national security system, based on the essential principles for developed parliamentary democracies.

The focus and the aim of this book consist of elaboration of the current structure and the projection of the possible model of the new modern system of national security for the Republic of Macedonia.

Key words: *national security, national defence, system*

1. Компоненти на системот за национална безбедност

Сите држави во современиот свет без разлика на делувањето и постоењето на внатрешните и меѓународните фактори имаат свои противници како во самата држава, така и однадвор, олицетворени во другите држави. Во светот постојат голем број на држави со специфични спротивставени – конфронтирани интереси и цели кои честопати продуцираат конфликти со различен интензитет вклучувајќи ја и војната како најсложен облик на примена на сила. Од аспект на националната безбедност државата може да биде загрозувана преку:

1. Делување на организирани непријателски сили внатре во државата.
2. Надворешно делување на определени држави и други организации и институции и
3. Примена на комбинирани дејства на силите внатре во државата со надворешните сили.

Врз основа на постоењето на двете основни групи на загрозувања (внатрешни и надворешни), секоја држава мора да организира систем за национална безбедност кој ќе го сочинуваат најмалку две компоненти со функција да се одговори на сите потенцијални извори на загрозувањето, а тоа се:

- компоненти на надворешната безбедност и
- компоненти на внатрешната безбедност.

Оваа поделба не би требало да ја сфатиме како конечна и дефинитивна, бидејќи во современиот свет постои висок степен на меѓузависност и поврзаност во однос на појавите на настанувањето на сите видови загрозувања како однадвор, така и одвнатре.

За таа цел во овие научни дисциплини се зголемува бројот на авторите кој не зборуваат само за постоење на внатрешна или надворешна безбедност, туку и за постоење на заедничка, единствена, интегрална безбедност. Безбедноста на државата е неделива единствена и појавите на загрозување

зависат од голем број фактори и околности што се од суштинско значење за нивното пројавување во еден или во друг облик.

Надворешната безбедност произлегува од меѓународниот статус на државата како членка на Меѓународната заедница и како креатор и субјект на меѓународните односи. Настапувањето од позиција на сила или примената на сила на одделни држави на Меѓународната заедница го нарушуваат правото на другите држави да живеат во мир и безбедност во исто време загрозувајќи ја непосредно или посредно и својата безбедност.

Содржината на надворешната безбедност ја опфаќа заштитата на суверенитетот и територијалната целокупност на земјата и рамноправноста на членството во современата Меѓународна заедница. Надворешната заштита на државите се остварува преку преземање на голем број активности на надворешнополитички план. Постои и друга алтернатива кога државата со својот пасивен однос, односно неделување, доброволно се откажува од активностите кои може да ги реализира (оствари), ако процени дека со тој чин ќе ја намали или неутрализира својата загрозеност, односно кога ќе оцени дека таквите активности би причиниле уште повисок степен на загрозеност на нејзината безбедност.

Со внатрешната безбедност се заштитува внатрешниот суверенитет на државите од сите видови на општествено негативни, штетни, односно од сите видови на појави со кои се загрозува државното уредување на земјата.

Со оглед на фактот дека составните делови на уставното уредување всушност претставуваат и елементи на општественото уредување, најчесто синтагмата внатрешна безбедност се поистоветува со заштитата на економската, политичката, правната и социјалната сигурност на граѓаните, односно со заштитата на уставниот и правниот поредок на државата.

За целосна заштита на уставниот и правниот поредок секоја држава формира свои институции (државни органи) преку кои ќе врши надзор на спроведувањето на правните норми (органи и служби за безбедност, инспекциски органи, царинска служба итн.).

1.2. Систем за национална безбедност на Р. Македонија

Со цел безбедноста како дејност да биде успешна во сегашниот степен на развој на општеството, мора да биде солидно осмислена, свесна дејност во рамките на целото општество, бидејќи луѓето се меѓусебно поврзани во општеството и современите опасности подеднакво ги загрозуваат сите луѓе.

Рационалноста, ефикасноста и почитувањето на правата на поединците и групите при задоволувањето на нивните потреби во општеството, го условуваат системското уредување на посебните дејности кои всушност претставуваат основа за системско задоволување на потребите во општеството.

Системот претставува надворешен (емпириски) израз на уреденоста на определена дејност во општеството, со која се задоволува виталната потреба на целокупното општество. Во тој контекст, можеме да потенцираме дека и безбедносната дејност на сегашниот степен на развој на општеството се спроведува организирано преку систем кој претходно го дефинираме како безбедносен систем, односно систем за национална безбедност.

Преку организираноста и дејствувањето на системот за национална безбедност најдобро се рефлектира определениот степен на (не)организираност на општествените можности за извршување на значајните безбедносни функции на современото општество.

Осигурувањето на безбедноста на своите граѓани современата држава го ускладува со слободното дејствување на поединците и цивилното општество.

Р. Македонија после нејзиното осамостојување изгради еден преоден систем на национална одбрана кој денес се наоѓа пред тотална трансформација, со цел да биде компатибилен со системите за национална безбедност на земјите-членки на НАТО и со системите за национална безбедност на современите држави во Меѓународната заедница.

Нашата држава во иднина ќе мора целосно да ги определи (дефинира) елементите на својот современ систем за национална безбедност, со цел да им се гарантира безбедноста на нејзините граѓани. На оваа релација, мошне значајно е да се осигура конзистентна правна и политичко-културна рамка со почитување на севкупните македонски специфики, рамка во која системот за национална безбедност успешно и делотворно ќе може да ја осигури безбедноста на нашите граѓани во согласност со постоечката нормативно-правна регулатива. Значајни одредници на новиот систем за национална безбедност треба да претставуваат и институциите на демократскиот политички систем со цел тој да може целосно да се легитимира на еден квалитативно нов и примерен начин. Системот за национална безбедност треба да воспостави хармонизирани односи со општествено-политичкиот и правниот поредок на земјата, да биде меѓународно – правно заснован и да ги следи современите состојби и тенденции во сферата на националната безбедност.

Националната безбедност на Р. Македонија ја дефинираат две групи на фактори:

- внатрешното опкружување на земјата, проследено со сите потешкотии и рецидиви од претходниот систем и со енормно тешките последици од процесот на транзиција коишто продуцираат определни конфликтности со различен интензитет. Различните општествени промени на политички, правен, социјален, културен и безбедносен план ги мултиплицираат севкупните општествени “транзициони болести” и создаваат вакуум, односно неможност македонската политичка елита целосно да ги дефинира темелните интереси на новата држава,

односно да ги дефинира нашите стратешки национални цели и интереси. Непостоењето на национална стратегија уште повеќе ги комплицира состојбите на безбедносен план, бидејќи без соодветна национална стратегија не е можно да се изработи квалитетна и валидна стратегија за внатрешна безбедност.

Р. Македонија во наредниот период ќе мора да изгради современ, ефикасен и респективен систем за национална безбедност фундиран врз начелата кои егзистираат во современите развиени парламентарни држави. Новиот систем за национална безбедност мора да биде (о)способен за да може да ги осигура надворешните и внатрешните аспекти на безбедноста, односно да одговори на сите облици и видови на загрозување на националната безбедност на македонското општество.

Непосредното опкружување на Р. Македонија кое произлегува од нејзината лоцираност во центарот на балканскиот геополитички крст, во голема мера ја усложнува нејзината безбедносна положба, безбедносна состојба, како и нејзината безбедносна чувствителност. Непосредниот контакт со косовскиот граѓански конфликт, состојбите во Албанија и СР Југославија претставуваат дополнителни и мошне опасни дестабилизирачки фактори на нејзината национална безбедност.

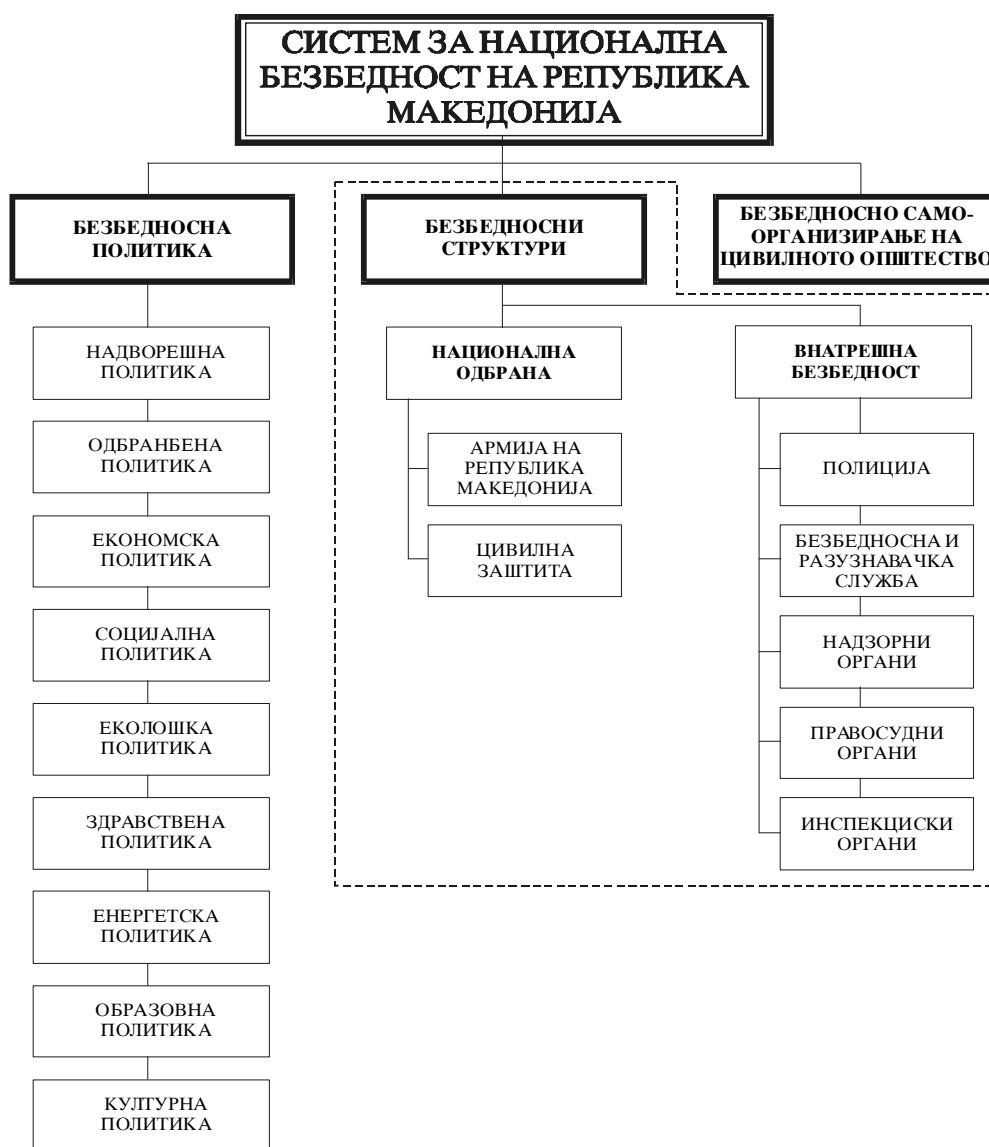
Системот за национална безбедност на Р. Македонија го сочинуваат два основни елементи (Шема бр. 1):

- национална одбрана и
- внатрешна безбедност.

Одбранбениот елемент на Р. Македонија првенствено е наменет за осигурување на безбедноста од сите видови на надворешна воена агресија, но и од другите надворешни облици на примена на воена сила, односно од насилните напади на вооружените сили на странските држави (посебно на соседните држави) насочени против нејзината слобода, независност, самостојност и територијална целокупност.

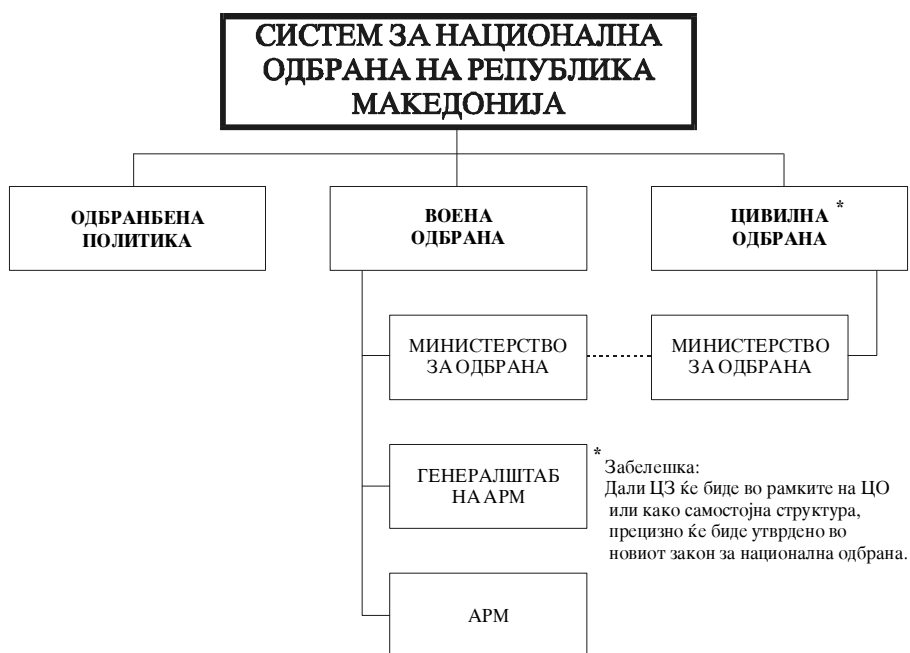
За реализација на оваа мошне сложена цел, Р. Македонија формира одбранбени сили – Армија на Р. Македонија (АРМ) која се подготвува за одбивање и кршење на евентуалниот напад, како и за целосно подготвување и спроведување на воената одбрана во случај на надворешна агресија или на други насилни акции на странските вооружени сили или паравоени формации (карактеристични за нашето непосредно опкружување), насочени против националната безбедност на Р. Македонија.

ШЕМА БР. 1:
Сегашна состојба на системот за национална безбедност на Р. Македонија

Цивилната заштита која сè уште егзистира во Р. Македонија како посебен подсистем, во наредниот период ќе мора да се трансформира во субсистем на цивилната одбрана. Цивилната одбрана како комплексен сегмент на одбранбениот систем ќе треба да ги опфати сите мерки за одбрана и заштита, односно сите дејности кои со примена на невоени средства ќе го потпомага и надополнува воениот отпор кон агресорот. Исто така, цивилната одбрана треба да биде конципирана целосно, да го интензивира и зајакнува невоениот отпор против силите на агресорот (економска одбрана, одбранбените мерки на државните и другите органи, психолошка одбрана, како и сите други облици и видови на невооружено спротивставување).

ШЕМА БР. 2:
Систем за национална одбрана на Р. Македонија

Во голем број на современи системи за национална безбедност постои и посебен сегмент – подсистем (надвор од системот на цивилната одбрана), наменет за заштита и спасување од природни и други несреќи, функција што во нашиот постоечки систем ја остваруваат единиците и штабовите на цивилната заштита (Шема бр. 2).

Министерството за одбрана и Генералштабот на АРМ се наоѓаат пред целосна радикална трансформација и целосно ќе бидат обработени во наредните студии кога ќе заврши процесот на нивната целосна реорганизација.

Безбедносниот елемент на Р. Македонија во потесна смисла го сочинуваат државните органи и служби, што ја осигуруваат безбедноста со попречување и отстранување на сите закани – опасности на основните (виталните) општествени вредности, утврдени со Уставот и со законите на Р. Македонија.

Структурните елементи на безбедносниот подсистем ги сочинуваат: Министерството за внатрешни работи (МВР), безбедносните и разузнавачките служби, правосудните, инспекциските и надзорните органи (Шема бр. 3).

Според Законот за внатрешни работи на Р. Македонија*, МВР ги извршува следните задачи:

- заштита на животот, личната сигурност и имотот на граѓаните;
- спречување за вршење на кривични дела, откривање и фаќање на сторители на кривични дела и нивно предавање на надлежни органи;
- заштита на слободите и правата на човекот и граѓанинот загарантирани со Уставот;
- спречување на насилно уривање на демократските институции утврдени со Уставот на Р. Македонија;
- одржување на јавниот ред и мир;
- спречување на разгорување на национална, расна или верска омраза и нетрпеливост;
- обезбедување на определени личности и објекти;
- регулирање и контрола на сообраќајот на патиштата и други работи сврзани со безбедноста на сообраќајот на патиштата;
- контрола на преминување на државната граница, движење и престој во граничниот појас;
- престој и движење на странци;
- утврдување и решавање на граничните инциденти и други повреди на државната граница;
- поставување, контрола и одржување на ознаките со кои се обележува граничниот појас на копно и на вода;
- заштита од пожари и експлозии;
- контрола на условите во врска со производството, прометот, набавувањето, поседувањето и носењето оружје, делови за оружје и муниција;
- производство, промет, складирање, превоз и заштита од експлозивни и други опасни материи и складирање и заштита од запаливи течности и гасови;
- контрола на пријавување и одјавување на живеалиштето и престојувалиштето на граѓаните;
- укажување на помош при отстранување на последиците предизвикани од природни непогоди и епидемии кои можат да ги загрозат животот и здравјето на граѓаните и имотот;

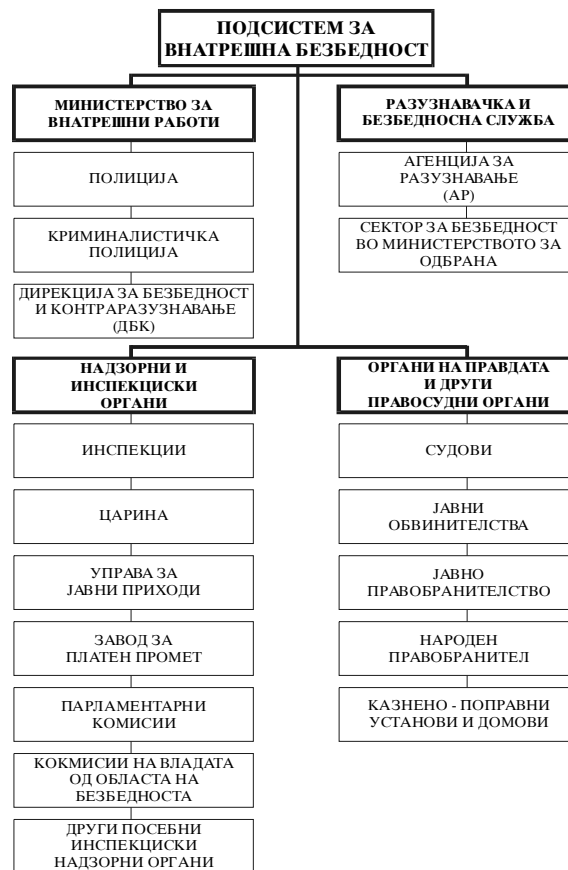
* Закон за внатрешни работи, Службен весник на Р. Македонија, бр. 19, год. LI, од 6.04.1995 год.

- истражување и развој во областите од негова надлежност и
- други работи утврдени со закон.

Посебните служби за безбедност и контраразузнавање во МВР и МО, како и Агенцијата за разузнавање непрекинато треба да собираат информации за загрозеноста на Р. Македонија, што се неопходни во процесот на политичко одлучување и целосно осигурување на националната безбедност на Р. Македонија.

Исто така, надзорните и инспекциските органи и правосудните органи заземаат значајно место и улога во подсистемот на внатрешната безбедност, односно имаат свои законски права и обврски при остварувањето на виталните цели на националната безбедност на земјата. Организацијата на системот за национална безбедност го претставува распоредот на елементите во системот. За успешно функционирање на системот значајно е постоењето на:

ШЕМА БР. 3:
Организациска структура на подсистемот за внатрешна безбедност

1. Макроорганизација (организација на подсистемите за национална одбрана и внатрешна безбедност).

2. Микроорганизација (организација на основните организациони единици на системот).

3. Хоризонтална организација на различните нивоа на општественото уредување и

4. Вертикална организација на системот и неговите подсистеми.

Структурата на системот за национална безбедност подразбира и постоење на определена функционална градба на системот, односно работи кои го обезбедуваат функционирањето на системот (раководење и управување, врски и комуницирање, мобилизација), развојни работи (планирање и развој на системот), подготовки и оспособување, финансирање, научно-истражувачка работа, спроведување на одбранбените активности и слично. Овие активности всушност ги претставуваат и единствените компоненти на системот за национална безбедност.

Значајна карактеристика на структурата на системот за национална безбедност претставуваат и неговите елементи, односно силите на системот за национална безбедност. Најсуптински се четирите групи елементи, односно четирите компоненти:

1. Единствени елементи (презентирани во претходниот пасус).

2. Заеднички елементи: цивилна заштита, систем за набљудување и известување и посебните сили на подсистемот за национална одбрана и подсистемот за внатрешна безбедност.

3. Основни елементи на подсистемот за национална одбрана и вооружените сили (АРМ), стопанските и општествените дејности и

4. Основните елементи на подсистемот за внатрешна безбедност – органите за внатрешни работи, државните органи и служби за заштита и сите други професионални облици на заштита.

Посебните делови на системот за национална безбедност ја претставуваат основната содржина на активностите на националната безбедност на современите држави.

Овие значајни карактеристики на системот за национална безбедност во голема мера укажуваат на големата сложеност на односите кои непрекинато треба да се развиваат, усовршуваат и ускладуваат, со цел да не се наруши единството на системот и можностите за неговото единствено – целосно функционирање. Во овој систем присутни се и испреплетени голем број на хоризонтални и вертикални надлежности на органите на јавната власт, посебно на највисоко ниво на државата. За таа цел, неопходно е да се изгради систем за национална безбедност заснован на единствени и заеднички потенцијали за да може успешно и ефикасно да функционира во мир, во кризни ситуации и во услови на војна.

3. Карактеристики на системот за национална безбедност

Системот за национална безбедност покрај својата значајна функција за воспоставување на внатрешната рамнотежа и стабилност, служи и за воспоставување на надворешна стабилност и рамнотежа во рамките на Меѓународната заедница.

Надворешната рамнотежа, системот за национална безбедност ја остварува преку делувањето на надворешната политика на меѓународен план, првенствено преку одвраќање со својата стабилност, сила и организираност, како и со воспоставувањето на ефикасна надворешна безбедност во рамките на меѓународните системи за безбедност и заштитата преку билатералната соработка со другите држави. Тоа првенствено се постигнува со почитување на основите на воспоставениот меѓународен правен поредок.

Надворешната рамнотежа и стабилност која во исто време претставува состојба на незагрозеност, можна е само во ситуација кога внатрешната безбедност во државата се одржува на едно потребно ниво, односно на еден минимум. Меѓународната рамнотежа на силите на интеграцијата и на силите на дезинтеграцијата денес, во современиот свет, не е на некое завидно ниво, односно не гарантира висок степен на стабилност што се потврдува со многубројните војни и масовната употреба и примена на сите облици на воена сила. Ова произлегува и од фактот што Меѓународната заедница сè уште нема изградено функционален и ефикасен систем на колективна безбедност кој ќе дејствува како силен инструмент за воспоставување на меѓународната рамнотежа и стабилност.

Функцијата на системот за безбедност, односно неговата сложеност можеме да ја анализираме и преку множеството на неговите карактеристики од кои некои се иманентни т.е. специфични само за овој систем. Основните карактеристики на системот за безбедност се следните:

1. Системот за национална безбедност претставува комплексен, организиран и солидно уреден општествен систем.
2. Тој е специфичен, транспарентен, динамичен и активен систем.
3. Тој е подсистем на глобалниот општествен систем.
4. Постои висок степен на хиерархиска поставеност и организираност на овој систем.
5. Неговото дејствување е поврзано со загрозувањето на националната безбедност на земјата.
6. Постои висок степен на спротивставеност – конфронтираност помеѓу целите на системот за безбедност и изворите на загрозување на националната безбедност.
7. Функционирањето на системот за безбедност во најголема мерка зависи од делувањето на човечкиот фактор;

8. Системот за национална безбедност има двојна функција и тоа:
 - превентивна функција, односно функција на одвраќање;
 - репресивна функција, односно функција на отстранување на загрозувањата;

9. Оригиналноста и неповторливоста на методите, средствата и настаните.

10. Системот за национална безбедност своите функции ги остварува во мир, во вонредни околности и во војна, односно на сите видови воени конфликти, континуирана и квалитетна промена во структурата и методите на делување на системот за безбедност.

11. Современиот систем за национална безбедност подразбира ефикасна примена на најсовремената техника, специфични видови, облици и методи, промени во структурата и начинот на делување со единствена цел – ефикасна и целосна заштита на сите витални општествени вредности.

Од основната цел на системот за национална безбедност - создавање на организациско - функционална претпоставка за трајно и ефикасно остварување на националната безбедност на Р. Македонија, пред функциите (функционирањето) на овој систем се поставуваат неколку задачи, кои исто така претставуваат и негови значајни карактеристики:

1. Системот за национална безбедност мора да биде исклучително ефикасен. Најефикасни се неговите решенија кои делуваат превентивно, односно ако навремено ја откриваат или ја намалуваат загрозеноста со што го стеснуваат “опасниот простор” за нејзиното делување. Во случај на појавување на опасност, брзо да ги елиминира сите извори на загрозување на националната безбедност, однадвор и однатре.

2. Ефикасноста на системот за национална безбедност се постигнува со континуирано следење на значајните промени во внатрешните и надворешните фактори во сите области на животот и работата, односно континуирано следење и реагирање на новонастанатите потреби и барања на времето во кое живееме. Брзите промени на воените и економските потенцијали на современите држави во светот (посебно на соседните држави) или промените во меѓународните воено - политички односи, појавите на новите стратешки решенија и технологиите во современите држави, промените во областа на информатиката и управувањето со големите (посебно со воените) системи, неминовно бараат континуирани (перманентни) промени во организирањето на системот за национална безбедност. За да биде успешен и ефикасен системот за национална безбедност, мора непрекинато да се осовременува од квантитативен, но посебно од квалитативен аспект. Со зголемувањето на степенот на загрозеност, мора да се зголемуваат и осо-временуваат соодветните сили на овој систем и обратно.

3. Системот за национална безбедност мора да биде подложен на постојани промени, односно секогаш да биде транспарентен и отворен за подобри решенија во склад со севкупните промени и развојот на современиот свет. Системот за национална безбедност ќе се развива во согласност со новите научно - теоретски и стратегиско-доктринарни определби и достигнувања во сферата на безбедносните системи на современите држави.

4. Системот за национална безбедност мора да биде ускладен со општествено - политичкиот и економскиот систем. Економскиот систем секогаш ја детерминира материјалната основа, додека општествено-политичкиот систем ја детерминира организациско-функционалната основа на системот за национална безбедност.

5. Системот за национална безбедност мора да биде единствено организиран и да функционира на целокупната територија, со цел да ги остварува своите функции во секое време и во сите можни услови. Во спротивно неминовно доаѓа до ентропија на системот со тешки последици за националната безбедност на државата.

6. Развојот на системот за национална безбедност во актуелните услови на демократизација на општеството, подразбира активно вклучување на голем број државни и општествени субјекти, односно на сите општествени подсистеми во остварувањето на целите на националната безбедност.

Системот за национална безбедност во себе ги интегрира двата подсистеми: подсистемот за национална одбрана и националниот безбедносен подсистем, односно подсистемот за внатрешна безбедност, кои сами за себе претставуваат мошне сложени и комплексни системи.

Во суштина, логиката на постоењето на системот за националната безбедност е тој да биде темел – фундамент на осмисленото човеково постоење во општеството и за реализација на неговите потреби за воспоставување, зачувување, развој и осмислување на постоењето на човекот како свесно битие.

1

*Општо теоретски,
доктринарно-стратешиски и други теми од областа на одбраната*

ПОЛОЖБА И ФУНКЦИИ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА Р.МАКЕДОНИЈА

Трајан ГОЦЕВСКИ

Филозофски факултет - Скопје

Апстракт: По осамостојувањето на Република Македонија и нејзиното конституирање како суверена и независна држава се наметнаа потребата од изградба на сопствен одбранбено-защитен систем. По одбранбениот осамостојување, РМ својата политика на одбрана ја темели врз неколку битни одредби. Како една од основните е вклучување во колективните системи за безбедност како и интеграција во НАТО пактот. За таа цел во овој период се прават сите неопходни подготовки кои ќе значат отворање на пати и наша побрза интеграција во овие структури. За да може да се остварат овие цели и целиите да живеат во практика неопходна е реорганизација и реконструкција на сèштината поставеност на Министерството за одбрана, која ќе му овозможи неговата компатибилност со соодветни, исти министерства на земјите-членки на НАТО. Во трудот се изложуваат основните детерминанти кои се претставени како главни носители во остварувањето на одбранбено-защитната функција на државата како што се: Собранието, Претседателот, Советот за безбедност, Владата, Министерството за одбрана итн. Понатаму се дадени основните претпоставки кои треба да обезбедат ефикасно извршување на основните функции на Министерството за одбрана кои се клучни сегменти во можните насоки на понатамошниот развој.

Клучни зборови: Собрание, Претседател, Влада, Министерство за одбрана, моделирање, реорганизација и реконструкција.

Abstract: After the constitution of the Republic of Macedonia as an independent and sovereign country, there was an obvious need for a construction of its own defensive system. Its policy of defence, the Republic of Macedonia based upon several substantial regulations. One of the essential was the implementation in the collective security systems as well as integration in NATO. Bearing that in mind our country started to make all the necessary preparations for our faster integration in these structures. In order to realise these objectives, there is an obvious need for reorganization and reconstruction of the actual establishment of the Ministry of Defence which will enable a compatibility with appropriate ministries of the Member States of NATO. The study elaborates the basic determinants which are the crucial bearers for the accomplishment of the defensive function of the country such as: Assembly, President, Security Council, Government, Ministry of Defence and so on. Furthermore, it

gives the basic assumptions which would provide an effective execution of the main functions of the Ministry of Defence, which are the key segments in the possible directions for further development.

Key words: Assembly, President, Government, Ministry of Defence, modeling, reorganization, reconstruction.

Вовед

По распадот на поранешна Југославија, Република Македонија се конституира како самостојна, демократска, суверена и социјална држава, по мирен и легитимен пат, со цивилизациски однос кон сите процеси, со почитување на меѓународното право и меѓународните институции и организации, со што се здоби со углед и почит во меѓународните односи.

Со военото осамостојување и одбегнувањето на воената опција за разврска, која за жал некои тогаш ја поддржуваа, нашата земја се стекна со уште еден легитимитет пред Меѓународната заедница, дека се раѓа нова држава која мирот го има како приоритет во свите национални цели.

Со донесувањето на Уставот и Законот за одбрана, а потоа и со приемот во ООН и прифаќањето на повелбата на ООН, нашата држава се здоби со уставно-правен и меѓународно-правен легитимитет да ги решава сите државни функции вклучувајќи ги и оние сврзани со одбранбено-безбедносната сфера.

Тоа значи дека РМ го отвори процесот за креирање на сопствен, автономен, и за своите потреби конзистентен систем за одбрана и заштита кој ќе биде во состојба да ги елиминира, спречи и ако затреба да ги отстрани сите извори на загрозувања, без разлика од кој вид се тие, од каде доаѓаат и во кое време.

Врз основа на бројни анализи и процени, (правени од страна на авторот на овој текст) беше промовиран моделот на системот на нашата одбрана, кој во основа се темелеше врз три столба и тоа:

1. Вооружените сили или АРМ
2. Цивилната одбрана
3. Колективните системи за одбрана и НАТО како воена алијанса.

Државните институции и нивните надлежности во одбраната

За континуирано и успешно извршување на своите функции нашата држава формира низа институции, органи и организации, кои се задолжени за остварување на државните функции во соодветните сектори.

За успешно извршување на одбранбено-заштитната функција, Р.Македонија формира Министерство за одбрана, како посебен државен орган задолжен за одбраната на земјата и заштита на граѓаните, матријалните богатства, културните вредности и историското наследство.

Ако се земе предвид сложеноста и мултидисциплинарноста на

одбранбената и безбедносната функција, карактеристично за секоја држава е воспоставување на бројни институции и органи кои директно или индиректно се поврзани со остварувањето на оваа витална функција: за граѓаните за државата во целина и за самата регионална безбедност која се јавува како рамка во која се практикува оваа функција.

Согласно актуелната Уставно-правна регулатива во Р.Македонија, како главни носители на остварувањето на одбранбено-заштитната функција во државата се јавуваат: Собранието; Претседателот; Советот за безбедност; Владата; Министерството за одбрана; Правосудството други државни органи; и сл.

За да може да се даде целосна анализа и да се определи во која насока е потребно да се изврши реорганизација, реструктурирање и пред се прилагодување на институциите, органите и нивните функции според моделот на државите-членки на Северноатланската политичко-воена алијанса и останатите европски интеграции. Најнапред ќе бидат изнесени состојбите со положбата и функциите на државните органи и институции по основ на одбраната на земјата:

Собрание на Република Македонија:

Собранието на Република Македонија како претставнички орган на граѓаните и како носител на законодавната власт, има бројни надлежности кои претставуваат збир на уставни овластувања како и средства врз основа на кои, тоа ја остварува законодавната власт. Помеѓу најважните надлежности на Собранието на Република Македонија може да се издвојат следните:

- уставотворна надлежност;
- законодавна функција;
- буџетска функција;
- планска функција;
- функција за одлучување на меѓународните односи;
- одлучува за војната и за мирот;
- одлучува за промена на границите на Републиката;
- донесува одлуки за стапување во сојузи или други асоцијации;
- изборна функција;
- има политичко-контролна и надзорна функција;
- Собранието врши и други работи кои се предвидени со Уставот на државата, а особено значајно донесувањето на разни резолуции по разни прашања, декларации, препораки, заклучоци и сл.

На Собранието му припаѓаат бројни надлежности во областа на одбраната и заштитата на државата. Негови права и должности се:

1. Во рамките на водењето на политиката на земјата ја утврдува и спроведува политиката за одбрана на земјата.
2. Да врши надзор врз остварувањето на надлежностите на Владата на Р.М. во одбраната и да ја следи подготвеноста на Републиката за одбрана и заштита.
3. Во надлежност на Собранието спаѓа и утврдување за постоење на непосредна воена опасност од напад врз Републиката.
4. Собранието прогласува воена состојба кога Републиката е нападната или и е објавена војна.
5. Собранието прогласува престанување на воената состојба.
6. Во рамките на утврдувањето на јавната потрошувачка одлучува за висината на средствата за потребите на одбраната на земјата.
7. Го донесува Републичкиот буџет за воена состојба.
8. Се грижи за системот на стокови резерви и сл.

Претседател на Републиката

Претседателот на Републиката има голем број права и должности што му ги дава Уставот и законите. Така, Претседателот ги има следните права и должности:

1. Го определува мандаторот за состав на Владата на Р.М. согласно изборните резултати.
2. Ги поставува амбасадорите и пратениците од Република Македонија во странство.
3. Ги прима акредитивните и отповикувачките писма од странски дипломатски претставници во нашата земја.
4. Доделува одликувања и признанија.
5. Помилува осудени лица.
6. Има право на предлагање за избор, именување и разрешување какви што се: предлага двајца судии на Уставен суд, двајца членови на Републички судски совет, именува тројца членови во Советот за безбедност, двајца членови на Советот за меѓунационални односи како и други функционери, согласно со Уставот и законите.
7. Дава предлози за влегување на земјата во сојузи или други меѓународни асоцијации и сл.
8. Врши и други работи од делокругот на неговите надлежности.

Согласно со уставната позиција, Претседателот на Републиката има бројни задачи, права и должности и во областа на одбраната на Републиката. Во остварување на одбраната на Република Македонија, Претседателот ги врши следните работи:

1. Ја донесува стратегијата за одбрана.
2. Го донесува Планот за одбрана.
3. Во негова надлежност е донесувањето мерки за приправност.
4. Претседателот на Републиката ја пропишува организацијата и формацијата на Армијата на Република Македонија.
5. Ги донесува документите со кои се уредуваат прашањата сврзани со развојот на Армијата.
6. одлучува за опремување и оспособување на Армијата;
7. Ги донесува документите за евентуална употреба на АРМ;
8. Одлучува за борбената готовност на Армијата и ги определува мерките за зголемување на борбената готовност на Армијата.
9. Наредува за мобилизација на Армијата.
10. Наредува употреба на Армијата.
11. Наредува употреба на полицијата за извршување на борбени задачи во воена состојба.
12. Наредува спроведување на мерките за приправност.
13. Ја наредува евакуацијата на населението.
14. Пропишува начин на командување во Армијата.
15. Донесува одлуки за вежбовни активности.
16. Ги постува старешините на формациски места, генерали и унапредува и разрешува генерали.
17. Донесува правила и други акти што се однесуваат на вооружената борба, мобилизацијата, обуката и употребата на Армијата, внатрешниот ред и дисциплина и односите во вршењето на воената служба во Армијата.
18. Донесува одликувања и признанија за остварени резултати во областа на одбраната и сл.

Во вршењето на работите од областа на одбраната и заштитата, Претседателот донесува одлуки, наредби, укази и други неопходни акти за спроведување на донесените одлуки и утврдената политика.

Влада на Република Македонија

Согласно член 16 од Законот за одбрана на Р.М. во остварувањето на одбраната и заштитата, Владата има бројни надлежности меѓу кои најважни се:

1. Ја предлага одлуката за висина на средствата за потребите за одбраната.
2. Го предлага Републичкиот буџет за воена состојба.
3. Го утврдува предлогот на Планот за одбрана на Републиката.
4. Ги донесува уредбите за:
 - спроведување мерки на приправност;
 - планирање, организирање и развој на производство и промет на вооружување и воена опрема;

- обезбедува резерви за потребите на одбраната во случај на воена состојба;
 - утврдува критериуми за научно-истражувачката работа од областа на одбраната;
 - води евиденција на воените обврзници;
 - критериуми за евакуација на населението;
 - критериуми за засолнување на населението;
 - критериуми за обучување на одбраната;
 - критериуми и мерки за заштита на тајноста на податоците од областа на одбраната;
 - елементи за противелектронско обезбедување и криптозаштита на преносот на тајните податоци од областа на одбраната;
 - начинот на користење на податоците и информациите што се обработуваат со автоматизираниот информациски систем во областа на одбраната;
 - утврдува критериуми за опремување на органите на државна власт за работа во воени услови;
 - висината на надоместокот на граѓаните повикани за извршување на права и должности од областа на одбраната;
 - уредување на територијата за потребите на одбраната.
5. Владата донесува и одлуки за:
- методологијата за спроведување на подготовките за одбрана на Републиката;
 - формирање на единици и нивоа на Цивилната заштита;
 - формирање на Центар за обука за одбраната;
 - учество на вежбовни активности на органите на државната власт, претпријатијата, јавните установи и служби;
 - определување на објектите и зоните од посебно значење за одбраната на Републиката.

Владата може да врши и други работи од областа на одбраната и заштитата на земјата што ќе и бидат доверени од Собранието, Уставот и други закони, а ги наметнува конкретната состојба во Републиката.

Министерство за одбрана на Р. Македонија

Министерството за одбрана на република Македонија кое се грижи за работите од областа на одбраната и заштитата на Република Македонија. Согласно член 17 од Законот за одбрана на Република Македонија, Министерството за одбрана особено ги врши следните работи:

1. Ја подготвува стратегијата за одбрана на Република Македонија.
2. Врши процена на можните носители на воени и други опасности со кои се загрозува суверенитетот, самостојноста и територијалниот интегритет и

загрозеноста и повредливоста на територијата од елементарни непогоди и други несреќи.

3. Го следи организирањето и подготвувањето на системот на одбраната и предлага мерки за негов развој и усовршување.

4. Изработува план за одбрана на Републиката.

5. Го организира донесувањето на мерките на приправност.

6. Ги согледува потребите за развој и ги реализира средствата наменети за одбрана.

7. Се грижи за обезбедување на резерви за потребите на одбраната во случај на воена состојба.

8. Го планира развојот на Армијата.

9. Го остварува командувањето со Армијата.

10. Ги организира и спроведува мерките за безбедност во Армијата.

11. Го врши пополнувањето и спроведувањето на мобилизацијата на Армијата на Република Македонија.

12. Врши контрола и процена на борбената готовност на Армијата.

13. Во надлежност на Министерството за одбрана спаѓа и обезбедувањето на производството за потребите на Армијата.

14. Го организира и спроведува материјалното и финансиското работење на Армијата.

15. Министерството врши стручни и управни работи во врска со изградбата на воени и други објекти од посебно значење за одбраната и изградбата на инвестициони објекти за потребите на Армијата.

16. Министерството за одбрана организира и изведува вежбовни и други активности.

17. Го организира и спроведува уредувањето на територијата за потребите на одбраната на земјата.

18. Врши опремување на органите на државната власт за работа во воена состојба.

19. Ја организира и подготвува цивилната заштита.

20. Врши пополнување на единиците и штабовите на цивилната заштита што ги формира Републиката.

21. Организира откривање и уништување на неексплодирани убиствени средства.

22. Министерството организира и подготвува врски за раководење за потребите на државната власт и нивните органи.

23. Го обезбедува и организира функционирањето на автоматизираниот информативен систем во областа на одбраната.

24. Го организира и подготвува набљудувањето и известувањето за потребите на одбраната.

25. Го организира невооружениот отпор на граѓаните.
26. Организира и спроведува обука за одбрана.
27. Организира функционирање на Центарот за обука.
28. Ги изработува наставните планови и програми за обука.
29. Министерството за одбрана го следи остварувањето за заштита на тајноста на податоците од значење за одбраната на земјата.
30. Во надлежност на Министерството за одбрана спаѓа и планирањето, организирањето и спроведувањето на криптозаштитата на тајните податоци од областа на одбраната.
31. Организира научно - истражувачка работа за потребите на одбраната на Републиката.
32. Врши надзор над спроведувањето на Законот за одбрана и на другите прописи од областа на одбраната.
33. Министерството ги врши управните и стручните работи во остварувањето на правата и должностите на граѓаните во областа на одбраната на земјата.
34. Организира научно-техничка соработка од областа на одбраната со институции надвор од Републиката.
35. Организира и остварува меѓународна соработка во областа на одбраната.
36. Изработува стручни упатства од областа на одбраната.
37. Во услови на воена состојба врши штабни и други работи за Претседателот на Републиката во врска со остварувањето на неговите надлежности од областа на одбраната утврдени со Уставот на Република Македонија и законите кои ја регулираат оваа материја.

Во изминатиот период кој е доста краток, од неполна една деценија, Р.Македонија направи крупен чекор во моделирањето и креирањето на системот на одбраната. Но како резултат на бројните и тектонските промени кои настанаа на полето на безбедноста, во светот, во Европа и во нашиот регион, настанаа и промени во нашата вкупна позиција и политика како држава, па оттаму има потреба од бројни промени и прилагодувања во сите сфери на живеење вклучувајќи ја и одбранбено-безбедносната сфера.

За што станува збор ?

Определувајќи се за модерното граѓанско општество Република Македонија цврсто се определи за западната демократија, европската интеграција и зачленувањето во НАТО пактот. Оваа стратешка цел на нашата општа, но и безбедносна политика, подразбира наше целосно политичко, економско, културно, но и воено поврзување со нашите земји-сојузници и нивните алијанси.

Заштитата на нашиот суверенитет, стабилност и безбедност се фундамент на нашите национални интереси и тие можеме да ги оствариме преку механизмите на колективните системи за безбедност, и нашето полноправно зачленување во НАТО пактот како воена алијанса. На мислење сме дека таквата политика на РМ е од особено значење за мирот и стабилноста на целиот балкански регион.

Нашата политика на национална безбедност смета дека само НАТО може да биде гарант на сегашната, а особено на идната модерна европска безбедност во која полноправно ќе учествува и Р.Македонија согласно своите интереси и ресурси со кои располага.

Нашата земја го прифати Новиот стратешки концепт на НАТО усвоен по повод прославата на неговата 50 годишнина, како основа и визија за градење на својата идна безбедност и просперитет во регионот.

Исто така, даваме силна поддршка на соработката во областа на одбраната со сите држави-членки на НАТО, и учествуваме со наши сили, средства и инфраструктура во планираните активности на ПЗМ, Индивидуалната партнерска програма и сл.

Но согласно новите услови, а со цел отварање на пат за наша побрза интеграција во овие структури, што ќе значи и остварување на целите на нашата национална политика во одбраната, потребно е да се интензивира процесот на реконструкција и прилагодување на институциите, органите и сегментите на системот на одбраната на Р.Македонија, согласно стандардите на земјите-членки на НАТО. Тоа пред се подразбира:

1.Промена и иновирање на уставно-правната регулатива за одбраната, која ќе овозможи креирање на компатибилен систем за одбрана со земјите-членки на НАТО

2.Реорганизација и реструктурирање на Министерството за одбрана како надлежен ресорен државен орган, согласно моделите на земјите членки на НАТО

3.Реорганизација и прилагодување на сите структури на АРМ, кои истата ќе ја направат мала, мобилна, технолошки опремена и добро обучена и компатибилна со НАТО стандардите.

Бидејќи целта на моите напори е да ги посочам правците на промени на Министерството за одбрана кои ќе овозможат негова поголема транспарентност кон асоцијативните процеси, ќе го ставам акцентот на тој сегмент.

Органите на државната управа имаат посебно место и улога во остварувањето и практикувањето на власта во државата.

Тие, според нашата легислатива имаа три основни функции:

- да ја извршуваат политиката, законите и другите прописи акти, уредби и сл. донесени од Собранието на Р.Македонија

- да решаваат управни работи, да вршат управен надзор и други управни работи

- да вршат и други работи и задачи што ќе им бидат доверени со закон или друг акт на Собранието или Владата на Р. Македонија.

Принципите врз кои работат се: самостојност, уставност, законитост и одговорност.

Министерството за одбрана е орган на државната управа кој се грижи за работите од областа на одбраната и заштитата.

Во претходниот текст ги изнесовме неговите права и должности кои произлегуваат од неговите досегашни функции.

Но една продлабочена анализа ќе покаже дека сегашната организациска поставеност на Министерството за одбрана бара реорганизација и реструктурирање кои ќе му овозможат негова компатибилност со министерствата на земјите членки на НАТО.

Покрај компатибилноста на системот со новата шема на Министерството, треба да се обезбеди ефикасно извршување на неговите функции кои според нас треба да бидат фокусирани само на неколку клучни сегменти како што се:

1. Креирање и спроведување на политика на националната одбрана.

2. Изградба и зајакнување на системот за цивилната контрола врз вооружените сили.

3. Воспоставување и зајакнување на ефикасни хоризонтални и вертикални врски со Генеталштабот на АРМ.

4. Воспоставување ефикасен систем за управување со ресурсите.

5. Воспоставување на конзистентност и транспарентност во финансирањето на одбраната.

6. Афирмирањето на менаџментот во сите сектори на Министерството, а особено во сферата на справување со кризите.

7. Зајакнување на планскиот период во изведување на сите задачи.

8. Подигање на ефикасноста при реализацијата на задачите.

9. Јасно разграничување на управните функции од функциите на командување.

10. Реорганизација и приспособување на АРМ и ГШ на АРМ согласно новите потреби и во согласност со реално расположивите ресурси од сите видови релевантни за мала мобилна и добро обучена армија.

Кога зборуваме за реорганизацијата на Вооружените сили на Р. Македонија и нивно прилагодување кон стандардите на земјите членки на НАТО, тука пред сè мислиме на:

1. Воспоставување на нова структура на ГШ на АРМ.

2. Воспоставување на нов организациски модел на командување и контрола

3. Донесување нова формација на вооружените сили која ќе се потпира

врз реални ресурси, како и нејзин развој согласно економските можности на државата.

4. Прилагодување на образовниот систем во согласност со новите трендови и искуства од земјите-членки на НАТО.

5. Постепена професионализација на АРМ.

Без претензии за нудење на готов модел на организациска шема за Министерството за одбрана, сепак врз основа на досега изнесеното како и врз основа на компаративната анализа на министерствата за одбрана на САД, Англија, Франција, Данска, Белгија, Холандија, Австрија, Швајцарија и некои други земји, можеме да сугерираме дека организациската шема на Министерството за одбрана би требало да ги содржи следните структурни делови:

1. Сектор за одбранбена политика;
2. Сектор за персонал, одбранбени подготовки и мобилизација;
3. Сектор за логистика, финансии, развој, наменска индустрија и сл.
4. Сектор за цивилна одбрана и кризи;
5. Сектор за меѓународна соработка;
6. Сектор за разузнавачко-безбедносни прашања;
7. ГШ на АРМ со следните делови (сектори):
 - за персонал;
 - за разузнавање;
 - за операции;
 - за логистика;
 - за резервен состав и цивилно-воени операции;
 - за командување, контрола, врски и информатика;
 - за планирање и програмирање;

ПРИЛОГ 1

ПРИЛОГ 2

ФУНКЦИИ

1. Креирање и спроведување на политиката на националната одбрана.
2. Изградба и зајакнување на системот за цивилната контрола врз вооружените сили.
3. Воспоставување и зајакнување на ефикасни хоризонтални и вертикални врски со Генералштабот на АРМ.
4. Воспоставување ефикасен систем за управување со ресурсите
5. Воспоставување на конзистентност и транспарентност во финансирањето на одбраната
6. Афирмирање на менаџментот во сите сектори на Министерството, а особено во сферата на справување со кризите.
7. Зајакнување на планскиот приод во изведување на сите задачи.
8. Подигање на ефикасноста при реализацијата на задачите.
9. Јасно разграничување на управните функции од функциите на командувањето.
10. Реорганизација и приспособување на АРМ и ГШ на АРМ согласно новите потреби и во согласност со реално расположивите ресурси од сите видови релевантни за мала мобилна и добро обучена армија.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА НА АРМ

1. Воспоставување на новата структура на ГШ на АРМ.
2. Воспоставување на нов организациски модел на командување и контрола.
3. Донесување на нова формација на вооружените сили која ќе се потпира врз реалните ресурси, како и нејзин развој согласно економските можности на државата.
4. Прилагодување на образовниот систем во согласност со новите трендови и искуства од земјите членки на НАТО.
5. Постепена професионализација на АРМ.

ПРЕДЛОГ - ШЕМА

1. Сектор за одбранбена политика.
2. Сектор за персонал, одбранбени подготовки и мобилизација.
3. Сектор за логистика, финансии, развој, наменска индустрија и сл.
4. Сектор за цивилна одбрана и кризи.
5. Сектор за меѓународна соработка.
6. Сектор за разузнавачко-безбедносни работи.
7. ГШ на АРМ со следните делови (сектори).
 - за персонал;
 - за разузнавање;
 - за операции;
 - за логистика;
 - за резервен состав и цивилно-воени операции;
 - за планирање и програмирање;

ПРИЛОГ 3

ОСНОВИ НА ПАРАДИГМАТА ЗА ВНАТРЕШНАТА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ДРЖАВАТА КАКО ПРИЧИНА ЗА ВОЈНА

Проф. д-р Зоран НАЦЕВ

Филозофски факултет, Институт за одбрана - Скопје

Апстракт: Во трудот се обработени основните теоретски погледи кои во фокусот ја имаат организацијата и уредувањето на државата како основни причини за војна, односно голем број на теоретичари сметаат дека видот и типот на внатрешната организација на државата е она што продуцира состојби на војна и мир. Посебен акцент се дава на општите (нео) либералистички гледишта за овој проблем со цел илустрација, на определен начин, критички да се прегледаат низ призмата на воспоставениот државен систем во Р. Македонија. Во овие рамки, се разгледува идејата за консензуална демократија и белгискиот модел на демократија.

Клучни зборови: одбрана, безбедност, држава, парадигма, војна

Abstract: The work discusses the basic theoretical views, which focus on the organization of the state as a basic reason for war. Many theorists believe that the kind and type of the internal state organization is what leads to state of peace or war. Special stress is given to the general (neo) liberal views on this issue in order to examine them critically through the prism of the constituted state system in R. Macedonia. The idea for consensus democracy and the Belgian model for democracy are also discussed as part of this study.

Key words: Defense, security, state, paradigm, war

Основни теоретски образложенија

Основни појдовни претпоставки врз кои се базира оваа парадигма е дека внатрешната организација на државите е клуч за разбирање на војната и мирот. Причините за војната се наоѓаат во структурата на поединечната држава и тоа претставува доминантен фактор во причинско-последичната низа која води кон конфликт, односно кон воен судир. Недостатоците во државите предизвикуваат војни помеѓу нив. Природата на посебните држави е основен извор за конфронтирање, а не системот на држави.

Доминантен рецепт за отстранување на војната, според ова тврдење се наоѓа во подобрување на самите држави. Низ реформа на државите војните можат да се намалат или дури да се елиминираат засекогаш, а за тоа е потребно сите држави да се поправат до она ниво кога ќе почнат да делуваат според начелата кои можат да бидат универзални и без судир. Се тврди дека војните се производ на добри и лоши држави. Но, што е тоа што треба да се направи државите од постоечка состојба во која се наоѓаат да се трансформираат во некоја замислена, пропишана состојба? Всушност, доминантно прашање е: На кој начин треба да се промени структурата на држави и која дефиниција за "добра" држава ќе послужи како стандард? Во оваа смисла се посочуваат различни содржини кои би требало да бидат предмет на реформи. Така К. Маркс сметаше дека е тоа сопственоста врз средствата за производство, Е. Кант решението го гледаше во сферата на правото, а либералот Вилсон во националното самоопределување и воспоставување на модерна демократска организација. Секој од нив веруваше дека пропишаните реформи се доволна основа за воспоставување на мир во светот. Очигледна е разликата во однос на понудените содржини, но она што е заедничко кај сите е верувањето дека светскиот мир ќе следи само ако државите битно се реформираат. Имено, марксистите беа длабоко уверени дека капиталистичките држави се причина за војна и дека по пат на револуции и рушење на капитализмот, а со изградба на социјализмот, ќе имаме и мир. Позната е марксистичката анализа на овој проблем така што во ова прилика само таксативно ќе ги посочиме основните ставови. Така, се потенцира дека капиталистичкиот начин на производство создава антагонистички класи, буржоазија и пролетеријат. Капиталистичката држава претставува контрола на апаратот на власта и на интересите на буржоаската класа при што класната борба ја ставаат под извесна контрола и не ја укинуваат. Понатаму се истакнува дека војната е надворешна мистификација на внатрешната класна борба, што го чини проблемот на војната иманентен на постоењето на капиталистички држави. Социјализмот, со укинувањето на сите класи ја укинува и државата. Доколку војната е вооружен судир помеѓу држави, тогаш укинувањето на држави мора да биде и крај на војната. На тој начин проблемот на војната и мирот едноставно нема да постои. Колку и да звучат посочените поставки логично, дилемата е следна: Мора ли да се уништи капитализмот како поредок или капиталистичката држава за да се оствари мирот, или пак мора да се уништат и двете?

Од друга страна Кант веруваше дека држави кои по облик се републики, доброволно ќе се согласат да со нивните работи да управува кодекс на закони или пак самите држави истите ќе ги формулираат. Тој меѓу другото, истакнуваше дека со давањето на директно право на глас на оние кои најмногу патат во војна драстично, би се намалила зачестеноста на војната. Основна цел на Кантовата

политичка филозофија беше да се создаде надеж дека сите држави можат доволно добро да се поправат и да научат доволно од воените страдања и разурнувања така, што тоа би го направило можно владеењето на законот меѓу нив зад што не стои сила туку тоа доброволно се почитува. "Силата" потребна за наметнување на законот, според него произлегува не од надворешните санкции туку од внатрешното совршенство.

Споменатиот Вилсон беше убеден дека националното самоопределување ќе ја произведе демократијата, а со самото тоа демократиите по дефиниција се мирољубиви. Како основни виновници за војната тој ги посочува милитаризмот и автократијата, додека демократијата е фундаментално пацифистичка.

Еден друг познат филозоф Спиноза, сметаше дека државите се слични на луѓето. Имено, нивната постојана желба за остварување на животот се со постојаната неспособност да ги средат своите работи според диктатот на разумот. Државите се сепак тие кои можат да се погрижат и да се организираат против сеопфатното угнетување, додека поединците тоа не можат да го направат од причини што се "обземени со секојдневен сон, често и со болеста и на крај со староста". Пред воспоставувањето на државата, заради несигурноста и насилството, шансите за морално однесување беа сведени на минимум. На луѓето им треба сигурност на законот, за да биде можно какво било подобрување на животот, односно моралниот живот. Граѓанската држава го чини можеен етичкиот живот на поединецот, штитејќи го правото кое логички му припаѓа во природната состојба. Меѓу другото, мир меѓу државите како и мир во државите е битен за развојот на единствените човекови способности.

Јавниот дух или приврзаноста кон државата (татковината) истакнува Русо е нужна основа за добра држава. Него повеќе го загрижуваше политичкото опкружување и квалитетот на држави. Според него власта создава предуслови за мир. Количеството на сила потребна да го одржи општеството сплотено, се разликува во однос на хетерогеноста на елементите од кои таа се состои. Совршено добри држави или луѓе нема да чинат зло во рамките на ефикасна организација каде што штетното девијантно однесување не е допуштено. Притоа, треба да се има предвид дека некои држави, а изгледа и некои облици на држави повеќе тежнеат кон мир отколку други. Русо се прашуваше дали тоа значи дека порастот на мирољубиви држави ќе ја гарантира барем надежта дека периодот помеѓу големи војни може да се продолжи.

Хобс потенцираше дека животот во природни услови е невозможен, па затоа луѓето се свртеа кон државата со цел колективно да ја најдат сигурноста која не се способни да ја пронајдат индивидуално. Државата мора да биде силна при што луѓето во нејзини рамки мораат да жртвуваат некои слободи ако сакаат да уживаат каква било слобода, со истовремено задоволување на основниот импулс за преживување.

Голем дел од проучувачите на оваа проблематика веруваат дека човекот општо земено е добар. Притоа, иако индивидуалното однесување може да биде себично ориентирано, сепак се уште каде природна хармонија која не води кон војна на сите против сите, туку кон стабилно, уредено и напредно општество (држава), така што потребата од интервенција на власта е мала.

Бидејќи во центарот на вниманието на оваа теорија е државата треба да се имаат предвид и следниве неколку ставови во врска со државата, за да може јасно да се процени валидноста на изречените судови во рамките на оваа парадигма.

Очигледен е заклучокот дека држава денес претставува речиси универзален концепт на заедница и покрај постоечките аномалии на државниот облик. Имено, само државите можат да склучуваат договори според меѓународното право, само државите можат да станат членки на Организацијата на обединетите нации (ООН), и само тие можат да имаат легитимни војски. Индивидуата, мора да има идентитет дефиниран во однос на државата, бидејќи во спротивно ќе биде постојано преместуван од еден во друг камп за бегалци. Секој човек, жена и дете без пасош се затворени во својата држава. На пример, не треба да се заборава дека пред 5 векови светското население беше организирано во зачудувачки хетерогена низа на политички единици: царства, градови-држави, независни религиозни заедници, кралства, републики, номадски и статички племиња, банди и сл. Иако и денес постои извесна хетерогеност на политичките форми, бројот на можните остварувања е драстично намален. Во минатото хетерогеноста ги одразува не само различните облици на воена власт, религија и култура, туку и различни концепти на заедница. Ако работите се гледаат низ призма на она што се случува во светот се наметнува дилемата или прашањето дали светот оди кон еден доминантен тип на државно устројство.

Класични либерални стојалишта

Раните либерали и утилитаристи тргнуваа од претпоставката за постоење на објективна хармонија на интересите во општеството и за неограничената способност за усовршување на држави кое ќе води до една таква состојба во која војната ќе биде се поневеројатна. Тие ја прифаќаат војната како крајно средство за решавање на спорови меѓу држави во функција на исправање на неправдата. Но, тие сметаа дека напредокот ќе го доведе светот до точка на која војната може да биде елиминирана во односите меѓу државите. За да се оствари мирот, меѓу другото, деспотизмот ќе мора да го отстапи местото на демократијата. Според нив внатрешните реформи во државите постепено би се постигнале преку едукацијата на населението како спротивност на ненадејни револуции и насилства. Тие цврсто веруваа во еволуцијата, а изразуваа длабока недоверба во револуцијата. Либералите тврдеа дека добрите работи во животот

се создадени како резултат на напорите на поединецот, додека државата постои за да биде непристрасен арбитер меѓу индивидуалните конкуренти. Благо- состојбата на населението во светот може да се зголеми само со порастот на производството, кое пак, се развива во мир. Може да се говори за правилна распределба само ако сите државјани се слободно тежнеат кон остварување на своите интереси каде било во светот. Тие го преферираат јавното мислење како највисок суд, а притоа рамнотежата на интересите би била основна гаранција на мирот. Лабав меѓународен правен систем во кој државите доброволни би ги изнесувале своите спорови пред меѓународен суд и доброволно би ги почитувале нивните одлуки, се работи кои водат кон мир и стабилност.

Во основата на мислењето на либералите се наоѓа своевиден просветителски оптимизам според кој добрата држава ќе воспита добри граѓани, додека пак добрата власт создава добри поданици. Ако евентуално дојде до војна, незадоволството и бунтот против војната ќе придонесат за воспоставување на демократија, а луѓето свесно ќе се определат за мирољубиви акции во решавањето на конфликтите. Светот исполнет со демократии, велеа тие, би бил свет во мир засекогаш. Но оптимизмот на либералите од 19-от век беше значително разнишан од двете светски војни.

Критика на теоријата

Како и секоја теоретска концепција и оваа на либералите има свои определени вредности, но и сегменти кои трпат сериозна критика. Имено, вербата во вградената мирољубивост на демократијата и во јавното мислење се покажаа како утописки, односно дека контролата на луѓето врз политиката автоматски води кон мир. Од друга страна, совршеноста на државата е невозможна работа, а истото важи и за човекот. Оттука, според критиките либералниот систем во најдобар случај би можел да произведе определен облик на апроксимација (добижување) кон светскиот мир. Демократиите го преферираат мирот, но дали имаше војни затоа што никогаш немало доволно вистински демократии. Напорите кон подобрување на одделни држави може да бараат многу повеќе сила отколку тоа би било потребно за одржување на минимум ред и правда меѓу помалку совршени субјекти. Не треба да се заборави и тоа дека дел од лидери и нивните истомисленици во власта, одржувањето на структурниот ред (поредок) во сопствената држава го гледаат во изнаоѓањето на надворешен непријател. Односно, внатрешната симбиоза и слога се негува и одржува со закана однадвор. Во најлоша варијанта, понекогаш преовладува пристап дека е подобро да се започне војна која ќе донесе внатрешен мир во држава, во функција на смирување на домашниот раскол, наместо да се чека напад однадвор. Објаснувањата за таков потег се најразлични, од тврдењето дека не се остварени природните (етничките) граници, дека достигнувањето на тие

граница се нужни за безбедноста, па се до укажувањето дека таков чин на обезбедување на нови гранични линии е нужност.

Во крајна линија и конвенционалната мудрост упатува на тоа дека разликите во видот на власта, големината на државата, владејачката идеологија, географската локација, етничката хомогеност, економските капацитети, воената моќ и нивото на образование на граѓаните влијаат врз одлуката дали државата ќе стане една од страните во судирот.

Од друга страна, вербата во демократијата како брана на вооружен конфликт особено се зголеми во текот на последното десетолетие на 20-от век со започнувањето на демократската транзиција на источноевропските земји. Бранот на демократизацијата ги поттикна спекулациите дека западниот либерален модел на демократија ќе стане универзален, односно конечен облик на власта. Меѓу другото, неолибералната доктрина стана службена политика на САД, чија светска мисија е формулирана како поттик за ширење на демократијата, што го прифати и една цела група на најразвиени индустриски земји. Во таа смисла убаво прозвучија зборовите на претседателот на САД Б. Клинтон во 1994 година кој во својот извештај за состојбата на нацијата потенцираше дека отсуството на војната меѓу демократиите е оправдување за промовирање на демократијата на целата Земјина топка. Но, дали сите на овој начин ги гледаат работите? Очигледно не.

Крајот на историјата и последниот човек

Овој провокативен, загрижувачки поднаслов всушност е наслов на книгата од Ф.Фукујама* чија содржина, односно теоретска анализа на војната и мирот низ призма на либералните стојалишта, стана повод за една од најголемите интелектуални дебати кон самиот крај на 20-от век. Контроверзната теза за крајот на историјата тргнува од забелешката дека "нешто сосем фундаментално се одигрува во светската историја". Дека настаните што се случуваат (особено реформското движење во тогашниот Советски сојуз и Источна Европа, но и ширењето на потрошувачката култура во поголем дел од светот) укажуваат на своевиден "триумф" на Западот и западната идеја. Тој укажува дека она на што ние можеби сме сведоци не е само крајот на Студената војна, туку крајот на историјата како таква. Тој вели дека ова е крајната точка на идеолошката револуција на човештвото и универзалност на западната либерална демократија како конечна форма на човековото владеење. Понатаму се истакнува дека победата на либерализмот се случи првенствено во областа на идеите или свеста и се уште е нецелосна во реалниот, односно материјалниот свет. Меѓутоа, постојат силни причини, истакнува тој, дека е тоа идеал што ќе владее во материјалниот свет на подолг рок. Се потенцира дека со одењето кон либералната демократија во светски размери, човештвото ќе достигне таква

форма на заедница која ќе ги задоволи неговите најдлабоки копнежи, темелени на принципи и институции со кои сите големи прашања веќе би биле решени. Една од доминантните тези на Фукујама е дека "во еден свет што е сочинет од либерални демократии би требало да има помалку побуди за војната".

Тезата се базира врз неколку темелни образложенија.

Либералната држава е рационална, затоа што ги смирува судрените барања за признавање врз единствено можната прифатлива основа-онаа на идентичноста на поединецот како човечко суштество. Либералната држава е и универзална бидејќи им доделува признание на сите граѓани, затоа што тие се човечки суштества, а не затоа што се членови на некаква особена национална, етничка или расна група. Таа создава бескласно општество кое се темели врз укинувањето на разликите меѓу господарите и робовите. Според тоа, ако изградувањето на универзална и хомогена држава означува обновување на рационалното признавање на индивидуите, кои живеат во едно општество и уништување на односот господство - ропство меѓу нив. Тогаш ширењето на тој тип држава во целиот меѓународен тип на држави, би претставувало крај на поставеноста господар-роб и меѓу државите, т.е. крај на империјализмот, а заедно со тоа и крај на веројатноста од империјалистичка војна. Значи, победата на либералната демократија во светски рамки (кое би довело до крај на историјата), означува крај на војните и крвавите револуции. Согласнојќи се со целите, луѓето нема да гледаат големи каузи (цели) за кои би се бореле. Тие би ги задоволеле потребите преку економска дејност и веќе нема да мораат да си ги ризикуваат животите во битка. Со други зборови, желбата за удобно самосочувување се извишува над желбата за ризикување на животот за чист престиж, а универзалното и рационално признавање ја заменува борбата за доминација.

Како можна пречка за воспоставување на либерална демократија како систем на владеење во одделни држави, се посочува културата која е во форма на отпор кон трансформацијата на одредени традиционални вредности, во вредности на демократијата. Тие културни фактори кои го задржуваат изградувањето на стабилни, либерални демократии влегуваат во неколку категории. Првата се однесува на степенот и карактерот на националната, етничката и расната свест на општеството. Се истакнува дека е малку веројатно, демократијата да се појави во држава во која национализмот и етничката самосвест на нејзините составни групи се толку многу развиени што тие групи немаат заедничко чувство за нација, ниту пак меѓусебно си ги прифаќаат правата.

Втората културна пречка е поврзана со религијата. Глобално гледано не постои вроен конфликт меѓу религијата и либералната демократија, освен таму каде што религијата престанува да биде толерантна како на пример ортодоксното јудејство или фундаменталистичкиот ислам. Овие религии се

тоталитаристички, настојуваат да го регулираат секој аспект на човечкиот живот вклучувајќи ја и сферата на политиката, и тешко можат да се помират со либерализмот и признавањето на универзални права, посебно слободата на мислата. Мнозинство од денешни демократии имаат христијанско религиозно наследство, а единствена либерална демократија во современиот исламски свет постои во Турција.

Трета културна пречка може да се јави во делот на изградувањето на здраво граѓанско општество во кое луѓето би можеле да го спроведуваат она што се нарекува "вештина на здружување" без да се потпираат на државата. Демократијата најдобро функционира кога се остварува од долу нагоре, а не обратно од врвот надолу.

Во однос на прифатеноста на либералната демократија во светот се истакнува дека е пројавен општ консензус за прифаќање на овој модел на уредување на државата како најрационална форма на владеење, со исклучок на исламскиот свет. Притоа, нема сомнение дека современите демократии се соочени со најразлични проблеми, почнувајќи од дрогата, криминалот, распаѓање на семејства и сл., што сепак, како што се тврди не е толку сериозно што нужно би довело до распаѓање на општеството во целина. Не се исклучува можноста и од воен конфликт и од судири помеѓу земјите со либерални демократии и оние кои тоа не се во процесот на воспоставувањето на овој систем во светски рамки. Се изнесува податокот дека кон крајот на 1992 година, 95 од тогаш вкупно 165 суверени држави во светот, во кои живееја 35% од вкупното светско население, се земји со установена либерална демократија. Ако кон овој број се додадат земјите што се категоризирани како делумно демократски, бројот би се зголемил на 115, односно повеќе од 65% од светското население.

Значи, во темелите на оваа теорија се вградени следниве заклучоци:

Она што денес постои како облик на општествена организација и системско решение во развиениот западен свет претставува последно скалило во досегашното, со илјади години долго трагање на човекот за "подобро". Наводно ова е најдобар можен систем и луѓето конечно, почнуваат тоа да го сфаќаат и затоа повеќе нема да има трагање за нови стремежи кон промена. Имено, триумфот на политичкиот либерализам и на пазарната економија им стави крај на социјалистичките и комунистичките соништа. Според Фукујама новиот светски поредок базиран врз либералната демократија гарантира мир, стабилност и толеранција и води кон хомогенизација, потрошувачки менталитет и намален интерес за политиката, а бидејќи историјата зависи од судирот на антагонистички доктрини, сега тоа доаѓа до еден свој крај. На војната на идеи и е дојден крај, а борбата ќе се води за решавање на светски стопански и технички проблеми.

Критики на теоријата

Ова интересно тврдење предизвика многу различни реакции, пред се заради својот оптимизам. Многумина би сакале да се сложат со изнесените тврдења во оваа теорија, но има доста ограничувања кои тоа го попречуваат. Посочуваме само дел од критиките кои беа упатени кон овој концепт.

Настаните по завршувањето на Студената војна, паѓањето на берлинскиот ѕид и распаѓот на реалсоцијализмот ја распраши создадената илузија за хармонија. Светот во почетокот на 90-те стана поинаков, но тоа не значеше дека стана и помирен. Напливот на еуфоријата на олеснување по Студената војна спласна со умножувањето на етничките судири, "етничко чистење" нарушување на редот и законот, со појавата на нови структури и сојузништва и судири помеѓу држави, со нови пробиви на неокомунистички и неофашистички движења, со зголемување на верскиот фундаментализам, со свршување на создадениот почетен дипломатски ентузијазам во односите помеѓу Русија и Запад, со неуспехот на ООН и САД во обидите да ги спречат крвавите локални судири и др. Зборот геноцид многу повеќе се слушаше во годините по паѓањето на берлинскиот ѕид отколку во кој било ист период во текот на Студената војна.

Се истакнува дека теоријата пати од заблуда на единствена алтернатива и дека истата е премногу оддалечена од стварноста за да може да биде корисен патоказ за светот после Втората светска војна. Универзалноста на либералната демократија го демантира постоењето на многу облици на авторитарност, национализам и пазарен социјализам (Кина) кои и понатаму успешно опстојуваат, при што постојат и верски алтернативи кои се надвор од светската идеологија. Тоа што пропадна советскиот комунизам не значи дека Запад го освои светот и дека муслиманите, Кинезите, Индијците и др. се пуштија во трка за имплементација на западниот либерализам како единствено решение. Погрешен е впечатокот дека тоа што светот се модернизира се изедначува со прозападновање. Кинезите за ова велат "кинеско учење за темелните начела западни за практична употреба".

Република Македонија низ призма на парадигмата за либерална демократија

Во Уставот на Р.Македонија се вградени и загарантирани основните човекови права и слободи, според либерални и демократски принципи, со граѓанска ориентација на политичкиот систем. Според обликот на организацијата на власта Р.Македонија може да се дефинира како унитарна држава со висок степен на централна власт. Државната власт е поделена на законодавна (легислатива), извршна (егзекутива) и судска со соодветна структура на државни органи: Собрание, Влада, претседател на државата, Врховен суд и Уставен суд на Р.Македонија.

Но, иако Уставот главно е направен според европски демократски стандарди (со интенција да се извршат определени усовршувања и допрецизирања во текот на оваа година), сепак не може да се каже дека либералната демократија е докрај воспоставена во нашата земја. Има повеќе причини за една таква состојба. Развивајќи се во специфични политички и економски услови, прозаично наречено транзиција, трансформацијата на моделот на уредување според западни постулати е проследен со низа тешкотии и проблеми во речиси сите области на општественото живеење. Реформите во економската сфера свртени кон пазарна економија и нивната имплементација се спроведуваат во исклучително сложен глобален амбиент. Многу проблеми со кои се соочуваме придонесоа за пад на општествениот и индивидуалниот стандард, континуиран пораст на бројот на невработените, големи осцилации во порастот на производството, отпуштање на работници како технолошки вишок и др. Таквата состојба резултираше со висок степен на социјални проблеми кои, ако адекватно не се решат, лесно можат да доведат до социјални конфликти од различни размери кои тешко може да се контролираат поради својата непредвидливост во манифестирањето. Имено, почетните социјални конфликти можат да се трансформираат во политички и меѓуетнички, проследени со вооружено насилство.

Познато е дека во Р.Македонија покрај македонскиот народ живеат над дваесет национални малцинства од кои најголеми се албанското, турското, српското, ромското и влашкото. Иако во земјата постои долга традиција на сожителство помеѓу македонскиот народ и припадниците на националните малцинства, тоа во последно време е ставено на искушение. Поларизацијата и делбите на населението според етничката, религиозната и културната припадност се зголемуваат што има негативни рефлексии врз стабилноста и развојот на општеството. Загубената меѓусебна доверба помеѓу одделни заедници е перманентна опасност за мирот и интегритетот за македонската држава, а истовремено и за дефинитивно етаблирање на либералната демократија. Всушност, најголема опасност по мирот и безбедноста на Р.Македонија е можноста од ескалација на меѓуетнички судири. Свесни за оваа опасност владејачките структури се обидуваат на мирен начин да ги решаваат суштествените прашања на меѓуетнички план. Од меѓународни субјекти пристигнуваат позитивни оценки за тоа дека сме држава која успешно ги поттикнува, ги гради добрите меѓуетнички односи и дека може да послужиме како пример за другите балкански држави. Но настаните и процесите што се случуваат и сè уште се во фокусот на политичката борба, говорат дека на ова поле сè уште треба многу да се работи за да се воспостават и зацврзнат вистинските потреби на националностите, наспроти екстремистичките барања. Во нашиот плурален амбиент се промовираат и идеи кои ги преферираат колективните наспроти граѓанските права. Покрај тоа често се промовира

замена на постоечкиот мнозински модел на демократија со консоцијациска (консензуална) демократија т.н. швајцарски модел или пак вградување на белгиски модел на демократија. Бидејќи очекуваме дека посочените модели ќе се актуелизираат на политички план, пред сè, од страна на најголемата малцинска групација, што најверојатно нема да помине без определени политички потреси, сметаме дека е потребно да ја видиме суштината на истите.

а) Консоцијациска (консензуална) демократија

Идејата за консоцијациска демократија ја обликуваше холандскиот политиколог А.Липхат при истражувањето на холандската политика од 1917-1967 год. со цел формирање концепт за демократија како спротивност на моделот кој функционира исклучиво врз основа на постигнатото мнозинство. Таа имаше амбиција да биде применлива врз општества во кои етничките, религиозните, културните и политичките поделби се од таква природа што доведоа до формирање на посебни сегменти, создавајќи т.н. плурално (а не плуралистичко) општество, односно сегментиран плурализам или поделено општество. Консоцијациската демократија има четири главни елементи: (1) коалиција на политичките елити; (2) заемно вето за суштествени прашања; (3) пропорционалност во распределбата на политичката застапеност на јавните фондови и (4) автономија на секој сегмент во однос на нивните внатрешни прашања.

Овој модел единствено може да се примени ако постојат за тоа редица поволни услови. Ќе наброиме само дел од нив: (1) внатрешни поделби кои се вкрстуваат; (2) постоење на мал број на сегменти (3-5); (3) сегментите да се хомогени, изолирани и да не се менуваат по големина и сила; (4) да станува збор за мала земја; (5) да постои надворешна опасност за сите сегменти; (6) да постои традиција во политичката толеранција; (7) да постои свест за опасноста од можен меѓусебен конфликт; (8) елитите да се способни да ги контролираат масите; (9) да постои соработка меѓу елитите; (10) да постои лојалност кон заедничка држава и како најважен услов се издвојува прифаќањето на моделот од страна на сегментите.

Обиди за профункционирање на овој модел беа направени во Холандија, Луксембург, Либан (1943-1975), на Кипар (1960-1963), во Белгија, Австрија, Северна Ирска, Израел, Нигерија и што е најинтересно во поранешна СФРЈ но според социјалистички основи. Денес, како единствен случај каде сè уште функционира овој модел е Швајцарија, па затоа и се нарекува швајцарски модел.

Причините за напуштање на овој модел во земјите кои се обидоа да го имплементираат и заживеат се многубројни и различни. Забелешки кои најчесто се упатуваа на сметка на косоцијациската демократија беа: бавност во донесувањето на политички одлуки, опасност од блокади за спроведување на и онака тешко донесените одлуки, лоша ефикасност, опасност од можен распад на државата и др.

Во поново време, пример за воведување на овој тип на демократија е Босна и Херцеговина. Со Дејтонската спогодба од 1995 година односите меѓу федерацијата БиХ и Република Српска во БиХ се базирани врз прифаќањето и согласноста на двата етнитети за целосноста и за федерално-конфедерално уредување на Босанско-херцеговската држава, како и за конституирање на централна власт од претставници на трите народи (Бошњаци, Срби и Хрвати). Надежите дека овој модел ќе може потрајно да функционира без воено-цивилното присуство на Меѓународната заедница се мали, особено ако се има предвид дека решенијата од спогодбата не беа ниту лесно, ниту пак со воодушевување прифатени, туку под голем притисок на медијаторот во преговорите. Секојдневната неизвесност во поглед на постигнување консензус по одделни прашања на колективното претседателство, варираат од позитивен исход до жестоки кавги кои можат да завршат и со војна.

Нашата стварност предупредува дека доколку се форсира и зголемува расцепот пред сè помеѓу Македонците и Албанците до ниво на закана по демократијата и опстанокот на државата, можно е под силно влијание на надворешни фактори да се воведо модел на консоцијатиска демократија со цел зачувување на демократското уредување. Хипотетички гледано како крајност и тоа е можно, но "придобивките" би биле помали во однос на постоечкиот модел и општите состојби и процеси на Балканот. Решението е сепак на друга страна, а тоа е граѓанска држава, просторно обединета Европа со формални граници.

б) Белгиски модел на демократија

Суштината на овој модел на демократија битен за нашата анализа е во тоа што јазиците на двата народа коишто живеат во Белгија (германски Фламанди и романски Валонци) од 1990 год. се рамноправни и официјални, што се смета дека има стабилизирачка улога во земјата и регионот. Според определени замисли едно од трајните можни решенија за стабилноста на Р.Македонија, Балканот и Ј.Европа е во нашата земја да постојат два официјални јазици (македонски и албански). Се истакнува дека тоа не би водело кон федерализација на државата, туку би било во функција на релаксација на меѓусебните односи. Но, ние се прашуваме што ако силите на дестабилизација бидат посилни.

Имајќи ги предвид посочените модели, а во функција на заземање на соодветен став, поглед и оценка кон презентираниите модели на демократија посочуваме и дел од содржината на извештајот на работната група за Ј.Балкан на Центарот за превентивни акции од САД насловен како "...Кон сеопфатен мир во Југоисточна Европа - спречување на конфликтите на Јужниот Балкан". Во него стои: "...силна, стабилна и демократска Македонија е од клучно значење за стабилноста на Јужниот Балкан. ... Ние не го поддржуваме бинационализмот

кој би ја зголемил, а не би ја намалил заситеноста на политиката со прашањето од национален идентитет. Наместо тоа ние предлагаме низа мерки. . . за да се ублажи отуѓувањето на Албанците, Македонија да се развива во правец на граѓански дефинирана држава во која правото на граѓанство е дефинирано со учество на институциите на системот, со соодветни права и обврски, а не со етничка и национална припадност. САД треба да ги поттикнат и да ги подржат напорите на Македонската влада за примена на тие мерки, низ билатерални односи така и преку поддршката на американските и другите невладини организации на граѓаните на Македонија да помогнат во јакнењето на цивилното општество.

Покрај ова, Р.Македонија при создавањето на својот модел на демократија во 1990 година се определи за мнозинска демократија, концепт заснован врз граѓански дефинирана држава во согласност со универзалните човекови права олицетворени во Хелсиншките принципи од 1975 година и Копенхагенските документи од 1990 година. Македонија покажа зрелост во смисла на приоспобување на мнозинската демократија кон свои специфичности, како на пример коалицирање во Владата со партии на македонски Албанци. Со тоа и други мерки се корегираа, можните неправилности од доследната примена на мнозинскиот модел се со цел-отстранување на меѓуетничките тензии и конфликти.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Brzezinski Z., Out of Control, New York, Charles Scribner's Sons, 1993
2. Buzan B., People, States and Fear, Harvester Wheatsheaf, 1991.
3. Campen A.D., ed., the First Information War, FAIRFAX, VA, AFCEA International Press, 1992
4. Chace J., The Consequences of the Peace, New York, Oxford University Press, 1992
5. Ditrich F., Nonmilitary Aspects of Security: A Systems Approach UNDIR, 1993
6. Фукујама Ф., Крајот на историјата и последниот човек, Култура, Скопје 1994
7. Гликсман А., Говор рата, ВИНЦ, Београд, 1996
8. Гризо Н. и Ристески К., Од историјата на воените идеи, Култура, Скопје 1992
9. Hantington S., Sukob civilizacija i preustroj svetskog poretka, Izvori, Zagreb, 1997
10. Holsti K. J., The State war and the state of war, Cambridge University Press, 1996
11. Kennet N.V., Covjek, drzava i rat - teorijska analiza, Barbat, Zagreb, 1998
12. Luttwak E. and Stuart K., The Dictionary of Modern War, New York, Harper Colins, 1991
13. Odom W.E., On Internal War, Durham, NC, Duke University Press, 1992
14. Payne K.B., Missile Defense in the 21-st Century, Boulder CO, Westview Press, 1991
15. Schelling T., The strategy of conflict, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, London, 1994
16. Toffler A.A., War and Antiwar, New York, 1993
17. Vukadinovic R., Postkomunisticki izazovi evropskoj sigurnosti, Grafotisak, Grude, 1997

1

*Општо теоретски,
доктринарно-стратешки и други теми од областа на одбраната*

МУЛТИПОЛАРИЗАЦИЈА

Радко НАЧЕВСКИ

Филозофски факултет

Апстракт: По фрагментацијата на реалсоцијализмот, пред новата Руска држава се поставија две алтернативи на стратегијската дилема: да го прифати новиот глобален стратегијски предизвик - глобализација и да станаат партнери на истиот, или да создаат сопствен национален стратегијски контекст кој во новиот стратегијски поместување на руската држава ќе обезбеди место на нов центар на светската моќ. Руските стратегици се определиле за втората алтернатива, мултиполаризација или "стратејско партнерство", како антитеза на глобализацијата (градење на меѓународни односи со повеќе поларитети на светската моќ).

Клучни зборови: глобализација, мултиполаризација, "стратејско партнерство", контекст.

Abstract: After fragmentation of real-socialism, two alternatives appeared as an answer of strategic dilemma in the new Russian state: to accept the new global strategic provocation - globalization and to become a participant in it, or to establish its own national strategic context, which will provide a place for the Russian state to become a new world power center. Russian strategists were decided for the second alternative, multipolarization or "strategic partnership", which is an antithesis of globalisation (establishing international relations with many world power polarities).

Key words: globalization, multipolarization, "strategic partnership", context.

Антитеза на "глобализацијата"

Победата на капиталистичкиот во меѓустратегиската борба Запад-Исток, пред новата руска држава ја постави големата стратегиска дилема: да го прифати новиот глобален стратегиски предизвик - глобализација, предводен од капиталистичкиот и американската проминентност и да стане дел од истиот, или со оглед на огромното наследство кое ѝ припадна по фрагментацијата на Советскиот Сојуз: најголемиот дел од стратегиската нуклеарна уништувачка моќ, потоа огромната просторна распространетост со солидни индустриски воени и цивилни потенцијали и други неискористени природни ресурси, да гради

сопствен национален стратегиски контекст кој во новите стратегиски поместувања ќе ѝ обезбеди место на нов центар на светската моќ. Руските стратегии се определиле за втората алтернатива.

Определувајќи се за таквата стратегиска опција, тоа истовремено би значело нужно прераснување на Русија во нов центар на *свејската моќ* кој успешно би парирал на силите и средствата на *глобализацијата* за да може да обезбеди сопствено место на планетарниот простор. Како *антиинтеза* на *глобализацијата*, новата *стратежиска опција* - *мултиполаризација* подразбирала градење на свет со повеќе поларитети на светската моќ. Интерполарната соработка заснована на рамноправни основи би била гаранција на просперитетот и на меѓународната соработка во светот.

Така цивилизацијата, наместо во постблоковскиот амбиент да се гради и да се развива ослободена од блоковските трауми, повторно се најде во виорот на спротивставени односи, но овојпат на односи во "ново руво со стара слика".

"Стратегиско партнерство"

Како одговор на *глобализацијата* која подразбирала унитаризација на севкупните меѓународни односи предводени од еден светски центар, за која сметале дека ги загрозува националните интереси на партиципиентите, Русија и Кина го започнале меѓусебното приближување за заедничко спротивставување на глобализацијата. Како заедничка платформа на руско-кинеското стратегиско размислување била донесена формулата на т.н. "*Стратежиско партнерство*".

Првичното "големо" приближување по завршувањето на "Студената војна", кое имало значење на надминување на сите нивни противречности од тој период, било санкционирано со т.н. Договор за меѓусебна доверба од 1996 година потпишан во Шангај од страна на Русија, Кина, Казахстан, Киргизија и Таџикистан. Со верификацијата на договорот, започнал процесот на намалувањето на нивното военото присуство на подрачјата на меѓусебните разграничувања. Од тој момент нивните односи и заедничките настапи против *глобализацијата* ќе станат редовна практика на ниво на годишни средби со заеднички изјави.

Гласот на "стратегиското партнерство" особено дошол до израз пред и за време на војната на НАТО против СР Југославија 1991 година, осудувајќи го воениот акт како "загрозување на интегритетот на суверена држава" и "кршење на меѓународното право". Кон партнерството, по војната ќе се приклучи и Индија, правејќи на тој начин голем "просторен коридор" против ширењето на глобализацијата. Во актуелниот момент, како постојани земји-членки на Советот на безбедност, тие се залагаат за стриктно почитување на резолуцијата 1244 на ООН со која се гарантира територијалната целокупност на СР Југославија,

против присуство на меѓународниот фактор на војната во Чеченија потенцирајќи дека таа е внатрешна руска работа, како и противвооружувањето и сепарацијата на Тајван поддржувајќи ја Кина во напорите да го обедини како составен дел на Кинеската држава.

Во тој контекст, Русија и Кина стануваат "рамноправни стратегиски партнери со меѓусебна доверба и соработка, со заеднички стратегии, *без управење на формално сојузништво*, а сето тоа е во функција на одговор на американските предизвици, на светот да му наметнат униполарен поредок".¹

Стратегискиот контекст на Руската федерација за 21 век

Имајќи го предвид фактот дека Руската федерација во актуелниот момент не претставува "супер сила", бидејќи нема економска, па и политичка "супер" моќ, но поради нејзината "супер" воена моќ со која на одреден простор и во соодветно време може да изнудува политички и економски користи, како и да влијае на стратегискиот контекст на регионален и на поширок меѓународен простор и негово рефлектирање на балканските простори, современата руска стратегиска практика ќе ја експлицираме во глобални рамки од кои ќе произлезе и нејзината глобална суштина

Руската федерација, зависно од политичките, економските и воените предуслови и можности на сопствените ресурси, како и од состојбите и процесите во руското окружување и на глобалниот меѓународен простор, својот национален стратегиски контекст (политички, економски и воен) перманентно го градела и развивала не робувајќи на претходно утврдени шаблони или импровизации. Меѓутоа, целосно и децидно сочинета експликација на стратегискиот контекст во еден документ речиси и не постои, па оттука експликацијата е сочинета од објавените текстови од Првата глобална дефинираност во ноември 1993 година, поголемото ревидирање од 4.01.2000 година, а посебно за внатрешните приоритети од писмото на В. Путин, упатено до руските граѓани од 29. 02. 2000 пред изборите за претседател на Русија.

1. Внатрешни приоритети

1. *Зачувување и одбрана на рускиот суверенитет и интегритет, внатрешната безбедност и единство.*

Овој внатрешен приоритет произлегува од фактот што внатрешната кохезија на земјата е "разнишана" од обидите за државен сепаратизам на Чеченија кој ескалира во внатрешна војна од 1994-1996 и од 1999па натаму, и од

¹ Неделник "Лиаованг", преземено од ТАНЈУГ, 6.02.2000

обидите за "внатрешна сепарација" од страна на федералните единици.²

2. Јакнење на улогата на државата како гарант на спроведување на реформскиот курс.

"Реформскиот курс до крај може да го спроведе само силна држава", се нагласува во стратегиските определби. Од тој аспект се дефинира дека новиот век нема да биде биене на битки помеѓу идеологии, туку остра конкуренција за квалитет на животот, национално богатство и просперитет.³ На тој план, јакнењето на улогата на државата подразбира:

- борба против сиромаштијата, бидејќи денес "Русија е богата земја на сиромашни луге" (В. Путин). Борбата против сиромаштијата не е само социјален, туку и политички и морален приоритет;

- гарантирање на правата на соопштеност, бидејќи поради слабата државна заштита бизнисот во Русија најчесто е под контрола на "престапници и бандити". Во овој национален приоритет посебно се апострофира потребата од измени во даночниот систем, кој е предуслов за создавање на благодетна и силна држава.

- давање приоритет на решавање на внатрешните проблеми, а постоа на надворешните, бидејќи како што се потенцира од "нашите успешни решавања на внатрешен план директно зависат и нашите надворешни успеси".

3. Високо-технолошки развој на економските ресурси.

На процесот на високо-технолошкиот развој му се посветува посебно внимание, бидејќи тој е основен предуслов на севкупната економска моќ на државата и основен гарант на благосостојбата во 21 век, бидејќи во овој момент Русија се наоѓа пред високо-технолошки колапс.⁴

4. Создавање на основни предуслови за влез на странски инвестиции како еден од основните фактори за искоренување на економскиот и финансискиот колапс во новиот век.

На странските директни вложувања во Русија се гледа како на

² Во Русија има 89 федерални единици (области, републики и покраини) кои не криејќи го незадоволството од немоќта на Централната власт да се справи со економската, социјалната и политичката криза, судбината да ја преземат во свои раце. Таквите тенденции јасно даваат слика за зборовите на Лебед А., губернатор на Краснојарската област "... ако центарот не е во состојба ефикасно да управува со регионите, управата ќе мора да им се предаде на регионите". (ТАНЈУГ, 10.09.1998). Две области се сметаат за акутни зони, Калининградската и Северен Кавказ: Дагестан, Ингушетија и С. Осетија.

³ Поопширно види во писмото на В. Путин, упатено до граѓаните на Русија пред претседателските избори во Русија.

⁴ Тоа подразбира "работен колапс на руската научна елита, во која работи 12% од севкупниот број на научници во светот, а на пазарот на производи на високи технологии учествува со само 0.3%." (соопштение на Научно-техничкиот совет на руското министерство за стопанство, ИТАР-ТАСС, Москва, 3.11.1998).

стратегиски приоритет, бидејќи тие се еден од факторите кои можат да ја ревитализираат руската економска моќ, а со тоа и нејзината севкупна моќ. Во тој контекст, репрограмирањето на руските надворешни долгови и влегувањето на свеж финансиски капитал се дефинирани како основна претпоставка за започнување на процесот за враќање на руското достоинство на внатрешен и надворешен план.⁵

2. Надворешни приоритети

1. *Перманентно руско присуство на меѓународната политичка сцена кое произлегува од нејзиниот статус на постојан член на Советот за безбедност на ООН со право на вето.*

Признавањето на статусот на Русија како рамноправен член на СБ на ООН е нејзината најголема политичка придобивка по фрагментацијата на Советскиот Сојуз, бидејќи со тоа таа е меѓународно призната како политички наследник на поранешниот Советски Сојуз. И покрај внатрешните хаотични воено-политички, економски, социјални и други состојби и процеси, правото на вето во СБ на Русија секогаш и остава простор да биде во фокусот на големите политички стратегиски пулсирања на планетарниот простор.

2. *Најпознато ширење на "Стратежиското партнерство" освенј со Кина и Индија и со други земји од окружувањето и од други региони, како надворешен стратешки приоритет во 21 век.*

Покрај тоа што овој приоритет е во функција на "запирање" или "оневозможување" на ширењето на глобализацијата, тој има и економско стратегиско значење.⁶

⁵ Според Рогов С., директор на Институтот на Руската академија на науките за Америка и Канада, "Земјата е гладна за инвестиции без кои нема обнова на економијата. Главната неволја кај нас е таа, што е срушен буџетот. Кај нас - како голема сила, тој е со помал износ отколку на Австрија или Белгија, а во споредба со САД е помал за 40 пати". Според Рогов, во 1999 година се очекувало рускиот буџет да не надмине од 40-45 млрд\$. "Главната задача на новата влада на Русија е во економијата да ги врати парите разврзувајќи го на тој начин Гордиевиот јазол на бартерите". Според него, надворешниот државен долг на РФ надминува 155 млрд\$. Надворешниот долг на руските банки достигнува уште 30 млрд\$, а комерцијалниот долг на руските компании уште 25 млрд\$. (ТАНЈУГ, 7.10.1998).

⁶ При посетата на зам. руски премиер А. Болшаков на Пекинг, во декември 1996 година е констатирано дека размената помеѓу двете земји до крајот на 2000 год. ќе изнесува 20 млрд\$. Исто така, тоа е можност за реафирмирање на Рускиот военоиндустриски комплекс кој по фрагментацијата на Советскиот Сојуз се најде во голем конверзациски процес, а поради губењето на пазарите за продажба на оружје и воена опрема по "Заливската војна" 1991 год. доживеа колапс. Во периодот од 1991-95 година со продажбата на руско оружје на Кина во вредност од 4,7 млрд\$. започнале да се враќаат надежите и перспективите за извоз на оружје. Така, во 1999 година од извоз на оружје и воена опрема руската каса инкасираше 3.5 млрд\$. (МАКФАС, 8.02.2000). Во концепцијата за развој и извоз на оружје до 2010 год, се очекува прилив на двојно поголеми средства од кои 50% ќе се инкасираат од стратегиските партнери Кина и Индија.

3. Просторно ширење на Руската федерација на поранешните простори на Советскиот Сојуз.

Ратификувањето на Договорот за унија помеѓу Руската федерација и Белорусија од страна на "Руската дума" на 13.12.1999 година, де факто започнало реализирањето на рускиот стратески приоритет за 21 век, просторно ширење на просторите на некогашниот СССР, денес Заедница на независни држави. Во поширокиот контекст на стратеското размислување, овој чин е почеток на реализирање на глобалната руска стратеска цел-враќање на моќта на Русија како што тоа било во рамките на Советскиот Сојуз.⁷ На тој начин Русија започнува да го гради новото "предворје" на сопствената одбрана.

4. Завршување на "Чеченската војна" со воена разврска без присуство на меѓународниот фактор.

Иницијативите на меѓународниот фактор да посредува во разврската на чеченската криза со имплементација на меѓународните механизми, како што се: хуманитарната помош, инструментите на ОБСЕ и други се проценува дека тие се во функција на глобализација со крајна цел, фрагментација на рускиот територијален интегритет.

5. Задржување на руските интереси на балканските простори како подрачје на традиционален руски стратески интерес..

Дека таквата идеја е жива и во современиот руски стратески контекст, се потврдува преку руското заканување дека ќе го искористат правото на вето ако НАТО побара меѓународен мандат за воена интервенција против СРЈугославија која Алијансата ја сметаше како последна алтернатива за спречување на "етничкото чистење" и на "бегалската криза" на Косово како и со учеството на руските мировници во мисиите на СФОР во Босна и на КФОР во Косово, кое се цени за руско воено присуство на тие балкански простори.

6. Перманентно јакнење на економските способности кои ќе овозможат воспоставување на рамноправно партнерство во проминентните меѓународни економски асоцијации и институции посебно во групата на најразвиените земји G-7 и Светската трговска организација (СТО).

Се цени дека рамноправниот статус во овие еминентни светски економски асоцијации ги ојвора перспективите за враќање на Руската севкупна моќ на планетарните простори, најдоцна до крајот на првиот квартал на 21 век.

⁷ Договорот претставува реализирање на идејата на поранешниот министер за одбрана на Русија, П. Граčov, кој предупредил дека доколку НАТО го започне процесот на ширењето на Исток, Русија ќе одговори со формирање на "моќен воен сојуз со Белорусија" (РОЈТЕР, Москва, 14.05.1996). Дека Унијата е во таква функција потврдуваат и зборовите на белорускиот претседател Лукашенко по ратификацијата на Договорот, кој истовремено ја врши и функцијата претседател на Врховниот совет на руско-белорускиот сојуз: "Неговата земја и Русија работат заеднички на создавање на моќна воена групација во Белорусија...нашата татковинска одбрана ќе биде опремена со најсовремено вооружување". (ИНТЕРФАКС, 2.02.2000).

3. Воено-одбранбени приоритети

Најголема придобивка на Руската Федерација по фрагментацијата на Советската држава било нејзиното признавање од страна на САД за рамноправен партнер по стратегиската нуклеарна моќ, признавајќи ѝ го статусот на светска нуклеарна суперсила.

На 7.02.2000 година *Советиот за безбедност на Русија* ја усвоил новата **Воена доктрина**.⁸

Новата воена доктрина се дефинира како *систем на погледи, на доктринарни определби засновани на законите и Уставот на земјата. Таа претставува и описен поглед на воено-политичките, воено-стратежиските и на воено-економските прашања, на карактерите на војните и можностите на војните*. Таа е рефлексija на сегашната стварност и на перспективите на развојот на политичките состојби во светот.

Во документот, се земени во предвид настаните кои на светската политичка сцена се случувале од 1993 година, односно периодот од усвојувањето на претходната воена доктрина. Руското раководство е на мислење дека денес опасностите од нуклеарна војна се многу помали отколку во 1993 година. Меѓутоа таквата опасност сè уште не е надмината.

Во дефинирањето на новата доктрина, големо влијание имале воените настани во Северен Кавказ. Во врска со тоа, доктрината ги дефинира **целите** на примената на оружените сили и на другите единици во разрешувањето на воените конфликти и на разбивањето и ликвидацијата на незаконските оружени формации, како и на создавање услови за ликвидирање на оружените конфликти врз основа на Уставот на РФ и важечкото федерално законодавство.

Имајќи ги предвид искуствата од војната во Чеченија во доктрината е вградена одредба, во такви слични состојби да може да се формира *привремен единствен орган за управување со сите единици на војската*.

Воената безбедност на Русија ќе се остварува со **сите расположиви сили и средства**, вклучувајќи ги и **нуклеарните**.

За разлика од претходните доктрини, во новата доктрина децидно е апострофирано дека **нуклеарното оружје ќе биде употребено само во случај ако биде извршена агресија врз Русија и кога со конвенционалните средства не може да биде спасена од уништување како меѓународен државен ентитет а нејзиниот народ од поробување**. Следствено на тоа, Русија никогаш нема да го употреби нуклеарното оружје ако против неа нема да биде преземена агресија.

Со новата доктрина, концепцијата на националната безбедност и воената доктрина се ставени во целосна корелација. За разлика од претходната, во оваа

⁸ РИА Новости, Москва, 7.02.2000.

доктрина не се дефинираат потенцијални "непријатели". Новото е тоа, што во политичкиот дел се апострофира дека Русија сите држави на светот ги смета за сопствени партнери. Само тие земји кои делуваат надвор од Повелбата на ООН, лансираат или организираат агресивни планови против Русија и нејзините сојузници нема да ги смета за нејзини партнери.

Со сите држави Русија ќе развива воена и военотехничка соработка. Таа нема да прифаќа соработка на нерамноправни основи или која не е во склад со нејзините национални интереси.

Во новата доктрина, за првпат во нејзината историја се зборува за *единствена воена организација на државата*. Како единствени и неразделни нејзини компоненти се дефинираат: оружените сили, формациите и органите, органите на управата на сите компоненти на тој систем, органите на државната и воената управа и научниот и индустрискиот потенцијал кои работат за потребите на одбраната и безбедноста.

За разлика од соодветните доктринарни поставки на САД и НАТО, руската воена доктрина не ја проширува руската сфера на интереси на целиот свет, туку се фокусира на заштитата на руската безбедност и на нејзините сојузници од надворешни и внатрешни опасности.

Во склад со новата доктрина ќе бидат разработени нови програми за реформирање на оружените сили, вооружувањето и воената техника. Тоа значи дека за нејзината реализација ќе бидат потребни и "нови финансиски средства во минимална неопходна големина".

Во тој контекст, речиси со самата нејзина промоција таа ја започна својата реализација. Во тој дух, на 14 април 2000 година, "Руската дума" го ратификува Договорот за редукција на стратегиските нуклеарни арсенали на САД и Русија кој во 1993 година го потпишале претседателите на двете држави Буш и Елцин, кој во 1996 година бил ратификуван од Американскиот сенат. До 31 декември 2007 година двете супернуклеарни сили, своите стратегиски нуклеарни боеви глави треба да ги сведат на ниво од 3000 - 3500 на секоја страна.

За Русија ратификацијата на Договорот има повеќе значења:

1. Русија и понатаму го задржува паритетот со САД во овие системи што е доволен арсенал за одржување на детерент.

2. На Русија и понатаму и се признава статусот на супер нуклеарна држава и

3. Од редукцијата државата ќе има голем економски ефект што ќе биде голем поттикнувачки импулс за намалување на економската криза, но и за реализирање на плановите на новата воена доктрина за развој на конвенционалните оружени системи. Имено, според американски извори, САД за одржување на нуклеарниот стратегиски арсенал годишно троши 4.6 млрд. \$. Имајќи ја предвид оваа цифра, констатираме дека и Русија за одржување на стратегискиот нуклеарен потенцијал годишно издвојува толку средства.

НАТО МИСИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И КОСОВСКАТА КРИЗА

Стојан КУЗЕВ

Воена академија "Генерал Михаило Апостолски" - Скопје

Апстракт: Република Македонија својата кандидатура за зачленување во НАТО јасно и недвосмислено ја истакна речиси веднаш по осамостојувањето. Сепак, и покрај ваквата желба, зачленувањето не се оствари директно и со посакуваната динамика. Беше промовирано "Партнерството за мир", кое популарно се нарекува и "Предворје на НАТО". Во неа Република Македонија се зачлени во 1995 година. Во тој период, безбедносните настани во Југоисточна Европа, а особено на Балканот попримија неволен темп. Покрај друштвено, југословенската криза во покраината Косово добиваше на интензивност. Меѓународната заедница и пред се НАТО, се поактивно се вклучуваа во разрешувањето на оваа криза. Притојат на странските НАТО сили на територијата на Република Македонија како непосреден сосед на СР Југославија, која како држава не беше членка на овој воено-политички сојуз, отвори многу прашања околу правната заснованост на притојат на овие сили на територијата на Република Македонија. Токму ова е првото прашање што е предмет на анализа во овој напис.

Заканата со воена интервенција врз СР Југославија од страна на Алијансата, како превентивна мисија за разрешување на кризата, не ги даде саканите резултати. Се случи воената кампања и паралелно со неа настана бегалската криза. Република Македонија беше првото и основно место за прифаќање и згрижување на бегалците. Со максимално прифатениот број од 379.932 бегалци, во Република Македонија се промени демографската, националната и социјалната структура на населението. Република Македонија и покрај својата мирољубива надворешна политика и започнатите процеси на демократизација на внатрешните односи, заради својата местоположба и не по своја желба, стана значаен фактор во сите фази на кризата. За да може Република Македонија да ја одигра улогата на активен фактор, притојат кон нови форми на организирање во рамките на својата влада и невладината структура. Од оваа бегалска криза се извлечени многу позитивни и негативни искуства за нас, но и за друштвото. Токму анализата на односите и релациите во оваа бегалска криза е втората цел на овој напис.

Клучни зборови: договор, сили, притој, криза, бегалци, организација, функционирање, права, обврски.

Abstract: Republic of Macedonia has pointed out its nomination for NATO membership clearly and unambiguously almost immediately after its gaining independence. Nevertheless, the membership didn't take place directly and by a wanted dynamics. "Partnership for Peace" was promoted, which is popularly called "NATO's hall". Republic of Macedonia became its member in 1995. During that period, security events in Southeastern Europe and especially on the Balkan Peninsula got an unfavourable direction. The Yugoslav crisis in the autonomy Kosovo, was getting more intensive too. The International community and especially NATO, were more actively involved into the resolvment of this crisis. The stay of NATO forces on the territory of the Republic of Macedonia as an immediate neighbour of SR Yougoslavia, which on its side wasn't a member of this military-political alliance, raised many questions about the legal foundation of these forces stay on the territory of the Republic of Macedonia. Exactly this question is a subject of analyses in this article.

The threat of armed intervention upon SRYougoslavia on the behalf of the Alliance, as a preventive mission for criseis resolvment, didn't acquire the intended results. So, the military campaign took place, and at the same time the refugees crisis occured too. Macedonia was the first place to accept and take care of the refugees.

With a maximum of 379.932 refugees, the demographic, national and social structure of population in the Republic of Macedonia was changed. Owing to its geographic position, and not by its own wish, Republic of Macedonia became an important factor during all stages of the crisis, despite of its peaceful foreign policy, and initiated process of democratisation of the internal relations. In order to be able to play the role of an active factor, Republic of Macedonia approached new forms of organization, within the frames of its governing and non governing structure. Much positive and negative experience has been drawn from this refugee crisis, both for the people of this country and for the others. The analyses of the attitudes and relations in this crisis is the second goal of this article.

Key words: Agreement, forces, stay, crisis, refugees, organization, functioning, rights, obligations.

НАТО мисиите во Република Македонија

Во рамките на целокупната активност околу кризата во СР Југославија, или попозната како косовска криза, многу често, во печатените и во електронските медиуми се говореше за т.н. СОФА(SOFA)¹ договор. Имено, во многу стручни расправи, па и од пошироката јавност, овој поим се употребуваше многу често, а притоа недоволно да се знае неговата содржина и суштина. Затоа, најпрвин се осврнуваме на овој Договор.

Станува збор за Договор потпишан помеѓу страните во Северно-атланскиот договор за статусот на нивните сили, со оглед на тоа што силите на една страна можат да бидат испратени, по договор, да служат на друга страна. Притоа, решението за нивно испраќање и условите под кои ќе бидат испратени, доколку тие услови не се утврдени со овој Договор, нема пречки да бидат предмет

¹ Agriment Between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of their Forces- Status of Forces Agriement- SOFA-Договор помеѓу страните во Северноатланскиот договор за статусот на силите.

на засебни договори помеѓу заинтересираните страни. Токму желбата за дефинирање на статусот на таквите сили додека се на територијата на друга држава е предмет на Договорот помеѓу страните во Северноатлантскиот договор за статусот на силите (во понатамошниот текст -**СОФА**² договор).

Во Договорот најпрвин заради подеднакво разбирање се дефинирани изразите: "сила", "цивилна компонента", "издржуван член на семејството", "држава-испраќач", "држава-примач", "воени власти на државата-испраќач", "Северноатлантски совет". Тука, исто така со извесни исклучоци е истакната определбата дека овој Договор ќе се однесува и на властите на политичките подраздели на договорените страни, како што тој се однесува на централните власти.

Темелна е определбата од член 2 на Договорот, според која, "Должност е на една сила и на нејзината цивилна компонента, на нивните членови како и на нивните издржувани членови на семејството **да ги почитуваат законите на државата-примач** и да се воздржуваат од каква било активност која не е во согласност со духот на овој Договор, а посебно од какви било политички активности во државата-примач. Исто така, должност на државата-испраќач е да ги преземе сите неопходни мерки за таа цел".

И покрај ваквата таксативна определба, државата-примач во рамките на олеснувањето од формалностите е обврзана, членовите на државата-испраќач да ги из земе од прописите за пасош и виза, имигра-циска контрола, регистрација и контрола на странци. Ваквите членови, на барање мораат да покажат само лична карта и индивидуален или колективен патен налог. Во продолжение на Договорот се уредени прашањата во врска со: возачките дозволи, обележувањето на возилата, носењето на униформата и оружјето.

Особено голема детализација, што секако е резултат на зачестеноста на појавите, е направена во регулирањето на следните три прашања:

1. Правото на државата-примач и државата испраќач во однос на кривичната и дисциплинската јурисдикција врз лица, јурисдикција врз лица во случаи на престапи, во случаи на престапи при право на паралелна јурисдикција, апсења, смртна казна, полицискиот ред.

2. Одредување на сите побарувања на штети на каков било имот во сопственост на договорните страни до определен паричен износ, утврдувањето на висината на штета преку процена, арбитража, компензација, одредување на минимум штета, побарување на штета врз трети страни, штета од деликтни постапки, неовластена употреба на возила и сл.

3. Купувањето на локални стоки, договори за користење на згради, земјиште

² Договорот е објавен во "Сл. весник на Република Македонија-Меѓународни договори", бр. 29 од 11 јуни 1996.

и објекти, локалната цивилна работна рака, медицинска и стоматолошка заштита, неможноста за уживање на правото на ослободување од царина, оданочувањето, реекспорт-от, отуѓувањето во државата и сл.

На крајот на Договорот, се регулирани прашањата околу пристапувањето и откажувањето на Договорот.

Се обидовме накучо да ја истакнеме основната содржина и суштина на СОФА договорот, кој е склучен на 19 јуни 1951 година во Лондон. Тука, уште треба да се нагласи дека тој беше достапен за прифаќање само од државите-членки на Североатланскиот договор и за државите кои нему ќе му пристапат. Значи, овој Договор не беше отворен за пристапување кон него и за Република Македонија, иако многумина објаснувајќи ги бурните случувања со воспоставувањето на НАТО мисиите во Републиката, се обидуваа правната заснованост да ја темелат токму на него. Се разбира, таквиот пристап беше погрешен, бидејќи постапката и процедурата за Република Македонија беше поинаква.

Имено, Република Македонија во 1995 година стана членка на Партнерството за мир (во натамошниот текст: ПЗМ). Откако таа се здоби со ваков статус, се стекна со правото да го потпише Договорот меѓу државите-страни во Северноатлантскиот договор и другите држави-учеснички во Партнерството за мир, за статусот на нивните сили (во понатамошниот текст **ПЗМСОФА**³), што го стори на 30. 05. 1996 година. Овој Договор од Собранието на Република Македонија беше ратификуван на 19. 06. 1996 година, а на сила стапи на 19. 07. 1996 година. Со анализа на ПЗМ СОФА договорот, може да се констатира дека тој упатува на член 1 според кој "Освен ако не е поинаку утврдено во овој Договор или кој било дополнителен протокол кој се однесува на неговите страни, сите држави-страни во овој договор ќе ги приме-нуваат одредбите од Договорот помеѓу страните во Северноатлантскиот договор за статусот на нивните сили, составен во Лондон на 19 јуни 1951 година, во понатамошниот текст назначен како СОФА договор на НАТО **како сите држави-страни во овој Договор се страни и во СОФА договорот на НАТО.**"⁴

Во меѓувреме, напорите на Република Македонија за приближување кон НАТО продолжија, а кризата кај нашиот северен сосед добиваше на интензитет. Тие две, покрај веќе нагласената потреба за распоредување на НАТО сили во

³ Agreement Among the States Parties to the North Atlantic Treaty and the Other States Participating in the Partnership for Peace Regarding the Status of Their Forces - ПЗМ СОФА-Договор меѓу државите-страни во Северноатлантскиот договор и другите држави учеснички во Партнерството за мир за статусот на нивните сили.

⁴ Договорот е објавен во "Сл. весник на Република Македонија-Меѓународни договори", бр. 29 од 11 јуни 1996.

Република Македонија (KVCC⁵ и EXFOR⁶ мисиите), всушност беа основните причини поради кои се пристапи кон склучување на **"Основен договор меѓу Република Македонија и НАТО за дејствување на НАТО мисии во Македонија"**⁷. Покрај тоа, се очекуваше дека овој Договор ќе ги зајакне односите меѓу Република Македонија и НАТО. Инаку, овој Договор е склучен со размена на писма помеѓу министерот за надворешни работи на Република Македонија и генералниот секретар на НАТО, и стапи на сила на 24.12.1998 година.

Во Договорот најпрвин заради подеднакво разбирање се дефинирани термините "влада", "НАТО", "територија", "франшиза", "службена употреба", "компетентни органи", "важечко законодавство", "операција", "мисија", "НАТО персонал", "договорен персонал" и "капацитети". Потоа следува клучната одредба, според која "НАТО може да основа мисии на територијата на Република Македонија со цел да можат да ја исполнат својата операција. Мисиите, нивниот НАТО персонал, нивната сопственост, финансиските средства и имот ќе ги уживаат *mutatis mutandis* привилегиите, олеснувањата и имунитетните дефиниции со Виенската конвенција за дипломатски односи од 18 април 1961 година, освен доколку не е поинаку определено со овој Договор."

Во продолжение, во Договорот се регулирани прашањата за: понудата на македонскиот економски потенцијал во функција на остварување на мисиите, неповредливоста на просториите, архивите и документите на мисиите, статусот на воениот и цивилниот персонал, побарувањата на штети и др.

Во рамките на овој Договор, мошне важна е одредбата според која оперативните и техничките прашања кои произлегуваат од овој Договор ќе бидат разгледувани во оделни анекси.⁸

Од "Основниот договор меѓу Република Македонија и НАТО за дејствување на НАТО мисии во Македонија", произлегува дека согласно неговиот наслов, тој треба да претставува основна, генерална рамка за мисиите на НАТО во Република Македонија, а дека за секоја идна-посебна мисија треба да се склучува посебен договор.⁹ Меѓутоа, во праксата тоа не беше така, бидејќи во досегашниот период единствен посебен договор помеѓу НАТО и Република Македонија е склучен за мисијата на командата на "ARRC"¹⁰ со седиште во Скопје. За другите мисии на НАТО во Република Македонија не беа склучени посебни договори, што може да се смета како наша слабост и на што во иднина треба да се инсистира. На ваквите наши укажувања НАТО го изнесува ставот

⁵ KVCC-Kosovo Verification and Coordination Center-Центар за верификација и координација на Косово.

⁶ EXFOR-Extraction Forces-Сили за извлекување.

⁷ Договорот може да се најде на web-site-от на Министерството за надворешни работи на Република Македонија (www.mnr.gov.mk).

дека всушност се работи за континуитет на една мисија во која периодично се менуваат актерите-учесниците (ARRC, LANDCENT¹¹ и EUROCORPS¹²). Сепак, и покрај ваквото образложение, имаме мислење дека правно поиздржано ќе биде додека за секоја од наведените сили кои престојуваат во Република Македонија се склучува посебен договор.

Косовската криза

Република Македонија зафаќа површина од 25.713 km², а според последниот попис од 1994 година има 1.945.932 жители, или по 75 жители на 1km².

За време на косовската криза Република Македонија прими 379.523 бегалци. Од нив 287.423 бегалци останаа во Република Македонија во текот на целото времетраење на кризата, а 92.100 бегалци, преку воспоставувањето на воздушен мост, беа транспортира-ни во трети земји. Со бегалците што беа на подолг престој, бројот на жители во Република Македонија се зголеми за 14,77 проценти и изнесуваше 2.233.355 или 87 жители на 1km². Значи, во тој период на секој km² македонска површина живееше по 12 жители повеќе. Вистинската слика за зголемувањето на вкупното, како и на население-нието на единица површина,

⁸ Владата на Република Македонија на својата седница одржана на 06.04.1991 година ги разгледа и усвои техничките анекси од 1-11 кон Основниот договор меѓу Република Македонија и НАТО за дејствување на НАТО мисиите во Македонија. Тоа се техничките анекси за:

1. Статусот на локално ангажираниот персонал
2. Даночно ослободување
3. Изземање од царина
4. Восна полиција и меѓусебна помош
5. Униформи и оружје
6. Преминување на границата и движење на територијата
7. Комуникација и комуникациски системи
8. Заштита на животната средина и природата и културните богатства
9. Возачки дозволи
10. Пристап до болниците во Република Македонија
11. Информирање на јавноста

По овој период, иако како предлог беа подготвени уште неколку анекси (на пример анексот број 12 кој се однесува за транзит на сили и средства), и иако Владата на Република Македонија ги задолжи надлежните министерства да подготват дополнител-ни технички анекси, секој од својата област за заокружување на правната рамка за дејствување на НАТО мисии во Македонија, оваа активност како да запре.

⁹ Првиот параграф од преамбулата на Основниот договор меѓу Република Македонија и НАТО за дејствување на НАТО мисии во Македонија гласи: "Имајќи на ум дека одлуката за основање мисии на НАТО на територијата на Република **Македонија ќе подлежи на посебен договор**";.

¹⁰ ARRC – ACE Rapid Reaction Corps – Здружен корпус за брзи реакции. (ACE -Allied Command Europe – Здружена команда за Европа).

¹¹ LANDCENT - Allied Land Forces Central Europe-Здружени копнени сили за централна Европа.

¹² EUROCORPS-Европски корпус.

секако ќе се добие кога се знае дека бегалците беа сместени на помалку од 1/4 од територијата на Републиката.

Наведените податоци покажуваат дека демографската структура, во физичка смисла на зборот во тој момент беше нарушена. За националната и социјалната структура и да не зборуваме, бидејќи во тој момент тоа и не беше важно. Едноставно, стануваше збор за нужна потреба од згрижување на луѓе што беспомошно бегаа пред виорот на штотуку започнатата војна. Војна што се манифестираше со 78-дневни воздушни напади по разни цели ширум територијата на СР Југославија, односно војна која требаше да ја разреши долгогодишната криза во СР Југославија, во покраината Косово.

Република Македонија и покрај својата мирољубива надворешна политика и започнатите процеси на демократизација на внатрешните односи, заради својата местоположба и не по своја желба, стана значаен фактор во сите фази на кризата. На почетокот, таа беше сместувачки и транзитен центар во рамките на остварувањето на набљудувачката мисија на ОБСЕ на Косово, а подоцна и главен сместувачки транзитен центар на копнените и на транспортните воздухопловни сили на НАТО, се разбира, во рамките на мисијата на ОН. Бевме сведоци на тоа дека овие сили не ја остварија својата превентивна мисија во смисла на притисок за менување на курсот на југословенската политика кон наталожените проблеми. Неминовно уследија воздушните напади, се разбира со користење на македонскиот воздушен простор.

Во тој период, поради тензијата на меѓунационалните односи во југословенската покраина Косово и особено, поради заканувачките воени активности на меѓународниот фактор, започна тивкиот процес на прелевање на граѓани од Косово. Србите тоа го правеа на север и на исток, а Албанците на запад и пред сè, на југ. Потоа, се разбира, без најава и без знаење на Република Македонија, уследија воздушните напади. Се случи "стампедо" на бегалци кон Република Македонија. Бројот на бегалците ги надмина сите очекувања и проценки, исто како што беа надминати и очекувањата за должината на НАТО воздушната кампања врз СР Југославија. Штотуку избраната власт во Република Македонија се соочи со навистина голем и тежок проблем. Од сегашна временска дистанца, доколку се оценуваат постапките и активностите што таа ги преземаше, може да се рече дека на почетокот на бегалската криза тие беа недоволно плански, некоординирани, и главно се сведуваа на решавање на инцидентни појави. Меѓутоа, како што одминуваše времето, Владата, министерствата и другите владини и невладини организации си го наоѓаа своето вистинско место. Едноставно, и тие како да растеа со растечката криза.

Како потврда за тоа е и прибегнувањето на нови, оперативни форми на организирање. Така на пример, во Владата на Република Македонија беше

формирано **Координативно тело на Република Македонија за односи со НАТО**, со учество на министрите за одбрана, за надворешни и за внатрешни работи, а подоцна и т.н. Кризен штаб. На ниво на Министерството за одбрана беа формирани дури три нови организациски форми. Најпрвин, беше формиран **Експертскиот тим на координативното тело за односи со НАТО** (со учество на постојани високи претставници од 13 министерства, и со повремени претставници од сите други министерства), а подоцна со продлабочувањето на кризата беа формирани и **Оперативен штаб** и **Дежурен тим**. Тука, особено треба да се истакне планираната активност на Експертскиот тим, кој, во основа имаше за задача да ги регулира односите со престојот на силите на НАТО на територијата на Република Македонија (преку технички анекси), според претходно потпишаните ПЗМ СОФА и Основниот договор. Другите организирани форми главно се занимаваа со инцидентни појави. Тука треба да се изнесе и тоа дека вакви слични форми на организирање (штабови, тимови, екипи и слично), беа организирани и во другите министерства.

Врз основа на изнесеното можат да се изнесат следните неколку констатации:

- согласно со развојот на настаните, Република Македонија покрај постојната, воспоставуваше и нова организациска структура;
- воспоставувањето нова организациска структура не се вршеше согласно процената за зголемено ангажирање, туку повеќе заради оперативност;
- новата организациска структура, на некој начин, ја "стави во сенка" редовната структура. Присутна беше девизата: "Има луѓе за таа работа". Како примери за тоа во Министерството за одбрана можат да се наведат: запоставеноста на Секторот за цивилна заштита, на РШЦЗ, на Републичкиот центар и општинските центри за известување; отсуството или недоволната соработка меѓу постојните и нововоспоставени-те форми на организирање и меѓу самите нововоспоставени форми на организирање, како и нивните недоволно дефинирани задачи и надлежности.

Република Македонија преку косовската криза помина низ специфичен вид на загрозување и на Меѓународната заедница ѝ послужи како логистичка подлога во сите фази на кризата. Извлечени се многу позитивни, но и негативни искуства од овие настани. За нас, но и за другите.

Живееме на Балканот, простор каде причини за избувнување на кризни состојби има во изобилство. Затоа сега, по косовската криза, со "ладни глави" треба да се седне и да се изврши анализа на сите случувања. И повторно ние, но и другите. Притоа, да не заборавиме дека никогаш не се доволни превентивните мерки во разрешувањето на кризните состојби на овие простори. Оперативните

мерки, тука секогаш раѓаат нови кризи.

Република Македонија, сепак успешно ја заокружи косовската бегалска криза на сопствената територија. Доби многу признанија, пофалби и посети на високо ниво, поддршка на конференции и слично, но не и вистинската поддршка во смисла на нејзино приближување кон колективните системи за безбедност и одбрана, но и економска поддршка. Затоа пак, доби многу критики. За жал, јавни, преку медиумите. Никој не ги демантираше.

Ќе завршиме со следното: По повод годишнината од косовската криза, советникот за национална безбедност на претседателот на САД Семјуел Бергер на прашањето "Што постигнавме на Косово?", ќе одговори; "Повеќе од она што мислат повеќето, но помалку од она што беше потребно."

Сакајќи во ваков стил да го завршиме овој напис, на прашањето "Што направи Република Македонија за Косово?", авторот на овие редови вели: "Многу, многу повеќе од она што мислат повеќето, имајќи ги предвид актуелните состојби и капацитети на Републиката."

Заклучок

Иако во рамките на двата дела на овој напис е направен обид за извлекување на определени констатации и заклучоци, сепак сметаме дека заокружувањето на овој напис ќе биде поцелосно доколку се извлече и единствен заклучок:

- до зачленувањето на Република Македонија во НАТО (што треба да се случи со потпишување на Вашингтонскиот договор), сите активности околу престојот на силите на НАТО и евентуално на силите на државите-членки на ПЗМ, правно треба да се темели на ПЗМ и СОФА договорот, бидејќи формално правно Република Македонија е членка на ПЗМ;

- Основниот договор меѓу Република Македонија и НАТО за дејствување на НАТО мисиите во Македонија е само основна -генерална рамка за статусот на мисиите, а за секоја посебна мисија е потребно да се склучува посебен договор;

- изработката на Техничките анекси кон Основниот договор меѓу Република Македонија и НАТО за дејствување на НАТО мисиите во Македонија претставува се уште незаокружена целина;

- со приливот на бегалци од југословенската покраина Косово во Република Македонија беше нарушена демографската, национал-ната и социјалната структура на населението;

- за остварување на мисијата на НАТО во косовската криза Република Македонија на располагање го стави својот копнен и својот воздушен простор;

- во согласност со развојот на настаните во кризата, Република Македонија, покрај постојната, воспоставуваше нова организациска структура. Практичното делување на постојната и новата организациска структура треба да биде предмет на посебна анализа;

- преку косовската криза Република Македонија помина низ специфичен вид на загрозување; и

- за улогата што ја одигра Република Македонија во косовската криза, од Меѓународната заедница не ја доби очекуваната и ветоена поддршка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ванковска-Цветковска, Б. "Војската и демократијата", Детска радост, Скопје, 1995.
2. Ванковска-Цветковска, Б. и Цветковски, Ц. "Правото и одбраната", РОБС, Скопје, 1996.
3. Василевски, В., "Меѓународно воено право", Маринг, Скопје, 1998.
4. Георгиева, Л., "Творење на мирот", Студио АДА, Скопје, 1999.
5. Гоцевски, Т., "Современи тенденции во одбраната", "Македонска ризница", Куманово, 1977.
6. Димишковски, С., "Војна, војска и политика", НИП "Глобус", 1984.
7. Димишковски, С., "Основи на националната одбрана на Република Македонија" (воено-политички аспекти), НИП "Глобус", Скопје, 1996.
8. Климовски, С. и Митков, В., "Уставно уредување на Република Македонија", "Просветно дело", Скопје, 1992.
9. Кузев, С., "Цивилната одбрана како дел од системот на одбраната на Република Македонија", НИП "Ѓурѓа", Скопје, 1988.
10. Кузев, С., и Давидовски, П., "Збирка на прописи од областа на одбраната" (со појаснувања и судска пракса), "НИКО-ТРЕЈД", Скопје, 1998.
11. Lumsden, M., Peacebuilding in Macedonia-Searching for Common Ground in Civil Society, Interenational Peace Research Institute, Oslo, 1997.
12. Митревска, М., "Цивилна одбрана-меѓународен статус", НИГП "Европа '92", Кочани, 1998.
13. NATO-Handbook, Office of Information and Press, Brussels, Belgium, 1998.
14. Нацев, З., "Доктрина теоретски основи и стратегија на националната одбрана", НИП "Ѓурѓа", Скопје, 1998.
15. Нацев, З., и Начевски, Р., "Војна, мир и безбедност", Македонска ризница, Куманово, 2000.
16. Стаменковски, А., "Одбрана-НАТО", НИП "Ѓурѓа", Скопје, 1997.
17. Clement, S., Conlikt Prevention in the Balkans: Case studies of Kosovo and FYR of Macedonia, Institute for Security Studies of Western European Union, Paris, December, 1997.
18. "Стратегија за одбрана на Република Македонија", Скопје, 1998.
19. "Бела книга за одбрана на Република Македонија", Скопје, 1998.

ЦИВИЛНАТА ОДБРАНА ВО ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ

Марина МИТРЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбрана - Скопје

Апстракт: Во современите меѓународни односи, цивилната одбрана стана категорија околу која расправаат и научните и политичките кругови. Наспојувањата се насочени околу нејзиното детално анализирање и расветлување, со цел да се изнајде основа врз која ќе се темели новиот систем за цивилна одбрана во Меѓународната заедница. Оттаму, детално се реализирани сите релевантни институции на ООН, со единствена цел да се изнајдат оние фокусни моменти на нивните активности што ќе ја иницираат меѓународната соработка во областа на цивилната одбрана. Имено, се отвора простор за барање модус на конверзија на посочените дојирни точки на меѓународната комуникација во рамковно-процесни облици на комуникација на полето на цивилната одбрана.

Клучни зборови: колективна безбедност, цивилна одбрана, безбедност, колективна одбрана.

Abstract: In the contemporary international relations, civil defence became a category which is a topic of discussion in the political and scholarly circles. Endeavours are directed towards its manifold analysis and illumination, in order to find grounds which will be the base for a new civil defence system within the international community. Thus, all the relevant institutions of the UN are realised in detail with a sole objective to find those focus moments of their activities that will initiate the international cooperation in the sphere of civil defence. Namely, a space is opened for searching a modus of conversation on the emphasised touching points of international communication in a frame-processing modes of communication in the area of civil defence.

Key words: collective security, civil defence, security, collective defence.

1. Вовед

Најавата за создавање на нов светски поредок, истовремено го актуелизираше прашањето за улогата на Организацијата на Обединетите нации во прокламирање на новиот систем за зачувување на мирот во светот. Во тој домен, примарната улога на

ООН е повторно на испит. Во таа смисла се посочува новото разбирање за уредување на одбраната на Обединетите нации во смисла на одржување на меѓународниот мир и безбедност, развивање на пријателски односи меѓу нациите и остварување на меѓународна соработка при решавањето на меѓународните проблеми од економски, социјален, културен и хуманитарен карактер.

Посочените допирни точки на меѓународната комуникација и соработка во рамките на безбедносно- заштитните дејности и активности во новата ера на односи ја оживеа потребата за колективна безбедност и неговата апликативност во современите меѓународни односи. Оттука, произлегува идејата во рамките на одбранбено-заштитните активности на Обединетите нации, да се направи квалитативна анализа на постојниот статус на цивилната одбрана. Поаѓајќи од осознаената процесно- комуникативна насоченост на меѓународната соработка во областа на цивилната одбрана, доаѓаме до предизвик за анализа на изразената потреба за организациско-функционална компатибилност на цивилната одбрана и корелираноста на активностите на ООН и воспоставениот систем на колективна безбедност. Оттаму, овој труд соодветен простор посветува на постојните организациски облици на меѓународна соработка низ можноста за експлоатација на постојните меѓународни ресурси во разрешувањето на акцидентните состојби, што е и формално преточено во документот ДПП 213/3 за користење на имотот на воената и цивилната одбрана за разрешување на несреќите (Use of Military and Civil Defence Asset in Disaster Relief), познатиот MCDA пристап.

Концептуална основа на тие анализи претставуваат сите релевантни институции на ООН, со единствена цел да се изнајдат оние фокусни моменти на нивните активности што ќе ја иницираат меѓународната соработка во областа на цивилната одбрана.

Системот за колективна безбедност и одбрана на Обединетите нации

Гледано од историски аспект, обидите за остварување на колективната безбедност и одбрана (во чии рамки влегува и системот цивилна одбрана) се јавуваат уште по Првата светска војна, во рамките на Лигата на народите, каде во Пактот се утврдени основните претпоставки за нејзиното воспоставување. Во тој поглед, посебно значење во изградбата на колективната безбедност меѓу двете војни има Брајан-Хегеловиот пакт, потпишан во 1928. година. Со овој пакт, 63 држави се обврзале дека своите спорови ќе ги решаваат по мирен пат, одрекувајќи се од војната како средство за својата национална политика. Овој начин на договор се покажал како неефикасен, затоа што дозволувал само нужна одбрана, а не предвидувал никакви санкции против агресорот.

На крајот од Втората светска војна, Организацијата на Обединетите нации, со одредбите од Повелбата, ја презема врз себе колективната одговорност за одржувањето на мирот и безбедноста во Меѓународната заедница. Всушност, направен е обид поуспешно да се контролираат мирот и безбедноста преку еден

посеопфатен колективен систем, отколку тоа да се остави на одделни земји.

Од стојалиштето на анализираната проблематика, токму членот 61 од Повелбата на Организацијата на обединетите нации ја предвидува можноста за колективна самоодбрана (што создава можност и за колективни активности на полето на системот цивилна одбрана) во случај на вооружен напад, но изрично го признава и правото на индивидуална самоодбрана на секоја држава. Во тој случај, индивидуална самоодбрана, според Повелбата, може да преземе само држава што е објект на вооружен напад, сè до моментот додека не интервенира Советот за безбедност преку своите механизми. Значи, активностите, што би се презеле во случај на загрозување на мирот (и преземање на индивидуална самоодбрана) на некоја од земјите-членки на Обединетите нации, со ништо не го исклучуваат сопственото право на секоја земја за организирање на сопствена или колективна самоодбрана. Со други зборови, тоа е т.н. вродено, односно стекнато право на секоја самостојна држава сама да одлучи каков одбранбено-заштитен и безбедносен систем ќе гради (сопствена или колективна одбрана).

Во формулацијата на член 1 од Повелбата може да се извлече заклучокот дека со овој член, исто така се предвидени и други форми на соработка за кои ќе се залага Организацијата, а кои ќе придонесуваат за меѓусебно разбирање и соработка и на полето на меѓународната соработка на цивилната одбрана, какви што се:

- а) Развивање на пријателски односи помеѓу државите;
- б) Унапредување на добрососедските односи;
- в) Развивање соработка со цел на поуспешен начин да се решат економските, хуманитарните, социјалните, културните и хуманитарните проблеми во Меѓународната заедница.

Ако се анализира овој член, може да се заклучи дека од развивањето пријателски и добрососедски односи помеѓу државите, во услови кога досегашните извори на загрозување и натаму остануваат (а може да се рече дека во новата констелација на Меѓународните односи и се прошируваат и добиваат во интензитет), произлегува неопходната потреба за соработка и на полето на цивилната одбрана, односно потреба за развивање на соработката и решавање на хуманитарните потреби во меѓународната заедница. Тоа значи организирање и развивање компатибилен систем на цивилна одбрана (помеѓу соседните земји, региони или пошироко), заради отстранување или намалување на последиците предизвикани од различни видови извори на загрозување (техничко-технолошките несреќи, хемиски акциденти, елементарни непогоди и сл.).

Во оваа насока, во член 52 од Повелбата е санкционирана можноста за колективна одбрана на група земји (за што сметаме дека ја дава и можноста

за колективна соработка и на полето на системот цивилна одбрана - б.н.). членот 52 гласи:

"Оваа Повелба со ништо не исклучува постоење на регионални договори или агенции што се занимаваат со оние прашања за одржување на меѓународниот мир и безбедноста, коишто се погодни за регионална акција, под услов тие договори или установи и нивната активност да е во согласност со целите и начелата на Организацијата на Обединетите нации."

Овој член зборува дека, покрај грижата на Советот за безбедност за зачувување и одбрана на светскиот мир, со ништо не е ограничено правото на група земји за подготвување за колективна одбрана, што само по себе ја дава и можноста за соработка на полето на цивилната одбрана. Всушност, честопати ваквиот модалитет не може да ги прецизира односите на овие групации кон целината на светскиот мир, како основна цел на Организацијата на обединетите нации и на Советот за безбедност.

За сложеноста на ова прашање зборува и фактот што на регионалните организации и на нивната улога во зачувувањето на мирот им е посветена посебна глава и што на овој вид самоодбрана му е дадено посебно место во системот на колективната безбедност во зачувувањето на светскиот мир.¹

Според досега изнесеното, може да се заклучи дека Повелбата на ООН го воспоставува колективниот систем на одбрана (во чии рамки е и цивилната одбрана) и безбедност, со што се овозможува тој да стане обврска на сите членки на Организацијата на обединетите нации, а со тоа и да се обезбеди негово функционирање. Тука се изнесуваат средствата и методите што би се применувале во секое време и за секоја земја, доколку дојде до загрозување на мирот и безбедноста. Тоа укажува и на психолошкиот ефект што го има оваа одредба, бидејќи јасно посочува дека секоја земја, којашто ќе го наруши меѓународниот мир и безбедноста, ќе се соочи со мерките на Организацијата.

Во таа смисла, Повелбата на Организацијата на Обединетите нации, исто така, дава можност за воспоставување на колективниот субсистем на цивилната одбрана во рамките на системот за одбрана. За остварување на оваа соработка, од Генералното собрание е донесена т.н. Резолуција за хуманитарни интервенции. Со неа се уредува Одделението за хуманитарни работи и човекови права.

"Две други значајни области од зголемената меѓународна грижа - човековите права и хуманитарните работи, што содржат: евакуација, бегалци, несреќи од големи размери, заслужуваат посоодветно место во која било реорганизација во ова време, и имаат доволна и општа заслуга - нивното битие да се внесе во новото одделение, на чело со третиот заменик на генералниот секретар".

¹ T. Gocevski, *Kolektivnata bezbednost...*, 56.

Човековите права имаат главно средиште во Обединетите нации од нејзиниот почеток, а посебно од 1948 година, со усвојувањето на Универзалната декларација со која е одредено (пропишано) движењето (евакуацијата) со многу понатамошни мерки, со декларативно меѓународно право, со конвенции и договори. Денес, оваа област на основни меѓународни стандарди и соработка е во непречен, континуиран развој. Моментов е привлечен и прилагоден за грижи и чување на степенот на посебностите, што е важно за работата на Центарот за човекови права, со што полесно би можело да се препознае неговото место во новата организациска шема.

Исто така, со Резолуцијата за хуманитарните интервенции се утврдени и постапките во случај на големи несреќи, и тоа:

"Зголемената навала од човекови преселби, политички и економски бегалци, ќе заземе сериозни хуманитарни предизвици во Обединетите нации и помеѓу земјите-членки, во годините што доаѓаат. Тоа се всушност битните, односно значајните врски меѓу овие феномени и човековите права, не само во пошироката смисла на зборот, туку на пример, правата на човекот регулирани со многубројни и посебни прописи донесени од Организацијата на Обединетите нации, на пр.: UN International Bill of Rights".

Сето ова, во секој случај е итна потреба за да се консолидираат и реорганизираат функциите во Обединетите нации, во однесувањето на човекот во големите несреќи, бидејќи тие најчесто се оддалеку, многу често подложени на опширен, одложувачки и *ad hoc* одговор, затоа што во системот на Обединетите нации нема начин за брзи акции за решавање на хуманитарните потреби. Токму затоа е предложено новото Одделение за хуманитарни работи и човекови права. Тоа ќе содржи:

- 1) Канцеларија за човекови права;
- 2) Канцеларија на Високиот комесар за бегалци;
- 3) Механизми и персонал за спроведување на евакуацијата во случај на големи несреќи.

"Ние веруваме дека сосема е јасно дека оваа област (хуманитарните работи) е од зголемена важност, и дека е време посмело и поделотворно да се организира меѓусебното поврзување и градење, поставување на компатибилност во односите, и во ниеден случај да не се потпираме на нејасни ветувања за подобра соработка. Поради тоа, соединувањето на средствата на полето на хуманитарноста, бегалците, раселените лица, вонредните состојби, би можело да се спроведе во рамките на сегашната Канцеларија на Високиот комесаријат за бегалци (High Commissioner for Refugees- UNHCR). Идентитетот на UNHCR (за законска заштита, за создавање фондови итн.) би бил, и може да биде целосно зачуван во оваа понудена организација. Новото одделение би се соединило со Канцеларијата за ублажување на последиците (UNDRO) која би се

реорганизирана и би била неопходен првостепен инструмент на Обединетите нации, во случај на големите несреќи. Тоа одделение би било способно да развие сопствен почетен тим во местото на секоја голема несреќа за време од 24 до 36 часа. Големите несреќи би се редифинирале и би се заокружиле не само како неочекувани природни феномени, туку и како значајни хуманитарни активности во вонредни состојби (на пр.: неочекуваните бранови од бегалци преку границите). Во овој случај, единицата мора да биде опремена и подготвена за ефектен одговор.

Исто така е предвидена и соработка со организациите: UNDP, UNICEF, UNRWA WEP, кои се опремени со комуникациски системи и кои ќе најдат своја улога во итните ситуации.

Генералниот секретар има ингеренции да формира Одбор при Организацијата на обединетите нации, којшто ќе работи во услови на:

- големи несреќи;
- хуманитарни потреби;
- миграции.

Со Одборот ќе раководи заменик на генералниот секретар. Овој Одбор ќе соработува со агенциите од системот на Обединетите нации, со посебните агенции за селидби (ICRS), со Лигата на Црвениот крст, Црвената полумесечина и со други невладини доброволни агенции. Прва и најитна задача на Одборот е да развие јасни инструкции за системот на командување и контрола при итни ситуации, со еден општ меѓународен законик за однесување (надзор) при големите несреќи. Сите овие предвидени активности ќе бидат од голема полза за правилно и редовно преземање мерки и насоки, и секогаш кога се од итна природа, да испрати навремено предупредување за актуелната вонредна состојба".

Збирна информација за MCDA и MCDU

Во рамките на прашањето за статусот на цивилната одбрана во Организацијата на Обединетите нации, особено внимание заслужуваат активностите на агенциите на Обединетите нации или, поконкретно, иницијативите за ублажување на последиците во случај на меѓународни несреќи, што е една од активностите на цивилната одбрана.

Во тој поглед, посебно место и значење имаат активностите за можното користење на имотот на воената и цивилната одбрана во случај на меѓународни несреќи (MCDA) и формирањето на единицата за воена и цивилна одбрана, сè со цел за ублажување на последиците од предизвиканите несреќи (MCDU).

Имотот на воената и цивилната одбрана (Military and Civil Defence Assets - MCDA)

Во последните декади, нараснувачките димензии, зачестеноста и комплексноста на несреќите створија неопходност за мобилизирање на еден вид меѓународни сили (тимови за потрага и спасување, екипи за конструирање на кампови, специјалисти за воздушен транспорт), за помош на загрозените земји. Денес се повеќе и повеќе меѓународните операции за ублажување на несреќите се користат со можностите за употреба на имотот на националната воена и цивилна одбрана (Military and Civil Defence Assets (MCDA)). Имено, искуството покажува дека е неопходно да се координира и да се подобри соработката меѓу воената и цивилната организација, сè со цел за благовремено ублажување на меѓународните несреќи.

Во таа насока, во март 1992. година беше формирана група за координација, со налог да ги проучи можностите за користење на имотот на воената и цивилната одбрана (MCDA) во случај на меѓународни несреќи.

Групата се состои од земји-членки на Организацијата на Обединетите нации (заинтересирани за давање и примање помош) и од агенциите на Обединетите нации. Оваа група, во јуни 1992. година, го предложи проектот DPR 213/3: Use of Military and Civil Defence Assets (MCDA) in Disaster Relief (Користење на имотот на воената и цивилната одбрана за ублажување на несреќите). Врз основа на овој проект, во декември 1992. година, во рамките на НАТО, во Брисел се формира работилница, со што проектот на MCDA започна да ги развива основните документи во четири работни групи, под водство на групата за координација. Работните групи ги предложија следниве документи:

- прирачник на работната група (под водство на НАТО);

- работна група за организирање вежби (под претседателство на Австрија).

Оваа работна група досега има организирано вежби во Австрија во 1993. година, во Русија во 1994. и 1995. година, и семинар во Австрија и Швајцарија во 1996. година;

- Работна група за воздушни операции;

- Работна група за управување.²

Во јануари 1994 година во Осло беше одржана Меѓународна конференција (со повеќе од 180 учесници од 45 држави), на која беше донесен документ како основа за користење на имотот на воената или цивилната одбрана (MCDA) во меѓународните операции за отстранување на последиците од несреќите.

² Information on MCDU and MCDA, 2000, 1.

**Единица за воена и цивилна одбрана
(Military and Civil Defence Unit (MCDU)**

Под иницијатива на Организацијата на Обединетите нации, поточно, нејзините агенции, паралелно со изработката и реализирањето на проектот DPR 213/3 (Користење на имотот на воената и цивилната одбрана за ублажување на несреќите), започнаа и други слични иницијативи за ублажување на последиците во случај на меѓународни несреќи.

Во таа насока, во ноември 1995. година беше формирана единицата за воена и цивилна одбрана Military and Civil Defence Unit (MCDU), во чии рамки започна да функционира Одделението за координација при ублажувањето на несреќите. Исто така, во согласност со работната програма, во работата на оваа единица се овозможи со свои активности да се вклучат заинтересираните хуманитарни агенции.

Конкретното реализирање на оваа иницијатива е еден од показателите дека се создадени услови за овозможување подобра координација на планираните активности од доменот на ублажувањето на последиците во случај на меѓународни несреќи.

Имено, мисијата на MCDU со намера да овозможи најефективно користење на имотот на воената и цивилната одбрана (MCDU), со основна цел-помагање на сите видови хуманитарни операции, односно онаму каде што нивното користење е погодно.

Оттука произлегува и основната цел на MCDU - правовремено да се осигура доволна и ефективна поддршка на имотот на воената или цивилната одбрана (MCDU) на заинтересираните хуманитарни агенции.

Во редот на најважните задачи што се одвиваат во рамките на MCDU спаѓаат:

1. Воспоставување мерки за подготовка;
2. Развој на планираните мерки;
3. Дефинирање на законска рамка за користење на имотот на воената и/или цивилната одбрана;
4. Подготовка и надзор на вежбовните активности;
5. Финансирање на административните и организациските решенија.³

Денес MCDU е екипен, односно пополнет со претседател на MCDU, два офицера за планирање, еден секретар и со професионален персонал.

MCDU ги спроведува следниве активности:

1. База на податоци: MCDU има основано прототип на база на податоци која ги содржи информациите на расположливите имоти на воената и цивилната одбрана во заинтересираните држави.

³ Ibid, 2.

2. Програма за вежбовни активности (тренинг): MCDU, заедно со заинтересираните држави развива концепт за увежбување, со цел да се овозможи покоординативен пристап во организирањето на вежбите за дејствување во случај на несреќи.⁴

**Одделение на Обединетите нации за хуманитарни работи (Женева)
(United Nations department of humanitarian affairs (Geneva)**

Во рамките на Одделението на Обединетите нации за хуманитарни работи во Женева постојат оперативни процедури (SOP) за мобилизирање на имотот на воената и цивилната одбрана (MCDA) за поддршка на хуманитарните операции за ублажување на последиците. Нивната содржина ја сочинуваат:

А. Главни информации

Б. Процедури за будност и мобилизирање на MCDA:

1. Предупредувачки пораки;
2. Барање за помош;
3. Утврдување на расположивиот имот;
4. Барање за дејствување;
5. Дејствување кон усовршување на пораките.⁵

А. Главни информации:

1) Единицата за воена и цивилна одбрана (MCDU) и Одделението на Обединетите нации за хуманитарни работи во Женева (DHA-Женева) треба да обезбедат најефективно користење на имотот на воената и цивилната одбрана (MCDA) за поддршка на сите видови хуманитарни операции каде што нивната употреба е можна.

2) Целта на MCDU е да обезбеди навремена, доволна и најефикасна поддршка на MCDA, во интерес на хуманитарните агенции, во кое било време да побараат.

3) MCDA може да се опреми на барање на заинтересираната држава, на агенцијата на Обединетите нации и на други заинтересирани хуманитарни организации, со согласност од државата-примател.

4) MCDA се состои од персонал и од опрема, или само од персонал. Имено, структурите на MCDA се наменети брзо, сеопфатни на најмобилен начин да одговарат на работата, во цел да овозможат поддршка на службите за ублажување на последиците.

5) Сите агенции на Обединетите нации и другите заинтересирани хуманитарни организации ќе бидат известувани за работата на MCDU и, во согласност со нивните потреби, ќе се користи имотот на воената и цивилната одбрана.

⁴ Ibid.

⁵ MCDU Standing Operating Procedures (SOP), fevruari 2000, 2.

6) MCDU ќе биде одговорна за координацијата кога е побарана помошта од MCDA.⁶

Б. Процедури за тревога и мобилизација на MCDA:

1) Предупредувачка порака (од Одделението на ОН за хуманитарни работи ДНА и MCDA до државите дарители).

MCDU ги информира донаторските држави за можното ангажирање на MCDU во отстранување на последиците од несреќите.

Цел: Овие информации им даваат можност на заинтересираните држави-дарители да иницираат политички одлуки.⁷

2) Барање помош за загрозените држави од ДНА и MCDU.

Со ова барање се запознаваат донаторските држави чиј имот е побаран од агенциите на Обединетите нации (NGO) или од заинтересираните држави (баратели).

Цел: Овие информации им даваат можност на заинтересираните држави-донатори да го подготват имотот за употреба при отстранувањето и ублажувањето на последиците од несреќата.

3) Потврда за расположивиот имот (од заинтересираните држави до ДНА и MCDU).

Заинтересираните држави-дарители го информираат ДНА/ MCDA за расположивиот имот, подготвен за употреба, во пресрет на бараните потреби.

Цел: Овие информации го одржуваат критериумот за планирање во MCDU, за развојот на планот за развивање во соработка со барателот(-ите) и можните доставувачи. Исто така, развојниот план ќе осигура најефективно користење на имотот.

4) Барање за развој (од ДНА/MCDU до заинтересираните држави).

Следејќи го развојниот план ДНА/ MCDU бара одредени држави-донатори да го поддржат поединечниот (посебниот) барател.

Барањето вклучува информација за итната ситуација, информација за законското уредување, спогодбите за царинските олеснувања со државни приматели на помошта. Барањата исто така, вклучуваат податоци за контакт со барателот за воспоставување на директни аранжмани меѓу доставувачот и барателот.

MCDU не игра улога на посредник меѓу двете страни.

5) Активност кон комплетирање (усовршување) на пораките.

Во врска со акциите засновани на регуларна основа, ДНА/ MCDU ја информира Меѓународната заедница и преку средствата за јавно информирање.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid, 3.

Заклучок

Влегувајќи во расправа за дидкурсот на одбранбено-защтитната функција во демократски организираниите општества, заклучуваме дека развојот на одбранбено-защтитните системи, а со тоа и на неговата функција, секогаш зависи од добро разработена и јасно формулирана политика на одбраната, се разбира со објекција дека во денешни услови нема ниедна држава во светот која не ја утврдила сопствената политика на одбраната. Тоа исто така значи, дека постојат одредени објективни услови и фактори што битно ја одредуваат политиката на градењето на одбранбено-защтитните системи, за кои секоја земја мора да води сметка. Во таа смисла, двојна провокација за секоја држава е почитување на условите што се од општо значење, но и на условите со добро познавање на сите релевантни параметри и на нивното влијание врз безбедноста, одбраната и заштитата, со што директно ќе се придонесе за градење на одбранбено-защтитен систем кој ќе одговори на сите предуслови и на барањата на современата одбрана.

Заради експликација на ваквата состојба, може да се посочи постоењето и практикувањето на природната потреба на ООН за изградба на заштитниот систем, односно цивилната одбрана. Во овој случај, можеме да резимираме дека одбранбено-защтитните активности денес не се насочуваат само на одбрана од агресија, туку напротив, сè повеќе и на одбрана и заштита од глобалните извори на загрозување, кои добиваат сè поголем интензитет. Во случајов, прифаќањето на овие аргументи несомнено би значело и промени во организацијата и наљсочување кон побрз организациско-функционален развој на неговата компонента-цивилната одбрана.

Тоа е еден од показателите дека постои јасна потреба од регулирање на меѓународниот статус на цивилната одбрана, како на пример, проширување на активностите на ООН на полето на цивилната одбрана, зошто таа потреба е конституенс за активностите за заштита и спасување на населението.

Заклучокот од анализата за релативниот успех или проминентноста на цивилната одбрана во ООН, покажа дека, директно или индиректно Обединетите нации прават напори за остварување на политиката на цивилната одбрана во меѓународни рамки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Т. Гоцевски, "Колективната безбедност и одбраната на Македонија", Просвета, Куманово, 1993.
2. Information on MCDU AND MCDA, 2000 , 1.
3. MCDU Standing Operating Procedures (SOP), 2, 2000.
4. Covington S.R., NATO and Soviet Security Reform, Washington 1998.
5. Waeber, Ole, Buzan B., Kelstrup M. and Lemaitre P. et al (1993) : Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe, London: Pinter Publishers.
6. B. Moller, (1996) : UN Military demands and Non- Offensive Defense: Collective security, humanitarian Intervention and Peace Support Operations, Working Papers, No.27.

2

*Геополитички, геостратејски, военополитички
и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната*

ПРОСТОРНО-ПЛАНЕРСКИ АСПЕКТИ НА ОДБРАНБЕНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Борис НИКОДИНОВСКИ, вон.проф.
Воена академија на РМ “Генерал Михаило Апостолски” - Скопје

Апстракт: *Треттирањето на одбранбената функција на општеството во просторно-планерските процеси претставува единствено можено, научно заснован период во задоволувањето на големиот број спротивставени, но и комплементарни просторни барања на развојните и одбранбените потреби. Просторното планирање научно кореспондира со сите видови регионализаци, ресектирајќи ги откриените специфичности на дефинираните региони, па според тоа и одбранбената регионализација се јавува како неопходна потреба во просторно-планерските процеси. Дефинирањето на одбранбените региони овозможува големи рационалности, бидејќи просторната организација и уредување може да се врши во согласност со одбранбените и развојните карактеристики на секој регион, како составен дел на вкупниот простор кој е предмет на планирање. Во просторот на Република Македонија идентификувани се пет одбранбени региони, како просторни целини со самостојни одбранбени карактеристики и со одреден степен на релативна одбранбена самостојност и тоа: централен, североисточен, југоисточен, јужен и западен одбранбен регион.*

Клучни зборови: *просторно планирање, одбранбени региони, одбранбени карактеристики, население, развој.*

Abstract: *The treatment of the defensive function of the society in the spatial-planning processes is the only possible scientifically based approach for satisfying the large number of confronted but also complementary spatial requirements of the development and defensive needs.*

The spatial planning scientifically corresponds to all types of divisions in regions respecting the discovered specific characteristics of the defined regions, so according to that the defensive dividing in regions appears as an unavoidable necessity in the spatial-planning processes. The defining of the defensive regions allows large rationalities because the spatial organization and arrangement could be done according to the defensive and development characteristics of each region as a constituent part of the whole area which is the subject of planning.

Five defensive regions, as spatial wholes with their own defensive characteristics and with a certain degree of relative defense independence, have been identified in the area of the

Republic of Macedonia, such as: Central, North Eastern, South Eastern, Southerum and Western defensive region.

Key words: *Spatial planning, descusive regions, defensive characteristics, population, development.*

Тргувајќи од фактот дека секое планирање претставува посакувано предвидување на иднината, тогаш просторното планирање како најсложен и врховен систем во хиерархијата на планерските системи, обезбедува висок степен на научност и објективност во проектирањето на иднината, со големи можности за влијание врз нејзиниот квалитет. Ова од причина што просторното планирање е всушност процес на организација на просторот опсервиран како човекова животна средина на сегашните и идните генерации.

Затоа организацијата на просторот треба да претставува мултидисциплинарен и континуиран процес на динамично усогласување на технолошкиот развој со демографските потреби и економските законитости прилагодени кон еколошките барања, заради зачувување и унапредување на веќе значително нарушената еколошка рамнотежа во тој ист простор, кој сме го наследиле и должни сме да им го предадеме на идните генерации.

За разлика од сите други планирања, просторното планирање е сеопфатно, бидејќи ги третира сите важни сфери на човековото делување. Но тоа, во својата синтезност не претставува прост збир на најдобрите поединечни визии за развојот на секоја функција, туку само една од множеството можни оптимални алтернативи, поради големата конкурентност и често пати спротивставеност на просторните потреби за развојот на секоја функција одделно.

Умешноста и успешноста на просторното планирање е токму во неговата координативна улога да создава услови преку интердисциплинарен приод уште во самиот планерски процес и најголем дел од просторните колизии да бидат разрешувани.

Од овие причини вградувањето на одбранбената компонента во просторните планови е неодминлива потреба заради континуирано, научно и реално усогласување на развојните и одбранбените потреби, со што се зголемува реалноста, а со тоа и остварливоста на самите планови.

Оттука произлегува и една од важните функции на секој просторен план, а посебно просторен план на ниво на држава: создавање на оптимални просторни услови за заштита од сите видови загрозувања.

Од аспект на одбранбените потреби, секој просторен план би бил нецелосен и нереален ако не обезбедува реализација на три според нас основни државни функции и тоа:

1. Создавање оптимални просторни услови за континуиран и долгорочен општествен развој, динамично усогласуван со цивилизирани стапки на

демографски пораст, во услови на селективна насоченост на технолошката сфера кон рационално користење и заштита на природните ресурси според еколошки прифатливи критериуми.

2. Обезбедување оптимални услови во случај на потреба за ефикасна транзиција на општеството од мирновременски во вонредни и воени услови на функционирање.

3. Создавање поволни просторни услови за континуирана репродукција и пораст на одбранбената способност на општеството во долгорочни воени услови на негово функционирање.

Познато е дека во секој простор и за секоја област од општествената репродукција, постојат региони со различни карактеристики и можности, без разлика на тоа дали и на кој начин сме ги откриле. Регионите во основа се резултат, односно последица на нееднаквата територијална распределба на вишокот на вредноста на човечкиот труд.

Регионализацијата, односно откривањето на регионите претставува неопходност, бидејќи тоа истовремено претставува процес на валоризација на сите природни и создадени својства во еден простор во областите за кои таа се врши. Со ваквите истражувања се доаѓа до многубројни објективизирани заклучоци за одделни појави и законитости, врз основа на кои можат да се преземаат и конкретни мерки за подобрување на состојбите врз планска и рационална основа.

Просторното планирање како најсложен и најкомплексен процес во хиерархијата на сите планирања, нужно кореспондира со регионализацијата, респектирајќи ги откриените специфичности на дефинираните региони во секоја одделна сфера за која е вршена регионализација, вклучувајќи ја и одбранбената регионализација.

Регион во поширока смисла, претставува природно-функционална или управно-политичка територијална целина со самостојни карактеристики на природните и создадените својства на просторот врз основа на кои се издвојува од другите региони, но истовремено и кореспондира со нив.

Аналогно на претходната дефиниција, **одбранбен регион** може да се дефинира како дел од поширок простор, кој според специфичностите на геостратегиските, природните и создадените својства поседува самостојни одбранбени карактеристики и има релативна автономност во одбранбена смисла. Тоа значи, дека одбранбените региони мора да располагаат со доволно материјални и демографски ресурси, како и со погодни геостратегиски и природни карактеристики, што ќе резултира со доволна способност самостојно или со мала поддршка од страна успешно да организираат одбранбени борбени дејства за одреден временски период.

Поради огромниот број географски фактори кои имаат влијание врз

одбранбените можности, во процесот на одбранбената регионализација, треба да се применуваат методи за агрегација на елементите и појавите во просторот според сличноста на нивните индивидуални и групни карактеристики. Факторите битни за одбранбената регионализација можеме да ги групираме во три основни агрегатни групи: геостратежиски, природни и создадени (вештачки) фактори во кои го вбројуваме и населението како самосоздаден и највлијателен фактор во просторот.

Геостратежиските географски фактори по својата генеза претставуваат комбинации помеѓу природните и создадените географски фактори и можеме да ги групираме во две подгрупи и тоа како **загрозеност** на просторот од борбени дејства и како **можни модели** за користење на просторот на Република Македонија во услови на војна.

Загрозеноста на просторот од изведување на борбени дејства различно се манифестира во одделни негови делови во зависност од нивните геоморфолошки, геолошки, урбани, инфраструктурни, климатски, комуникациски и други особености, како и од видот на борбените средства кои би биле употребувани.

Врз основа на извршените анализи за потребите на други поопширни истражувања, просторот на Република Македонија е издиференциран во пет степени на загрозеност и тоа: простори со максимален степен на загрозеност; простори со висок степен на загрозеност; простори загрозени од долготрајни борбени дејства; индиректно загрозени простори и простори погодни за формирање слободни територии

Неповолна околност од одбранбен аспект е таа што во просторите со максимален и со висок степен на загрозеност е концентриран најголемиот дел од населението и материјалното богатство на нашата држава, иако тие простори заземаат не повеќе од 30% од вкупната територија, а лоцирани се во котлините и долж природните комуникативни коридори.

Од друга страна, просторите погодни за формирање на слободни територии, како најбезбедни простори зафаќаат околу 60% од територијата и истите во вид на доста компактни целини рамномерно се распоредени во просторот, што е доста поволно од одбранбена гледна точка. Овие простори се проценети како природни бастиони во составот на можните одбранбени региони. И покрај недоволната инфраструктурна опременост и слабата населеност, овие простори првенствено со своите извонредни природни и геостратежиски карактеристики овозможуваат во воени услови прием на голем број дислоцирани социо-економски функции и население од загрозените простори, со што ќе се овозможи преживување на населението и воспоставување воена, производствена и институционална основа за успешно одбранбено организирање на самите региони.

Треба да се напомене дека изложеното реонирање на просторот според степенот на загрозеност од борбени дејства, многу успешно кореспондира и со принципот на **антиструктурната** или непаритетна конфронтација со силите на агресорот и со **еластично динамичниот модел** за користење на нашиот простор во услови на долготрајна одбранбена војна, како најповолни доктринарни принципи за организирање на борбените дејства во наши услови.

Анализирајќи ги геостратежиските карактеристики на нашиов државен простор и респектирајќи ги предностите за бранителот, кои ги нуди примената на непаритетниот принцип на непосредната конфронтација со силите на агресорот, се дојде до сознание дека еден нов модел кој го нарекуваме еластично-динамичен воен просторен модел би бил најоптимален модел за користење на нашиов простор во услови на војна. Овој модел произлегува од конкретните геостратежиски и природни услови на нашиот простор, од принципите на водењето на долготрајна одбранбена војна, како и од антиструктурниот, односно непаритетниот начин на непосредната конфронтација со силите на агресорот.

За потребите на одбранбената регионализација, а преку неа и за потребите на просторното планирање, принципите врз кои се темели логиката на еластично-динамичниот воен просторен модел има фундаментално значење.

Еластично-динамичниот воен просторен модел првенствено ги респектира состојбите во кои ќе бидат доведени во услови на војна одделни делови од државата во однос на квалитетот на вршењето на државната власт, при што се дефинирани просторите кои најдолго или постојано ќе опстојуваат како слободни територии, кои ги нарекуваме **простори со едновластие**, потоа **простори со сменовластие** за кои ќе се водат долготрајни борби и **простори со двовластие** во кои агресорот ќе воспостави присилна власт, но во кои истовремено во разни форми ќе се спроведува и нашата власт како паралелна власт.

Исто така, со овој модел се овозможува еластичен однос кон просторот без однапред дефинирање и уредување на замислени фронтовски линии. На овој начин користејќи се со антиструктурниот принцип на борбените конфронтации, линиите на судири прераснуваат во површини на судири, што претставува нов квалитет кој произведува конфрантирана состојба со агресорот на целиот простор во кој тој успеал да се инфилтрира, односно да продре.

Анализата на природните географски фактори во просторот на Република Македонија покажа дека овој релативно мал простор располага со извонредни и големи природни можности од аспект на одбранбените потреби. Сложената релјефна структура во која доминираат планинските масиви, најразновидните геоморфолошки облици, рудното богатство, хидрографијата, климатските особености, биогеографските карактеристики и другите природни богатства со кои располага овој простор, недвосмислено ја потврдува претходната констатација, дека во него постојат многу добри природни услови за успешна

организација и изведување на долготрајни одбранбени дејства, какви што се очекуваат во евентуална војна која би се водела на овој простор.

Одбранбената валоризација на многубројните природни својства не беше можна без нивно агрегирање во неколку групи и подгрупи според генезата и истородноста на факторите.

Исто така, за потребите на одбранбената регионализација беше неопходно воведување на еден **нов поим** кој на синтетички начин би ја изразуval погодноста на природните својства на просторот за организација и изведување на борбени дејства. Тој поим или критериум го нарековме **природна борбена отпорност** на просторот. Од аспект на степенот на природната борбена отпорност според посебни критериуми, извршена е проценка на просторот на Република Македонија, при што се издиференцирани простори со мала, со средна и простори со голема природна борбена отпорност.

Поволна околност е што просторите со голема природна борбена отпорност заземаат над 50% од вкупниот простор и истите во вид на поголеми просторни целини доста рамномерно се застапени во целиот наш простор. Тие простори главно се преклопуваат со просторите погодни за формирање на слободни територии. На овој начин, се покажа дека најквалитетните геостратежиски и природни особини од одбранбен аспект ги поседуваат всушност исти просторни единици. Овие просторни единици во процесот на дефинирањето на одбранбените региони по принципот на суперпонирање се дефинирани како природни одбранбени бастиони:

Централниот природен бастион кој влегува во составот на Централниот одбранбен регион, потоа козјачкиот и осоговскиот природен бастион кои се во составот на североисточниот одбранбен регион, мариовскиот природен бастион кој влегува во составот на Јужниот одбранбен регион, Малешевскиот природен одбранбен бастион кој влегува во составот на Југоисточниот одбранбен регион и Западниот природен бастион кој влегува во составот на Западниот одбранбен регион.

Треба да се напомене дека дефинирањето на овие одбранбени бастиони е извршено со примена на повеќе методи и техники, почнувајќи од анализа и валоризација на природните и геостратежиските фактори, потоа проценка на природната борбена отпорност, компарирање, картографско преклопување и суперпонирање на истоветни и слични особини на одделни просторни целини со што е постигнат задоволителен степен на научна објективност.

Создадените фактори во кои ги вбројуваме трите основни дејности: примарни, секундарни и терцијални и населението како самосоздаден фактор со посебно значење, се многубројни и имаат големо влијание врз одбранбените карактеристики на секој простор.

Нивното влијание е хетерогено во зависност од тоа за која област на

дејности се работи, а заедничко за сите нив е што нивните влијанија се подложни на промени во текот на времето, бидејќи и создадените фактори по својата суштина имаат развоен (променлив) карактер.

Од овие причини одбранбената **валоризација** на овие фактори не беше можно да се изврши без воведување на поимот **создадена односно вештачка борбена отпорност** со која на синтетички начин ја изразуваме погодноста на создадените фактори од човекот за успешна организација и изведување на одбранбени борбени дејства во даден простор.

Анализата и валоризацијата на создадените фактори и процената на создадената (вештачката) борбена отпорност, посебно е вршена за секоја дејност и за населението, а потоа и заеднички (синтезно) за сите три дејности, заедно со населението. Притоа, за секоја дејност посебно и за населението во просторот на Република Македонија дефинирани се простори (општини) со мала, со средна и со голема создадена борбена отпорност. Треба да се напомене дека како основни просторни единици за валоризација и проценка се земени бившите општини, бидејќи постојните долгорочни статистички податоци се според општините.

Ако во сферата на геостратежиските и природните фактори, природните одбранбени бастиони претставуваа појдовна основа за дефинирање на одбранбените региони, тогаш во доменот на создадените географски фактори таква улога играат општините кои се проценети со најдобри одбранбени можности во секоја одделна област, односно општините кои во услови на војна можат да претставуваат основни снабдувачки реони кои со војничката терминологија ги нарекуваме логистички бази.

Анализата на создадените вредности и состојби во примарните дејности (земјоделство, сточарство, шумарство, лов и риболов) покажува дека во овој сектор и покрај големиот напредок во одделни сегменти, генерално постојат значителни проблеми и неадекватен општествен приод во нивното надминување што има негативни одрази врз одбранбената способност на Републиката.

Почнувајќи од неоправданата пренамена на земјоделското земјиште, бавната трансформација на имотни односи, нерешениот статус на крупните земјоделски комбинати, огромните напуштени земјоделски површини, ерозивните процеси и други нерационалности во изминатиот период, резултираа со хроничен недостаток од повеќе земјоделски производи.

Исто така, овие процеси доведоа до голема просторна нерамномерност на производствените можности и ресурси во примарните дејности, што од одбранбен аспект е доста неповолна состојба. Така на пример, поради запоставеното земјоделство во ридските и планинските простори, дефинираните природни и геостратежиски одбранбени бастиони прилично се оддалечени од изворите на снабдување со земјоделски производи.

Од овие причини, при дефинирањето на одбранбените региони, респектирано е начелото во секој регион да постојат општини со голема борбена отпорност во доменот на примарните дејности.

Анализирајќи ги состојбите во секундарните дејности (индустрија, градежништво и производно занаетчиство), се дојде до сознание дека Република Македонија располага со значителен индустриски и посебно градежен потенцијал, кој во услови на војна, доколку успешно се активира, може да претставува добра но недоволно ефикасна логистичка основа за задоволување на потребите од производи и услуги од доменот на секундарните дејности.

Недоволната ефикасност на секундарните дејности од одбранбен аспект, со исклучок на градежништвото произлегува од нерамномерниот макропросторен и микропросторен распоред на индустријата, големата увозна и транспортна зависност, слабата вертикална поврзаност на технолошките процеси, нискиот степен на обработка на производите и др.

Меѓутоа, и покрај наведените слабости во иднина со одредено мирно-временско прилагодување кон одбранбените потреби, секундарниот сектор на дејности, ќе претставува (посебно во одделни региони) респективна логистичка основа.

Преку анализата на овие дејности од аспект на одбранбените потреби и извршената валоризација (проценка) на борбената отпорност во просторот на Република Македонија, издвоени се просторите со мала, потоа со средна и со голема борбена отпорност. Општините со голема борбена отпорност во овој сектор, кои ги има вкупно 7, истовремено претставуваат логистички бази во доменот на секундарните дејности. Треба да се напомене дека овие општини се нерамномерно распоредени, бидејќи во Источна Македонија има само 2 такви општини.

Во доменот на терцијалните дејности (трговија, угостителство, туризам, станбено-комунални и финансиски услуги, здравство и социјални грижи образование, наука и култура и општествено-политичко организирање) по слична методолошка постапка како во примарните и секундарните дејности, извршена е анализа, валоризација и процена на вредностите и состојбите во овој сектор, при што 20 бивши општини се проценети со голема, 5 со средна и само 4 општини со голема создадена борбена отпорност.

Ваквата состојба покажува дека терцијалните дејности во Република Македонија сè уште не го достигнале потребното ниво на развој, кое не одговара на реалните мирновременски и воени потреби на населението.

Сепак, големата трансфомобилност и преносливост на капацитети од овој сектор и дефинираните логистички бази, ќе овозможат задоволување на одбранбените и основните потреби на населението во услови на војна.

Република Македонија сеуште располага со витално и бројно население, поради што човечкиот фактор во догледно време нема да претставува лимитирачки фактор за успешно одбранбено организирање, под услов да не доаѓа до мејунационална нетрпеливост, поради хетерогената национална структура на населението, (Македонци 66,6% или 1.295.964, Албанци 22,7% или 441.104, Турци 4,0% или 78.019, Срби 2,1% или 40.228, а од етничките групи најбројни се Ромите со учество од 2,2% или 43.707 лица).

Ваквиот заклучок се темели врз податоците од последниот попис според кој вкупното население изнесувало 1.945.932 жители густината 76 ж/км², со високо учество на старосната група од 20 до 59 години од 53,6% или 1.043.019 лица од кои околу 59% или 521.000 претставува машко население.

Во однос на одбранбените потреби неповолна околност е големата нерамномерност во просторната распределеност на населението, каде што посебно загрижува демографското празнење на поголемите делови од општините Ресен, Демир Хисар, Крушево, Прилеп, М. Брод, Велес, Св. Николе, Кратово и Крива Паланка.

Техничката инфраструктура (посебно енергетската и сообраќајната мрежа) во просторот не е рамномерно распоредена, со што нејзината интегративна улога во развојот е недоволно искористена, а од одбранбен аспект постојат значителни проблеми поради формираните коридори со густо поставени траси на повеќе видови инфрстрктурни инсталации, како што е долината на р.Вардар и др. Од друга страна, постојат простори без основна инфраструктурна опременост што е карактеристично за дефинираните одбранбени бастиони.

Дефинираните природни и одбранбени бастиони заедно со дефинираните општини како логистички бази, третирани се како појдовни основи за дефинирањето на одбранбените региони во просторот на РМ.

Притоа водено е сметка секој одбранбен регион да поседува добри одбранбени можности преку поволните геостратегиски и природни услови на неговите одбранбени бастиони и доволен степен на самообезбеденост со производи и услуги од трите сектори на дејност и со население преку дефинираните логистички бази односно општини со голема борбена отпорност во споменатите дејности.

Истражувањето на географските фактори со цел да се изврши одбранбено регионирање, односно изработка на оптимална одбранбена регионална мрежа, овозможи во просторот на Република Македонија да се издвојат, односно дефинираат пет одбранбени региони: Централен, Североисточен, Југоисточен и Западен одбранбен регион.

Централниот одбранбен регион го зафаќа централниот и северозападниот дел од просторот на Републиката и тој е единствен регион кој се граничи со сите останати региони. Овој регион го сочинуваат териториите на бившите општини

од градот Скопје, Тетово, М. Брод и Велес со вкупна површина од 5.358 км² и 20,8% од целиот државен простор и население од околу 800.000 жители или 41% од вкупното население со средна густина на населеност од 150 ж/км². Од аспект на геостратежиските и природни фактори во него е идентификуван најголемиот одбранбен бастион - Централниот.

Овој регион според извршените анализи во истражувањето има најголемо стратегиско значење за одбраната на Републиката.

Североисточниот одбранбен регион го сочинуваат 9 бивши општини и тоа: Куманово, Крива Паланка, Кратово, Свети Николе, Пробиштип, Штип, Кочани, Винаца и Делчево со вкупна површина од 5.654 км² или 21,9% од територијата на Републиката. Според бројот на населението во 1991 година овој регион е на второ место, бидејќи во него живеат околу 350.000 жители или 17% од вкупното население со густина од 62 ж/км². Во просторот на овој регион се дефинирани два одбранбени бастиони - Козјачкиот и Осоговскиот и повеќе општини како логистички бази за обезбедување на производи, услуги и население, кои во одделни дејности се проценети со голема борбена отпорност.

Според извршените анализи на географските фактори и значењето кое го има за одбраната на Република Македонија, овој регион е оценет како регион со оперативно-стратегиско значење.

Во југоисточниот дел од просторот на Републиката дефиниран е Југоисточниот одбранбен регион кој ги зафаќа териториите на бившите општини: Неготино, Радовиш, Гевгелија, Валандово, Берово, Струмица со површина од 4.319 км² или 16,8% од вкупниот простор и население од околу 200.000 жители или 10% од вкупното население со средна населеност од 46 ж/км². Во геостратежиски поглед овој регион има оперативно стратегиско значење. Во него е дефиниран Малешевскиот одбранбен бастион. Исто како и во останатите региони и во овој регион дефинирани се општини како логистички бази во секоја област на дејностите, како и за населението.

Јужниот одбранбен регион ги опфаќа териториите на 6 бивши општини: Битола, Ресен, Демир Хисар, Крушево, Прилеп и Кавадарци. Неговата вкупна површина изнесува 6.900 км² или 24,6% од територијата на Република Македонија. И население од околу 290.000 жители или околу 15% од целото население со средна густина од 42 жители на км².

Од аспект на геостратежиските и природните географски фактори во овој одбранбен регион идентификуван е Мариовскиот одбранбен бастион. Во доменот на примарните и секундарните дејности, дефинирани се општини како логистички бази (Битола, Прилеп и Кавадарци), додека во доменот на терцијалните дејности и во областа на населението во овој регион не е дефинирана ниту една општина како логистичка база, бидејќи ниедна не ги исполнува поставените критериуми.

Посебно е непријатно сознанието што сите 6 општини од овој регион имаат доста неповолни состојби и трендови во развојот, структурата и виталните карактеристики на населението.

Тоа се општини кои припаѓаат кон таканаречениот “бел” демографски коридор, бидејќи во демографска смисла асоцира на “бела смрт” која ја дели Северозападна од Југоисточна Македонија. Исто така, треба да се напомене дека овој одбранбен регион со своите 49 ж/км² е под критичната граница на населеност која за наши услови не смее да падне под 50 ж/км². (Во Мариово таа е помала од 10ж/км² што се смета за демографски празен простор).

Западниот одбранбен регион ги опфаќа бившите општини Охрид Струга, Дебар, Кичево и Гостивар, чија вкупна површина изнесува 4.008 км² или 15,6% од вкупната територија. Иако по својата површина е најмал, тој според бројот на населението од 300.000 жители е на трето место, а според густината од 75 ж/км² се наоѓа на второ место после Централниот одбранбен регион. Од одбранбен аспект, во поглед на урбано-руралните карактеристики, просторната разместеност и виталните карактеристики на населението, овој регион има големи предности во однос на останатите региони и покрај ридско-планинската структура на релјефот. Планинскиот релјеф, отежнатата употреба на оклопно-механизирани сили и скромната урбана, инфраструктурна и производствена опременост на овој регион му дава само оперативно а не и стратешко значење. Во овој регион, за секоја област на дејности, дефинирани се по неколку општини како логистички бази, а во областа на населението од вкупно 5 општини, 4 општини се дефинирани како логистички бази што зборува за демографските предности на овој простор.

Во заклучокот, треба да се напомене, дека дефинирањето на одбранбените региони е извршено врз основа на претходно проучена анализирана и валоризирана широка информистичка основа за природните, геостратешките и создадените географски фактори во просторот на Република Македонија. При тоа, не беше запоставен научниот напор да се дојде до продлабочени и нови сознанија, од кои како најважни можат да се посочат сознанијата за еластично-динамичниот модел за користење на просторот во воени услови, потоа за принципите на антиструктурната конфронтација со силите на агресорот за природната и создадената борбена отпорност на просторот за одбранбените бастиони и на крајот како синтезно сознание дефинирањето на самите одбранбени региони. Треба да се напомене, дека секој регион како дел од вкупниот простор, поседува посебни односно самосвојствени одбранбени карактеристики поради различните природни, геостратешки и создадени фактори. Од овие причини и влијанието на секој регион врз вкупната одбранбена способност на државата е различно. Заедничко за сите одбранбени региони е тоа што секој од нив поседува одредена одбранбена самостојност. Таа

самостојност е релативна, бидејќи тие се само делови од целината, односно од нашиот вкупен државен простор, кој мора да функционира како единствен систем.

Во секој простор и за секоја област од општествената репродукција постојат региони со различни географски карактеристики и можности за развој, без оглед дали и на кој начин сме ги идентификувале. Тие првенствено се резултат на нееднаквата територијална распределба на вишокот на вредноста на човечкиот труд поради што имаат и различен степен на развој. Просторното планирање на функциите, како најсложен и најкомплексен процес во хиерархијата на сите планирања, добро кореспондира со регионализацијата, респектирајќи ги откриените специфичности на дефинираните региони во секоја одделна област за која е вршена регионализација (природногеографска, економска, политичко-територијална, индустриска, одбранбена и други видови регионализациии.).

Од овие причини и просторното планирање на одбранбената функција, односно изработката на просторните и урбанистичките планови во делот на одбраната и заштитата, не би можело квалитетно да се извршува без претходно извршена одбранбена регионализација на државниот простор.

Овој труд претставува сублимиран приказ на дел од резултатите од пошироките истражувања на авторот под заеднички наслов “Одбранбена регионализација на Република Македонија”.

Во рамките на споменатото научно истражување на просторните аспекти на одбраната, врз основа на резултатите од претходната анализа и валоризација на сите релевантни географски фактори, со користење методи соодветни на комплексноста на истражувањето, во просторот на Република Македонија дефинирани се пет одбранбени региони: Централен, Североисточен, Југоисточен, Јужен и Западен одбранбен регион. Секој од нив поседува самостојни военогеографски карактеристики и различен степен на одбранбена автономност. Во мрежата на регионите од оперативно-стратегиски аспект, најважен е Централниот одбранбен регион, од чија одбрана зависи и одбраната на Република Македонија. Планирањето и уредувањето на просторната организација на функциите во самите региони не е предмет на ова истражување. Тоа треба да се врши паралелно со изработката на просторните планови на сите нивоа, а генерално со изработката на новиот Просторен план на Република Македонија како суверена држава.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Јавно претпријатие за просторни и урбанистички планови, “Просторен план на Република Македонија” Скопје, 2000 год, со пратечка документација од 23 секторски студии.

2. Д-р Иван Вришер: “Регионално планирање” Љубљана 1987 г.
3. Вејл Лоренс: “Цивилна одбрана”; ВИЗ Белград, 1991 г.
4. Д-р Трајан Гоцевски: “Национална одбрана на РМ”, Скопје, 1998 г.
5. Д-р Огнен Дамев: “Деаграризација и процесите на урбанизација на селото во СРМ”, Скопје, 1990 г.
6. Д-р Сокле Кочоски: “Воена логистика”, Скопје, 1998 г.
7. Д-р Панче Кировски: “Природно-географски региони во СРМ”, Економски институт, Скопје, 1969 г.
8. Д-р Борис Никодиновски: “ОНО и просторните колизии”, Скопје, 1990 г.
9. Д-р Борис Никодиновски: “Одбранбена регионализација на Македонија”, “Просветно Дело”, Скопје, 1994 г.
10. Д-р Борис Никодиновски и Д-р Благоја Марковски: “Воена географија” Скопје, “Нико-трејд”, 1998
11. Д-р Борис Никодиновски и Д-р Александар Стојмилов “Регионална воена географија на РМ” – Книга прва – природни и социоекономски карактеристики “Нико-трејд”, Скопје, 1999 г.
12. Д-р Борис Никодиновски: “Регионална воена географија на РМ, Книга втора – правци на борбени дејства”, “Нико-трејд”, Скопје, 1999 г.

КАРТОГРАФИЈАТА ВО СОВРЕМЕНАТА ОДБРАНА

Јове ТАЛЕВСКИ

Воена академија “Генерал Михаило Апостолски” - Скопје

Апстракт: Појолемитиот дел од планирањата во ситиетомити на одбраната зајочнуваат со анализи на протиторотити на соодветити картити. Фактити дека ситиет појолемити армиити имаатити множу развиенити военотгеотграфскити службити, то поититврдута итита дека современотити орјанитизирање, иланирање и уитравување со военитиет ситиетмити е неразделно од раситолаѓање со итити поквалитиетитити картитиотграфскити претитититавити на Земјитнатити повришина. Со дружити зборовити, современитиет сититититетити на која било држава или жруита државити, како и современитиет колектитивнити одбранбенити ситиетмити се незамисливити без раситолаѓање со итити поквалитиетитити картити и картитиотграфскити информатити за протититорити на одделнити подрачјити и регионити, или воитититити на целатити Земјитна повришина. Ситиетмитиет за колектитивна безбедностити посвеитиуваа ити особено вниманитиет на усојласувањетити на ититиотграфскитиет картити сититред одреденити сититандардити зарадити нитивно поетификасно искорититиување. Производситиетити и усоитиувањетити на картитиитиет и нитивно корититиетитиет како основа во ГИС (геотграфскити информатитискити ситиетмити) во современити услови е една од најзначатитиетити задачи итрити иланирањетитиет на ситиет актитивноститиет од обласити на одбраната. Современитиет информатитиичката иттехнологитија овозможува изработитиување на ситиет видовити картити во класична и во дижититална форма, со ититиет се создаваатити услови за сосема новити начинити на ититиоучување на протититорнитиет сититиојбити и развивање на дижититална картитиотграфитија. Врз основа на сититиојбитиет во картитиотграфитијатити во Републитка Македонитија, основна цел во најтамоитиитиот ититириод итити треба да биде ититирилажодување на ититиотграфскитиет картити кон мејународнитиет сититандардити и развивање на комитијутитерскити пооддржувана картитиотграфитија со формирање на ГИС.

Клучнити зборовити: картитиотграфитија, геотграфитија, ГИС, одбрана, картита, ититирансформатитија

Abstract: Planning in the defence system starts with analyses of an area transferred on a topographic map. The fact that almost all major armies in the world have military mapping departments proves that modern organization, planning and management of defence systems is inseparable from having at disposal quality topographic maps of an area. In other words, modern strategies of a country or a group of countries and modern collective defence systems are impossible to exist without having available maps and geographic information about certain areas and regions or the world in general. Collective security systems pay special attention to adjusting topographic maps according to certain standards in order to use them

more effectively. The production and improvement of maps and their use as the basis in the GIS (Geographic Information System) in modern time is one of the most significant tasks within planning in the defence systems. Modern computer technology makes it possible to produce all kinds of maps in classical and digital form which makes conditions for new ways of studying conditions in a region and helps in developing digital cartography. On the basis of the cartography existing in the Republic of Macedonia, the main goal in the future period will be to adjust existing topographic maps to international standards and development of computer-supported cartography when the GIS is established.

Key words: cartography, geography, GIS, defence, map, transformation

Вовед

Картографијата како наука се занимава со проучување и изработка на географски, топографски и други карти и планови. Картографијата преку картата на графички начин веродостојно ги прикажува сите сознанија за просторната разместеност на голем број предмети и појави на Земјината површина, коишто ги проучува географијата. Картата како производ на картографијата е специфичен информатор, затоа што графичкото претставување на информациите често пати е единствено можно и корисно, а понекогаш и единствено разбирливо.

Покрај конвенционалните методи, денес во картографијата масовно се употребуваат компјутери со што се создаваат услови за многу подетално и покомплексно претставување и анализирање на просторните системи. Така, во картографијата која се занимава со собирање, обработка и интерпретација на просторни информации и нивно претставување преку картата, во современи услови се создаваат можности за претставување на податоците и на други начини.

Со развитокот на технологијата постојано се дефинираат нови попрецизни параметри на Земјиниот елипсоид и се дефинираат нови детали во картографските проекции и проектирањето на координатните системи. Исто така со технологијата на географските информациски системи (ГИС) се обезбедуваат услови за развивање на дигитална картографија и за претставување на просторот на многу посовремен и попрецизен начин.

Во овој труд се анализирани дел од основните карактеристики на картографијата и на картата како нејзин производ, потоа на географските информациски системи, како и современите трендови на трансформација на топографските карти и можниот модел за прилагодување на постојните топографски карти од просторот на Република Македонија кон одредени меѓународни стандарди.

Место и улога на картографијата во одбранбените системи

Организацијата, управувањето и планирањето на начинот за користење на оружјата и орудијата во даден простор и време не можат да се замислат без употреба на картата. Целокупниот живот и работа на војската не можат да се

одделат од конкретното земјиште, а картата всушност, претставува слика на тој дел од земјиштето.

Сите планирања во ситемот на одбраната започнуваат со анализи на просторот на соодветни карти.

Утврдувањето на положбата на одредена територија отсекогаш било важно поле на проучување, но гледиштата за тој проблем со текот на времето се менуваат. Поранешната анализа, главно на физичкогеографската положба, во современите проучувања се повеќе и отстапува место на комплексната анализа и оцена на општествено-политичката и економско-географската положба на одреден простор.

Картата се користи и како една од основите за изработка на дигитална картографска основа на одреден простор во современите географски информациски системи (ГИС). Со помош на ГИС, податоците од картата може заедно да се анализираат и комбинираат со податоци кои се однесуваат на одделни тематски целини од просторот, а се претставени на различни начини, текстуално, табеларно, со бројки, со симболи, графички итн. Резултатите од географските истражувања и анализи преку ГИС може да комуницираат со најразлични карти на податоци и извештаи. Исто така, како резултат на ГИС технологијата може да биде и производство на карти со различни размери.

Ако се следат сите современи трендови и настојувања за комплетно претставување на просторот преку ГИС и дигитални карти, како и визуелните претставувања на релјефот и сите останати просторни елементи на просторот во природен изглед и од секоја страна со сите можни параметри, како прашање се наметнува потребата и можностите за користењето на картите, односно за квалитетот на податоците кои што може да се добијат од картата. Но, со сигурност може да се констатира дека уште долго време картите ќе се користат како основни информатори за просторот.

Изработувањето на конвенционалните или на дигиталните карти започнува со прибирање на податоци. Покрај сите познати начини во поново време сè почесто се користат и сателитски снимки. Податоците коишто се добиваат од сателитските снимки и можностите за нивна компјутерска обработка значително го подобруваат квалитетот и прецизноста на картите, а особено се значајни за ажурирање и дополнување на постојните топографски карти. Масовната употреба на современите системи за глобално позиционирање (Global Positioning System -GPS) во мерењата на просторните податоци, исто така влијаат врз подобрувањето на прецизноста на математичките елементи на картите.

Особено внимание во системите за колективна безбедност се посветува на стандардизацијата на топографските карти заради нивно поефикасно искористување. Исто така, усовршувањето и производството на сите видови на

карти и нивно користење како основа во ГИС е една од најзначајните задачи при планирањето на сите активности од областа на одбраната.

Мошне брзиот развој на военогеографските служби во сите поголеми армии го потврдува фактот дека современото организирање, планирање и управување со воените системи е неразделно од располагање со што поквалитетни картографски претстави на Земјината површина. Со други зборови, современите стратегии на било која држава или групи држави, како и современите колективни одбранбени системи се незамисливи без располагање со што поквалитетни карти и картографски информации за просторот на одделни подрачја и региони или воопшто на целата Земјина површина.

И покрај постоењето на најсовремени електронски перфектно софистицирани борбени средства, нивната примена е практично невозможна без исто така перфектно прецизни и софистицирани картографски претстави на теренот за употреба на наведените борбени средства.

Ако се има предвид дека топографските карти можат да претставуваат основа за секоја активност на кој било простор и од кој било аспект, може да се каже дека резултатите од картографијата се од стратешко значење и се користат во сите области. Меѓутоа, треба да се истакне дека постои тесна поврзаност на картографијата со сите истражувања од областа на одбраната, географијата, геодезијата, урбанизмот, просторното планирање и многу други области.

Значењето на картографијата во современи услови и нејзиното место во колективните системи за одбрана може да се елаборира и со фактот дека еден од условите коишто треба да ги исполнат земјите-членки на Партнерството за мир коишто претендираат за зачленување во НАТО е и прилагодувањето на топографските карти на стандардите на НАТО. Меѓу нив и Република Македонија треба да го исполни овој услов.

Познато е дека проучувањето и усовршувањето на топографските карти и нивното ажурирање, претставува општ стратешки национален интерес за секоја земја и општество. Со оглед на состојбата со топографските карти во Република Македонија од осамостојувањето до денес, како и отсуството на позначајни истражувања и активности во оваа област ја дефинираат потребата од конкретни истражувања за избор на најпогодни модели за прилагодување на постојните топографски карти кон интернационалните стандарди.

Резултатите од конкретни истражувања треба да обезбедат можности за разработка на најсоодветниот модел со што ќе се создаде основа и ќе се забрзаат процесите на прилагодување на топографските карти, а во иднина и создавање на можност за комплетно производство на нови топографски карти, потоа создавање услови за ажурирање и дополнување на топографските карти за просторот на Република Македонија и можности за нивно надополнување и

комбинирано користење со топографските карти од странско производство и за други простори.

Можен модел за прилагодување на постојните топографски карти од просторот на Република Македонија кон стандардите на НАТО

Како прв чекор во прилагодувањето на топографските карти од просторот на Република Македонија кон интернационалните стандарди, треба да се изврши трансформација на податоците од локалниот координатен систем во WGS 84 системот. Потоа препечатување на постојната содржина на картите со комбинација на две координатни мрежи.

Во трансформацијата треба да се користат најновите геодетски податоци за Република Македонија од "Каталогот на националната референтна мрежа" од 1999. Врз основа на овие податоци треба да се изработи трансформација која би се користела за сите податоци што се однесуваат на просторот на Република Македонија, а посебно да се изврши трансформација на најзначајните точки. Познато е дека постојат повеќе модели на датумска трансформација во зависност од податоците со кои се располага и точноста која треба да се постигне.¹ Најширока примена имаат:

- Хелмертовата трансформација,
- стандардната формула на Молоденски и
- формулите на повеќекратна регресија.

Хелмертовата трансформација има мошне широка примена и со неа се добиваат прецизни резултати. Односот помеѓу координатите во WGS-84 системот(датум В) и координатите во Гаус-Кригеровата проекција-Беселов елипсид(датум-А) може да се претстави со изразот:

$$\begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{\text{DATUM В}} = \begin{bmatrix} \Delta X \\ \Delta Y \\ \Delta Z \end{bmatrix} + (1+k) \cdot \begin{bmatrix} 1 & -\omega & +\psi \\ +\omega & 1 & -\varepsilon \\ -\psi & +\varepsilon & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{\text{DATUM А}}$$

- каде што: - ΔX , ΔY , и ΔZ се промените на оските X, Y и Z;
- k е размерот на картата;
 - ε , ψ , ω и се ротации (во радијани) околу оските X, Y и Z.

¹ Подетално кај Србиновски З., Маркоски Б., Рибаровски Р., Јованов Ј.(1999): UTM проекција и UTM мрежа, Југореклам, Скопје.

Податоците од "Каталогот на националната референтна мрежа" кои се однесуваат на сите ЕУРЕФ станици во Република Македонија потребно е детално да се споредат со локалните координати. Исто така неопходна е споредба на сите висини, констатирање на нивните разлики и проверка со различни методи.

Врз основа на одредени анализи може да се констатира дека е можна примена на два метода на трансформација и тоа: целокупно решение и решение нулта-висина. Иако резултатите од примената на двата метода не се разликуваат многу, односно и двете решенија се доволно точни и корисни за трансформација на топографските карти од просторот на Република Македонија, сепак целокупното решение е поприфатливо.

Целокупното решение треба да се базира на сите одредени параметри за точките од "Каталогот на националната референтна мрежа", со селектирање на одредени точки за коишто се јавуваат поголеми разлики во нивните координати.

Во наредните табели како примерок се претставени податоци за координатите на одредени тригонометриски точки од просторот на Република Македонија претставен на еден лист од топографска карта Штип 3, и тоа во Гаус-Кригера проекција и UTM координати. UTM координатите се пресметани според Хелмертовата формула за трансформација.

Координати во Гаус-Кригера проекција

Ред. Бр.	Знак на карта	X	Y	Z	φ	λ
1	тт 355	4607715.76	7590899.40	354.75	41 36 27.762	22 05 26.544
2	тт 344	4606518.76	7591087.79	343.87	41 35 48.885	22 05 34.026
3	тт 250	4607195.11	7592372.29	249.63	41 36 10.277	22 06 29.868
4	тт 357	4605854.08	7589108.24	356.65	41 35 28.143	22 04 08.190
5	тт 215	4604767.20	7591138.89	214.93	41 34 52.088	22 05 35.275
6	тт 300	4604274.36	7593454.96	300.00	41 34 35.151	22 07 14.986
7	тт 440	4605578.83	7595495.74	440.47	41 35 16.565	22 08 43.828
8	тт 181	4602555.05	7586119.43	181.00	41 33 42.385	22 01 57.433
9	тт 203	4603179.10	7591274.93	203.39	41 34 00.555	22 05 40.279
10	тт 176	4602132.15	7592221.33	176.49	41 33 26.228	22 06 20.548
11	тт 240	4603504.69	7592475.28	240.24	41 34 10.613	22 06 32.268
12	тт 420	4602059.54	7595086.79	420.26	41 33 22.667	22 08 24.165
13	тт 218	4600134.71	7586555.01	217.90	41 32 23.761	22 02 14.977
14	тт 185	4601920.77	7588704.22	184.94	41 33 20.808	22 03 48.652
15	тт 212	4601802.21	7590380.78	212.40	41 33 16.290	22 05 00.940
16	тт 166	4600916.56	7592196.56	165.60	41 32 46.836	22 06 18.806
17	тт 199	4601306.41	7593742.58	198.72	41 32 58.826	22 07 25.734

Координати во UTM - проекција, WGS 84-систем

Num ber	trig. point	Y/E	X/N	Z	φ	λ
1	тт 355	590428.96	4606839.15	354.75	41 36 29.319	022 05 06.951
2	тт 344	590617.26	4605642.52	343.87	41 35 50.447	022 05 14.434
3	тт 250	591901.37	4606318.62	249.63	41 36 11.838	022 06 10.268
4	тт 357	588638.31	4604978.11	356.65	41 35 29.706	022 03 48.609
5	тт 215	590668.29	4603891.51	214.93	41 34 53.658	022 05 15.685
6	тт 300	592983.60	4603398.76	300.00	41 34 36.725	022 06 55.383
7	тт 440	595023.78	4604702.75	440.47	41 35 18.136	022 08 24.213
8	тт 181	585650.36	4601680.22	181.00	41 33 43.958	022 01 37.874
9	тт 203	590804.24	4602303.92	203.39	41 34 02.132	022 05 20.690
10	тт 176	591750.30	4601257.27	176.49	41 33 27.810	022 06 00.956
11	тт 240	592004.21	4602629.37	240.24	41 34 12.189	022 06 12.672
12	тт 420	594614.85	4601184.59	420.26	41 33 24.252	022 08 04.557
13	тт 218	586085.72	4599260.64	217.90	41 32 25.344	022 01 55.420
14	тт 185	588234.31	4601046.07	184.94	41 33 22.387	022 03 29.080
15	тт 212	589910.33	4600927.49	212.40	41 33 17.871	022 04 41.358
16	тт 166	591725.50	4600042.07	165.60	41 32 48.423	022 05 59.218
17	тт 199	593271.04	4600431.75	198.72	41 33 00.413	022 07 06.135

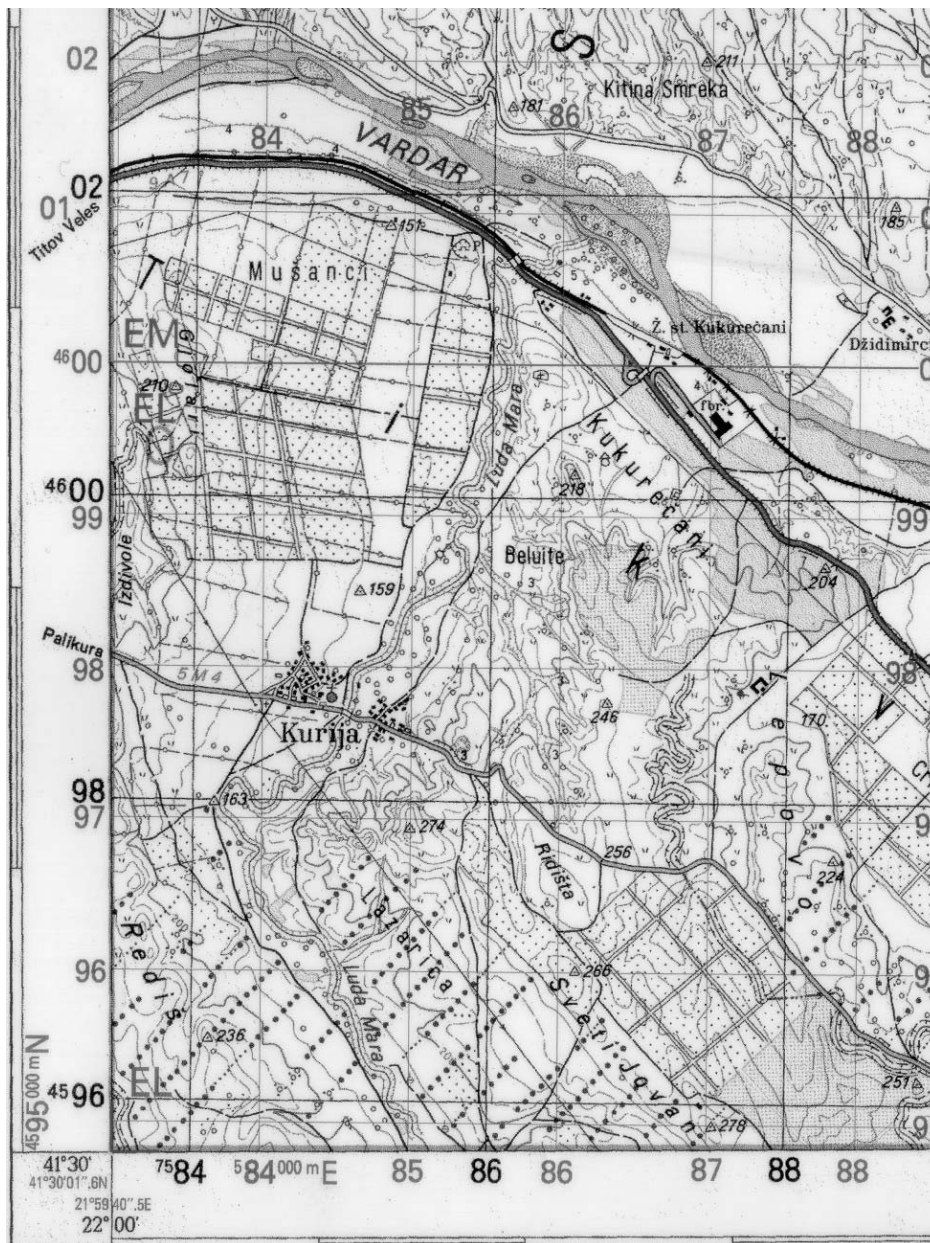
Ако се споредат вредностите на координатите во двата система (пример за тригонометриската точка 355, број 1 во табелите), можат да се констатираат следниве разлики:

$$\Delta y = 470,44; \quad \Delta x = 876,61; \quad \Delta \varphi = 1'',56; \quad \Delta \lambda = 19'',59.$$

Со анализа на трансформацијата на податоците за наведените точки како и со споредување на податоците од "Каталогот на националната референтна мрежа" се одредуваат разликите на координатите во двата система. Со тоа се создаваат услови за проектирање и на UTM координатна мрежа на конкретниот лист од топографска карта. При евентуално паралелно претставување на двете координатни мрежи на еден лист од топографска карта, разликите за координатите кои во конкретниот случај се однесуваат за еден лист од топографска карта Штип 3 (733-3) се претставуваат во четирите агли на содржината на листот на картата. Во случаи кога на една топографска карта се претставуваат две координатни мрежи, сите нивни елементи се издвојуваат со две различни бои(Сл.1).

СЛИКА1.

Дел од ТК 1:50 000 Штип 3, на кој со различни бои се прикажани координатни мрежи во две различни проекции (Гаус-Кригера и UTM)

Наместо заклучоци

Деталната анализа на картографијата во современата одбрана, состојбата во областа на картографијата во Република Македонија и на сите односи и потреби, е комплексна активност која бара пошироко елаборирање на сите параметри и факти во еден поширок простор.

Меѓутоа, врз основа на наведените податоци во овој труд може да се стекнат одредени сознанија за местото и улогата на картографијата во современата одбрана. Истовремено се анализирани и современите светски тенденции во областа на картографијата, како и состојбата во оваа област во Република Македонија. Со оглед на тоа што трансформацијата на топографските карти од просторот на Република Македонија и нивното прилагодување на интернационални стандарди е приоритетна задача, практично се презентирани и дел од резултатите од поопсежно, конкретно-научно истражување на најсоодветен модел за трансформација.

ЛИТЕРАТУРА:

1. М. Змејковски, Ј. Талевски, „Основи на картографија со топографија”, Универзитет „Свети Кирил и Методиј”, Скопје, 2000 година.
2. З. Србиновски, Б. Маркоски, Р. Рибаровски, Ј. Јованов, „UTM проекција и UTM мрежа”, Југореклам, Скопје, 1999 година.
3. Ј. Талевски, „Воена топографија”, „Киро Дандаро”, Битола, 1999 година.
4. Jones Christopher. „GIS & computer cartography”, Longman 1997.
5. Keates John S. „Cartographic design & production”, Longman 1989, Singapore.
6. Keates. J.S. „Cartographic design end production”, Glasgow, 1976.
7. Kraak M.J. & F.J. „Ormeling. Cartography - vizualization of spatial data”, Longman, 1997.
8. „Map Reading”, izd. Ministerstvo KoV, Washington, 1960, 1980, 1991.
9. NIMA, “Tehnicl Report”, 1997.
10. René Cuenin, „Cartographie Générale”, I.G.N. Paris, 1982.
11. Robinson Artur H. , Loel L. Morrison , Phillip C. Muennhreve , John A. Kimerling, Stephen C. Gupstill. „Elements of cartography”, John Willey & sons , New York , Toronto , Singapore, 1995.
12. Robinson A.H. i dr. „Elements of cartography”, New York, Brisbane, Toronto, Singapore, 1974.
13. „Textbook of Topographical Surveying”, London, 1965, 1978, 1990.

ПОИМНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКАТА ГЕОГРАФИЈА И НЕЈЗИНОТО МЕСТО ВО СВЕТСКАТА АКАДЕМСКА ПРАКТИКА

Помл. ас. Тони МИЛЕСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбрана - Скопје

Апстракт: без претензии за пошироко елаборирање на предметот на истражување на политичката географија, во трудот ќе се осврне само на нејзиното поимно детерминирање, како и на современото значење на политичко-географските зборови. Предмет на излагањето ќе биде и академското практикување на политичката географија во светот како и состојбата и можностите за нејзино имплементирање на одделни високошколски институции во нашата држава. Со овој труд се прави обид да ја анимираме пошироката научна јавност за развој на оваа атрактивна научна дисциплина.

Клучни зборови: политичка географија, геополитика, геостратегија.

Abstract: Having no pretensions for wider elaboration of the researched subject in political geography, I would cover the definition of the term in the study and the contemporary importance of political-geographical aspects. The subject of the presentation is the academic practice of political geography in the world as well as conditions and capabilities of its implementation within some higher educational institutions in our state. The aim of this study is animation of science public and further development of this attractive science discipline.

Key words: Political geography, geopolitica, geostrategy

Генеа на политичко - географските сфаќања

Најраните зачетоци на политичко-географските погледи се сретнуваат уште во античко време. Аристотел го конектирал обликот на владеење и релјефните услови истакнувајќи дека на олигархијата и монархијата најдобро би ѝ одговарала акропола, на демократијата рамнина, а на аристократијата што повеќе фортификациски објекти. Исто така, Страбон го истакнува значењето на географијата за активностите на државниците и воените заповедници.¹

¹ Pavić R. "Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije (I i II dio), Sveučilište u Zagrebu, 1973, str. 27

Политгеографски гледишта се сретнуваат и кај Пети (еден од основачите на политичката економија) во XVIII век. Името политичка географија го употребувал и Кант во неговата класификација на географските дисциплини. Конечно, кон крајот на XIX век Расел² ја формира политичката географија како научна дисциплина и ги разработува поголемиот дел на поважните теми кои и денес се акцептираат како фундаментални за предметот на политичката географија.

По завршувањето на Првата светска војна, во развојот на политичко-географските сфаќања јасно се издиференцирале две насоки:

- Од една страна, политичката географија како објективна и научно заснована дисциплина;

- Од друга страна геополитиката која не е можно да се третира како наука, туку како продолжение на поранешните пангермански³ идеи. На геополитиката и се приклучиле голем број научници од целиот свет. Еден од најугледните аналитичари, британскиот географ и политичар Harold Mackinder истакнал:

*...Кој владее со Источна Европа, владее со срцејто на континентот
Кој владее со срцејто на континентот тој владее со Свешкиот остров⁴
Кој владее со Свешкиот остров тој владее со целиот свет...*

На геополитиката и се приврзале и некои водечки германски географи со цел да го оправдаат германскиот *Drang nach Osten*, при што може да се забележи дека Karl Haushofer го прилагодил Мекиндеровиот концепт на германските стратешки потреби. По Втората светска војна динамичниот развој на политичката географија и геополитиката е првенствено застапен во западноевропските држави: Велика Британија, Франција како и САД.

За политичката географија може да се каже дека претставува една од најновите креации во развојот на географските дисциплини, при што политичко - географските и геополитичките гледишта не се составен елемент само на географските, туку и на многу други различни трудови.

Поимно определување и современи аспекти на политичката географија и геополитиката

Мошне прифатлива, но и недоволно искристализирана дефиниција за политичката географија е онаа која оваа дисциплина ја смета за географски

² Раселовата "Политичка географија" од 1897 година претставува вистински самостоен израз на политичката географија како научна дисциплина.

³ Пан - движења, кои имаат за цел да обединат одделни поголеми групи нации, земји, дури и цели континенти. На пример: панамериканизам, **пангерманизам**, панславизам, панисламизам и др.

⁴ Светски остров - Европа, Азија и Африка

ориентирани политички студии. Ваквото дефинирање произлегува од потенцирањето на конектираноста на географските и политичките феномени, поради што политичката географија поприма карактер на контактна наука во која се спојуваат и испреплетуваат географските, политичките и економските феномени. Таквото надополнување на наведените феномени резултира со појава на една форма на комплексна опсервација на процесите и појавите.

Така на пример, Р. Павиќ, политичката географија ја дефинира како географска дисциплина која ја проучува поврзаноста, интеракцијата и зависноста на политичките феномени, физичките и економско-географските особини и фактори на Земјината површина⁵.

Во денешни услови терминот политичка географија се употребува како скратен и поедноставен поим во кој на најтесен начин партиципираат три фундаментални содржини. Станува збор за една тријада која ја формираат политичката географија во потесна смисла на зборот, геополитиката (неогеополитиката) и геостратегијата.

Интересно е да видиме каде е местото на политичката географија меѓу научните дисциплини. За да добиеме одговор на ова прашање неопходно е на самиот почеток да се тргне од јасната дефиниција на политичката географија. Имено, во литературата постојат мошне различни дефиниции. Како што е претходно напоменато, Павиќ политичката географија ја дефинира како наука која претставува врска помеѓу географските и политичките феномени. Во географската област таа е длабоко темелена во просторните односи и карактеристиките на територијализацијата⁶.

Политичката географија всушност претставува географија на моќта, односно географија на оние содржини кои даваат свој придонес во разбирањето на сето она што претставува релевантна рамка во поглед на моќта и немоќта на државата како темелен субјект во политичката географија. Од претходно изнесеното произлегува дека политичката географија покрај тоа што претставува географска дисциплина, таа е една од основните политиколошки дисциплини.

Предмет на проучување на политичката географија покрај другото претставуваат и следните содржини: расниот, религискиот и етничкиот распоред на населението во светот, политичките миграции, карактеристиките на политичко-географската положба, големината и обликот на државната

⁵ R. Pavić "Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije (I i II dio), Sveučilište u Zagrebu, 1973, str.28

⁶ Појава при која физичкогеографските, социогеографските или некои други општествени појави имаат и своја просторна димензија, односно се манифестираат и во просторот.

територија, природно географскиот детерминизам⁷, проблемите на континенталните и маритимните држави, државните граници, речните текови, внатрешните политичко-територијални поделби, како и одредени промени на политичката карта на светот и др.

Според тоа, со оглед на својот предмет на проучување политичката географија е дел од изучувањето на *меѓународните односи*.

Наспроти политичката географија како наука стои **геополитиката** како **доктрина**. Самиот термин геополитика за првпат бил употребен во 1899 година во Челеновата⁸ статија под наслов "Студија за шведските политички граници". Но, да видиме како се дефинира геополитиката. Според "Воениот лексикон", геополитиката е правец во сфаќањето на политичката географија, според кој географските фактори, особено територијата имаат пресудна улога во организирањето на политичкиот облик на општеството и водењето на државната политика. Во "Социолошкиот термиолошки речник" геополитиката (анг. geopolitics, фран. geopolitique, гер. Geopolitik, рус. *геополитика*) се дефинира како дисциплина која истакнува дека земјата на која живее еден народ или на која е организирана државата има пресудна улога во организирањето на политичкиот облик на општеството и водењето на државната политика.

Имајќи го предвид ваквото детерминирање на геополитиката, како и фактот што таа претставува доктрина, следува логичен заклучок дека таа всушност е субјективна интерпретација на политичката географија со цел афирмација на државната и воената моќ, остварување на интересни сфери или некој друг облик на територијална доминација.

Имено, кога станува збор за територијалната доминација познато е дека во поголемиот дел од историјата на меѓународните односи, контролата над територијата била во центарот на политичките судири. Националното самозадоволство поради освојување на поголема територија, или чувството на жртва поради губењето на "светата" земја, биле причини за крвавите војни водени од појавата на национализмот па сè до денес. Не е претерано да се каже дека територијалниот императив е основниот импулс за агресивното однесување на државите.⁹

За да ги реализира своите цели геополитиката изнаоѓа соодветни оправдувања кои имаат физичко-географски, демографски, религиски, етнички или некој друг карактер. И кај **неогеополитиката** е слично, само што кај неа не

⁷ Географски детерминизам - учење според кое географските фактори се пресудни, решавачки елементи од кои зависат сите општествени појави и процеси.

⁸ Rudolf Kjellen - шведски професор по политички науки и основоположник на геополитиката

⁹ Види пошироко: Brzezinski, Z., "Velika šahovska ploča", Inted i Hrvatska udruga za međunarodne studije, Varaždin 1999

се работи за директно освојување на просторот, туку само за воспоставување на интересни сфери.

Најсуштествена разлика која постои помеѓу политичката географија и геополитиката се наоѓа на следната релација; додека првата настојува да укаже на врската и заемното влијание на политичките феномени и географските фактори, дотолку втората настојува политичките појави да ги "објасни" исклучиво само со географските фактори.

Денешните настани укажуваат на тоа дека светот уште еднаш се наоѓа во период на геополитичка транзиција. Глобалната геополитика, приближно половина век доминираше преку констелацијата на односите детерминирани од Студената војна. Спектакуларниот колапс на советскиот комунизам донесе ненадеен крај на таа ера, поради што повторно се наметна прашањето околу новите геополитички поредоци кои ќе доминираат во дваесет и првиот век и доминантните меѓународни односи. Може да се каже дека почетокот и крајот на дваесеттиот век е обележан со рапидна геополитичка транзиција¹⁰.

Геополитиката доживува придвижување од регионално на глобално рамниште при што надмоќта на евроазиатскиот континент претставува појдовна основа за примат во целиот свет. САД како неевропска држава, со процесот на "глобализацијата" денес ја имаат водечката улога во меѓународните односи. Но, не е исклучено дека на евроазиатското копно во одреден период може да се појави потенцијален ривал на Америка. Ваквата констатација во голема мерка ја потврдува новата стратешка опција (мултиполаризација) на Русија.

И на крај, **геостратегијата** како трет член на политичко - географскиот триаголник претставува спој на географските, политичко-географските и геополитичките содржини со она што има воено и стратешко значење.

Приказ на академската практика на наставата по политичка географија во светот

Во западноевропските земји политичката географија е широко застапен предмет. Меѓутоа, политичко - географските содржини честопати се инкорпорираат во предмети со слични називи како што се: Географија на владеењето, Географија на светот, Географија и сл. Се сретнуваат и случаи каде што политичката географија најчесто е тесно поврзана со економски содржини.

Каква е состојбата во нашата држава на полето на политичката географија?

Може слободно да се каже дека таа не е застапена во оној обем во кој

¹⁰ Shelley, F.M., "Political geography of the Twentieth Century: A Global analysis", edited by Peter J. Taylor, Geographical Review, January 1994, Vol. 84 Issue 1.

атрактивноста на нејзиниот предмет на проучување заслужува. За тоа доволно говори податокот дека на универзитетско ниво политичката географија не е целосно застапена. Постои мислење дека покрај другото, посебен акцент треба да се даде на проучувањето на геополитичките содржини на современите кризни жаришта, како и на геополитичките одредби на современите национални безбедносни стратегии на големите сили, односно регионалните геостратежиски играчи¹¹.

Посебна предност кај политичката географија, претставува фактот дека таа се карактеризира со една комплексност поглед на изучувањето на просторните аспекти. Оттука, имајќи ја во предвид постојаноста на конфликтните ситуации во светот, може да се увиди дека политичката географија како една од основите за разбирање на политичките, стратегиските и геополитичките интереси, се одликува со големи можности за практична примена.

Следуваат примери за застапеноста на политичката географија на неколку универзитети во светот:

¹¹ Според Brzezinski геостратежиски играчи се оние држави кои имаат способност и национална волја за примена на моќ или влијание надвор од своите граници со цел менување на постоечките геополитички односи. На новата политичка карта на Евроазија со оглед на моменталните глобални услови, можат да се издиференцираат пет клучни геостратежиски играчи - Франција, Германија, Русија, Кина и Индија.

ГЕОГРАФИЈА (Дел од тој предмет носи назив Политичка географија на светот - World Political Geography)	CENTRAL MISSOURI STATE UNIVERSITY
ПОЛИТИЧКА ГЕОГРАФИЈА	UNIVERSITY OF SOUTHERN CALIFORNIA
ГЕОГРАФИЈА	INDIANA UNIVERSITY
ГЕОГРАФИЈА Заклучок Несомнено дека презентираниот содржувач (Liquorouse) атува на заклучок	На сите седум француски факултети/институти за политички науки (Paris, Aix-Marseille, Bordeaux, Grenoble, Lyon, Strasbourg, Toulouse)
ПОЛИТИЧКА ГЕОГРАФИЈА Истото политичката географија е сим- болички поим во кој на најтесен начин партиципираат три фундаментални дисциплини (политичката географија во потесен смисла на авторот, геополитиката и геостратегијата).	UNIVERSITY COLLEGE LONDON
ГЕОГРАФИЈА НА ВЛАДЕЕЊЕТО Исто така, примената на политичката географија не се сведува само на пре- зентираниите универзитети во табеларниот приказ. Од истиот може да се стекне	LONDON SCHOOL OF ECONOMICS AND POLITICAL SCIENCE
ПОЛИТИЧКА И ЕКОНОМСКА ГЕОГРАФИЈА На сите 19 италијански факултети за политички науки (студиски насоки: меѓународно- политички и политичко - економски)	SOBREMANA MAKEDONSKA ODBRANA
ПОЛИТИЧКА ГЕОГРАФИЈА	UNIVERSITY OF COLORADO At Boulder
ОПШТА ПОЛИТИЧКА ГЕОГРАФИЈА И ГЕОПОЛИТИКА	Факултет за политички науки - Загреб
ПОЛИТИЧКА ГЕОГРАФИЈА	Универзитет во Љубљана

дисциплина, додека на други нејзините содржини се испреплетени со други географски и економски содржини, односно политичката географија претставува составен дел на предмети со слични називи. Во денешните современи услови политичката географија има голема апликативна примена во креирањето на надворешната политика на државите, подоброто разбирање на современите меѓународни односи, објаснувањето на територијалните спорови и др.

Со овој труд, се надеваме дека ќе успееме да ја анимираме пошироката научна јавност и да ја запознаеме со интенцијата за имплементирање на оваа научна дисциплина во наставниот план и во програмата на Институтот за одбрана.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Z. Brzezinski, "Velika Šahovska ploča", Inted i Hrvatska udruga za međunarodne studije, Varaždin 1999
2. J. Chipman, "The future of strategic studies: Beyond even grand strategy", Round Table, April 1992, Issue 322
3. "Hemisphere be damned", Economist, 04/25/1998, Vol. 346 Issue 8065
4. R. Pavič "Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije (I i II dio), Sveučilište u Zagrebu, 1973
5. F.M. Shelley, "Political geography of the Twentieth Century: A Global analysis", edited by Peter J. Taylor, Geographycal Review, January 1994, Vol. 84 Issue 1.
6. "Социолошки термиолошки речник", Филозофски факултет - Институт за социологија, МАНУ, Скопје, 1995
7. J.P. Taylor, "Political Geography: World - Economy, Nation - State, and Locality" Oxford, 1996
8. З.Нацев, Начевски, Р., "Војна, мир и безбедност", Македонска ризница - Куманово, 2000
9. "Војни лексикон", Војноиздавачки завод, Београд, 1981

БАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ НА ДЕЈСТВОТО НА СОВРЕМЕНИТЕ ПРОЕКТИЛИ ЗА СТРЕЛЕЧКО ВООРУЖУВАЊЕ ВРЗ ЧОВЕКОВОТО ТЕЛО

Стојче ДЕСКОВСКИ, Росе СМИЛЕСКИ и Славко АНГЕЛЕВСКИ
Воена академија “Генерал Михаило Апостолски” - Скопје, Р. Македонија

Апстракт: Во овој труд е дефиниран проблемот, односно потребата од проучувањето на дејството и ефектите кои ги предизвикуваат проектилите од стрелачкото вооружување врз човековото тело. Дадени се основните поими чие познавање е неопходно за разбирање на проблематиката од областа на балистиката на раните. Суштината ја сочинува описот на механизмите на настанување на раните, при што прво се објаснува начините на кои проектилите дејствуваат врз човековото тело, ефектите од нивното дејство и е даден посебен осврт на влијанието на стабилноста на проектите врз ефектите на ранување. При тоа се дадени и карактеристиките на дејството на поедини видови на проектили врз човековото тело.

Клучни зборови: Проектил, ефект на ранување, потенцијал за ранување, ослободување на енергија, стабилност на проектите, напад на агол, привремена шуплина, ударни бранови.

Abstract: This paper defines the problem, that is the need of studying the action and effect of the small arms bullets on human body. It states the basic terms that are necessary for understanding the issues concerning Wound Ballistics. The essence refers to the description of the wounding mechanisms; it explains the ways bullets affect human body and the effects of their action; it also gives a specific overview of the impact of the bullet stability on the wounding effect. In addition to this, the paper gives the characteristics of the effects of certain types of bullets on human body.

Key words: Projectile, wounding effect, wounding potential, energy release, projectile stability, angle of incidence, temporary cavity, stress waves.

1. Потребата од проучување на дејството на проектите врз човековото тело

1.1. Поимот на балистиката на раните

Балистиката на раните (Wound Ballistics) може да се дефинира како проучување на движењето на проектите во човековото тело и неговата

способност за предизвикување на рани (*wounding capacity*). Ваквото проучување претставува основа за разбирање на ефектите на ранувањето предизвикани од зрната¹ и фрагментите², што статистички гледано во изминатите борбени дејствија има предизвикано околу 90% од вкупните борбени човечки загуби.

Балистиката на раните, како што и од нејзиното име може да се заклучи, претставува интердисциплинарно подрачје, односно за проучувањата од нејзината област се потребни технички стручњаци (добри познавачи на конструкцијата и механиката на дејството на вооружувањето и муницијата - балистичари) кои треба да имаат одредено познавање на човековата анатомија и физиологијата, или лекари кои имаат познавања од конструкцијата и механиката на дејството на проектилите. Може да се каже дека балистиката на раните ја поврзува балистиката (како наука за движењето на проектилите), медицинските науки и меѓународното хуманитарно право. Таа им обезбедува корисни сознанија на другите научни дисциплини како што се воената хирургија, судската медицина, криминалистичките истраги и меѓународното хуманитарно право. Хирурзите, лекарите, криминалистичките инспектори и правниците работат заедно со балистичките стручњаци на ова подрачје за да ги споделат своите знаења со цел да се дојде до корисни научни сознанија од оваа област.

СЛИКА 1 – Составни елементи на балистиката на раните

¹ Под поимот *зрно* се подразбира проектил испален од стрелчко вооружување, поради поопштувањето на проблемот во понатамошното излагање, наместо овој поим ќе се користи поимот *проектил*, а ќе се подразбираат рани настанати од дејството на стрелчкото вооружување.

² Кога се работи за артилериски проектили, или разни мини и минско-експлозивни направи, при нивното активирање (експлозија) можат да настанат повреди како резултат на дејството на ударниот бран и *фрагментацијата* кои настануваат при распрскувањето на кошулките (металната обвивка околу експлозивното полнење).

Балистичарите во своите проучувања од оваа област се фокусираат врз физичките и механичките аспекти на дејството на проектилот врз човековото тело, вклучувајќи го движењето на проектилот во ткивото, одредување на интерактивните сили, забавувањето на проектилот, процесот на предавањето на енергијата и сл.

Основен фактор при интеракцијата помеѓу проектилот и човековото ткиво е енергијата која ја поседува проектилот и при ударот и пенетрацијата ја предава на ткивото. Појавата на било каква сила, или извршувањето на работа за деструкција и промена на структурата, зависи исклучиво од енергијата (во овој случај се работи за кинетичка енергија која ја поседува проектилот) и нејзината трансформација и предавање врз ткивото. Поради тоа, главна задача на балистичарите е да ја измерат, или ако е тоа возможно да пресметаат, колкава количина и во која позиција при пенетрацијата во ткивото проектилот предава од својата енергија.

1.2. Дефинирање на проблемот

Проучувањето на механизмот на настанувањето на раните во човековото тело од дејството на проектите е мошне значаен, особено во денешно време кога настојувањето да се даде значење на меѓународното хуманитарно право е се поголемо, што произлегува од потребата за донесување на конвенции за забрана или ограничување, на одредени видови на конвенционално вооружување и муниција³. Ова е особено значајно, кога е потребно да се идентификува релевантноста на повредите создадени од страна на одредени проектили, особено од медицинска и хуманитарна гледна точка.

Денес постојат малокалибарски системи на вооружување и муниција кои можат да предизвикаат ефекти блиски на забранетите "дум - дум"⁴ проектили.

³ **Конвенционално вооружување и муниција** – оружје и муниција кое со меѓународните конвенции не е забрането за употреба во воени цели, за разлика од неконвенционалното, кое со истите конвенции според меѓународното хуманитарно право е забрането за употреба.

⁴ Што се подразбира под поимот "дум - дум" проектили? Со засекувањето на кошулката на врвот на проектилот занемарливо е изменет неговиот облик, но осетно, иако не и битно, е зголемено триењето кое се јавува при летот на проектилот во воздухот. Меѓутоа, триењето е најслаба компонента на силата на отпорот на воздухот, според тоа, со засекувањето на кошулката незначително се влошени надворешно-балистичките особини на проектите, така што при гаѓање на далечини до 400 м можно е користење на постоечкиот нишан без никакви корекции. Што се однесува пак до балистиката на проектилот на целта, со ова драстично се променети особините на ефектот кој проектилот го предизвикува при пенетрацијата во ткивото. Силата на отпорот во човековото ткиво доволно е голема за да го отвори засекот на кошулката и осетно да го деформира, сега веќе откриеното, релативно меко оловно јадро. Исто така, при ударот во коските, можно е да дојде и до фрагментација на проектилот. Покрај, со засекување на кошулката на врвот на проектилот, ефектот на "дум - дум" проектилите може да се постигне и со изработка на таканаречен "шуплив врв" (*Hollow Point*), или ако кошулката не го покрива до крај врвот на проектилот (видливо е мекото оловно јадро). За првпат вакви проектили се изработени кон крајот на XIX век во градот Дум Дум, блиску до Калкута - Индија, од каде и доаѓа името на вака изработените проектили - "дум - дум".

Исто така, евидентно е дека постоечките регулативи (конвенциите) за малокалибарско вооружување и муниција можат да бидат спротивни со се построгите хуманитарни барања. Особено нејасно изгледа како "воената потреба" или "воената нужност" може да се избалансира со "непотребното страдање" или "непотребните повреди".

Хашките конвенции 1899/1907 за проектилите кои лесно се деформираат (се сплоснуваат со што се зголемува нивниот попречен пресек) при пенетрацијата во човечкото тело, се единствените актуелни забрани според меѓународното воено право, кои се однесуваат на употребата на муниција за стрелачкото вооружување (малите оружја).

Техничките критериуми од овие конвенции (Табела 1) можат да бидат поделени во два дела:

- критериум кој го опишува однесувањето на забранетиот проектил во човековото тело;
- критериум кој се однесува на конструкцијата на проектилот и го опишува изгледот на проектилот кој треба да биде забранет за употреба;

Ако ги анализираме овие критериуми од техничка гледна точка, вториот критериум е јасен и според него секој проектил може да биде лесно класифициран во забранет за употреба или дозволен, според неговиот изглед. Додека првиот критериум може да биде дискутабилен, односно може да биде нејасно што точно се подразбира под "лесно деформабилан" проектил, односно кој се "сплоснува" и што ја сочинува неговата "експанзивност – проширување". Поради ова во практиката досега вообичаено се применуваше само првиот критериум на конвенцијата. Одовде произлегува неопходноста од развојот на методи со кои ќе може да се испитува, а ако е возможно да се мери и ограничува, однесувањето на проектилот во човековото тело. Односно, да се донесе нов генерален критериум со точно стандардизирани методи на испитување и поуниверзална применливост, кој ќе ги опфаќа сите проектили кои се во употреба без разлика на нивниот изглед.

ТАБЕЛА 1 - Технички критериуми на Хашките конвенции 1899/ 1907

Принципи	Технички критериуми (Декларација IV(3) која се однесува на проектите кои лесно се деформираат и прошируваат)	
“желба да се намалат злата на војната онолку колку воената нужност дозволува” (Преамбула) “правото на завојуваните страни за употреба на средствата за војување не е неограничено” (Член 22) [забрана на] “вооружување, проектили или материјали кои предизвикуваат свирепи повреди” (Член 23(е) 1899) “[или] непотребни страдања” (Член 23(е) 1907)	Критериум кој е заснован врз “однесувањето на проектилот во човековото тело”	Критериум кој е заснован врз “описот на изгледот на проектилот”
	“проектили кои лесно се деформираат, односно прошируваат или сплоснуваат во човековото тело”	“проектили со кошулка која не го покрива потполно целото јадро, има зарези или отвор на врвот”

Изгледа општо неспорно е дека *ефективноста на ранувањето* од проектите само до одредена мерка зависи од неговата математичка ефективност (односно способноста за трансфер на енергијата, или со други зборови неговиот потенцијал за ранување). Други фактори како што се аголот под кој удира проектилот во телото, стабилноста на проектилот при летот, точката на ударот (во кој дел од телото ќе удри проектилот), патеката на проектилот низ телото, психолошката како и физичката состојба на погоденото лице, исто така значително влијаат врз ефектот на ранување. За жал, ниту на точката на ударот, ниту на физичката и психичката состојба на погоденото лице неможе да се влијае со било какви регулативи. На тој начин, изгледа дека има малку смисла да се разговара за можна конвенција за “ефектите на раните”. Затоа објективно може да се зборува за правење напори во смисол на ограничување на “потенцијалот на ранување” на одреден проектил или вооружување, односно да се изнајдат начини за мерење и проценка на оваа големина.

2. Некои основни поими чие познавање е неопходно за разбирање на проблематиката од областа на балистиката на раните

Пред да се премине на разработка на проблемите од областа на балистиката на раните, најнапред накратко ќе бидат објаснети основните поими и термини кои се користат во ова подрачје, односно чие познавање и во одредена смисла стандардизација (да се знае што точно се подразбира под одреден поим) е неопходно за правилно разбирање на појавите и процесите врзани за дејството на проектилот врз човековото тело, а истите термини ќе бидат користени во понатамошното излагање.

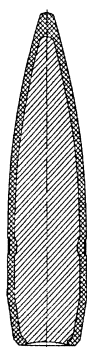
Рачно оружје (Handgun): вооружување со кое се ракува со една рака (вообичаено пиштоли и револвери).

Пушка (Rifle): вооружување со кое се ракува со двете раце, обично со нажлебена цевка.

Мали оружја (Small Arms): рачни оружја и пушки со калибар помал од 12,7mm (.50"), кај нас за овој вид на вооружување се употребува уште и терминот “стрелачко вооружување”.

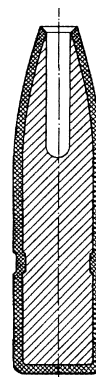
Куршум (Cartridge): муниција која ја користат малите оружја, вообичаено се состои од проектил (зрно), барутно полнење и чаура со иницијална каписла.

Попречна густина (Sectional Density): масата на проектилот поделена со површината на попречниот пресек. Голема попречна густина предизвикува низок трансфер на енергијата, како последица на што се јавува длабока пенетрација, додека мала попречна густина предизвикува висок трансфер на енергијата, како последица на што доаѓа до поплитка пенетрација на проектилот во човековото тело.

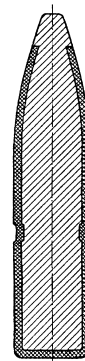

а

б

в

СЛИКА 2 - Изглед на попречниот пресек на различни видови на проектили:

а - проектил со потполна кошулка (Full-Metal-Jacketed Bullet – FMJ-bullet);

б - проектил со делумна кошулка (Semi-Jacketed Bullet – SJ-bullet);

в - проектил со шуплив врв (Hollow-Point Bullet – HP-bullet);

Проектил со потполна кошулка (Full-Metal-Jacketed Bullet – FMJ-bullet): проектил за мали оружја, обично инертен⁵, кој се состои од јадро (најчесто оловно или челично) кое е целосно покриено (освен основата) со еластична метална кошулка (облога). Во специјални прилики ваквиот проектил може да содржи и трасер (Слика 2 – а).

Проектил со делумна кошулка (Semi-Jacketed Bullet – SJ-bullet): проектил за мали оружја, обично инертен, кој се состои од јадро кое е делумно покриено со еластична метална кошулка (Слика 2 – б).

Проектил со шуплив врв (Hollow-Point Bullet – HP-bullet): проектил за мали оружја, со аксијален отвор на врвот, останатата конструкција е слична како кај претходните два проектили (Слика 2 – в).

Брзина на устата од цевката (Muzzle Velocity): брзина која ја поседува проектилот при излегувањето од устата на цевката од вооружувањето.

Енергија на устата од цевката (Muzzle Energy) кинетичка енергија која ја поседува проектилот при излегувањето од устата на цевката од вооружувањето.

Стабилност при летот (Flight Stability) проектилот при летот е стабилен ако појавата на било какво осцилаторно движење може веднаш да биде отстранета.

Нападен агол (Angle of incidence) агол помеѓу правецот на движењето на проектилот (колинеарен е со векторот на брзината) и надолжната оска на проектилот.

Ударна брзина (Impact Velocity): брзината која ја поседува проектилот во моментот на ударот во препреката.

Ударен агол (Impact Angle): аголот помеѓу правецот на движењето на проектилот (тангентата на неговата траекторија) и површината на целта.

Енергија при ударот (Impact Energy): енергијата која ја поседува проектилот во моментот на ударот во препреката.

Точка на ударот (Hit Point): точката во која проектилот удира во телото.

Ослободување на енергијата (Energy Release): претставува губење на кинетичка енергија по единица изминат пат долж траекторијата која проектилот ја прави во човековото ткиво. Оваа величина може релативно лесно да се мери во разни симулатори на човековото ткиво (сапун, желатин и сл.), меѓутоа невозможно е да се мери во човековото тело.

Деформирано зрно (Expanding Bullet): зрно кое е така конструирано да ја зголемува површината на својот попречен пресек веднаш после ударот во човековото тело. Зголемувањето на површината на попречниот пресек ја намалува попречната густина што доведува до поголем и побрз трансфер на кинетичката енергија која ја поседува проектилот врз човековото тело.

⁵ **Инертен проектил** – проектил кој во себе не содржи никакво експлозивно полнење.

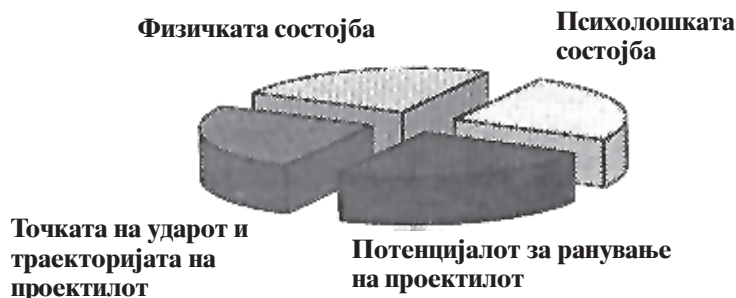
Привремена шуплина (Temporary Cavity): шуплина која се создава во човековото ткиво при ударот на проектилот, како резултат на предавањето на енергијата за кратко време (милисекунди). Најчесто оваа шуплина повеќе пати осцилира пред да ја снема.

Симулатори на ткиво (Tissue Simulant): материјали во кои физичкото однесување на проектилот (движењето, намалувањето на брзината, деформацијата, фрагментацијата и сл.) е слично на она во човековото ткиво.

Потенцијал за ранување (Wounding Potential) и ефект на ранување (Wounding Effect): неспорно е дека самата трансформација на енергијата, која ја поседува проектилот при ударот, не го одредува ефектот на ранување во човековото тело. Постојат и други фактори кои значително влијаат врз големината на раната и ефектот на ранување кој се јавува кај човекот. Во никој случај, ефектот на ранување неможе да се поистовети со потенцијалот за ранување кој го поседува проектилот. На пример, кога и најсвирепиот “дум - дум” проектил ќе погоди човек во неговата рака или нога, ефектот на ранување е многу мал во споредба со големиот потенцијал за ранување кој го поседува овај проектил. Од друга страна, ако и најобичен фрагмент од артилериски проектил или пиштолски проектил со потполна кошулка и мала брзина, го погоди кичмениот столб на човекот тогаш ефектот на ранување ќе биде многу голем и покрај малиот потенцијал за ранување кој го поседуваат ваквите проектили. Ова, покрај потенцијалот за ранување, точката на ударот и траекторијата на проектилот во човековото тело, игра многу важна улога во одредувањето на ефектот на ранувањето.

Покрај потенцијалот за ранување и точката на ударот, физичката и психолошката состојба на повредениот е исто така битна. Високо мотивираните борци, како што се терористите, разните верски фанатици и добро обучените и искусни професионалци, реагираат многу поинаку во однос на обичните војници - регрути при ранувањето предизвикано од ист проектил и во ист дел од телото. Според тоа, главните фактори кои го одредуваат ефектот на ранувањето од проектил врз човековото тело можат да се наведат според следното (види ја сликата 3):

- потенцијалот за ранување кој го поседува проектилот (локалниот трансфер на енергијата врз ткивото);
- точката на ударот и траекторијата на проектилот во ткивото;
- физичката состојба на повредениот;
- психолошката состојба на повредениот;

СЛИКА 3 -
Фактори кои го
сочинуваат
ефектот на
ранување

Помеѓу наброените фактори, потенцијалот за ранување е единствената величина која може физички (експериментално) да се мери и отценува. Тој потполно зависи од физичките карактеристики на проектилот (неговата брзина и маса (што во суштина ја одредуваат енергијата која ја поседува проектилот), изборот на материјалот од кој е направен и неговата конструкција). На крајот можеме да кажеме дека потенцијалот за ранување фактички ја определува способноста на проектилот да предизвика ранување, поради што често се среќава и под синонимот ефективност на проектилот.

3. Механизам на настанување на раната

3.1 Начини на кои проектилот дејствува врз човековото тело

Кога е во прашање уништувањето на живи цели⁶ во борбените дејства тоа може да биде направено со широк асортиман на вооружување (стрелачко, артилериско, ракетно, или со испалување на најразлични проектили од разни борбени платформи, како што се авиони, хеликоптери, бродови и сл.) Уништувањето на ваквата цел, генерално гледано, може да биде постигнато на следните начини:

- со кинетичката енергија на проектилот, која може да му се соопшти на различни начини во зависност од тоа од какво средство на вооружување е испален (лансиран);
- со трансформација на хемиската енергија која се содржи во експлозивното полнење (на некаков проектил, или разни видови мини и други експлозивни направи) во механичка и топлинска во

⁶ **Жива цел** - војнички израз за човекот, во некои прилики и животните кои се користат во борбените активности, кој претставува мета на дејството од вооружувањето при изведувањето на борбените дејствија.

многу краток временски период, за потоа истата да се трансформира во:

- енергија на ударен бран со уривачко дејство, или
- кинетичка енергија на парчињата од кошулката на проектилот (распрскувачко, односно фрагментно дејство);
- со дејство и трансформација на други облици на енергија, што воглавно спаѓа во арсеналот на неконвенционалното вооружување (нуклеарно, хемиско, биолошко и сл.);

Овде ќе стане збор за дејството на проектилите врз човековото тело, вклучувајќи ги тука и фрагментите, односно за трансформацијата на кинетичката енергија која ја поседува проектилот во работа за разорување на човековото ткиво. Дејството на ударниот бран, како последица на експлозијата, исто така може да биде смртоносно за човекот, пред сè поради физиолошките ефекти врз шуплините во човеково тело (како што се на пример белите дробови и другите витални органи), но и поради трансформацијата на енергијата на ударниот бран во механичка работа на разорување на ткивото.

Описот на физичките основи на потенцијалот за ранување на проектилот, кои ги дал уште во далечната 1908 година Ц.Г. Спенсер, професор во Кралскиот колеџ за воена хирургија во Лондон, сеуште и денес се релевантни. Според него, потенцијалот за ранување кој го поседува проектилот зависи од:

- неговата енергија;
- способноста за претварање на енергијата која ја поседува во работа на ударот;

Првиот фактор, енергијат или моќта за извршување на работа, може да се изрази со формулата за кинетичка енергија:

$$E = \frac{mV^2}{2} \quad (3.1)$$

E – енергија (кинетичка) која ја поседува проектилот

m – маса на проектилот

V – брзина на проектилот во моментот на ударот (крајна брзина)

Бидејќи брзината, поради отпорот на воздухот, нагло опаѓа со зголемувањето на дострелот (изминатиот пат) на проектилот, а енергијата е пропорционална со квадратот од преостанатата брзината на која било оддалеченост, следува дека енергијата на проектилот е релативно голема на помали растојанија и рапидно опаѓа со зголемувањето на дострелот.

Вториот фактор, кој го одредува ефектот на ранување што го предизвикува проектилот, односно неговата способност за претварање на енергијата која ја поседува во работа на ударот, зависи од:

1. Површината на попречниот пресек на проектилот. Колку е таа поголема, проектили со поголем калибар, толку повеќе работа проектилот треба да изврша за да го “пробие” својот пат низ ткивото. Ефектот на намалување на пречникот на проектилот ќе предизвика намалување на неговата моќ за ранување (ако масата на проектилот остане иста).

2. Склоноста на проектилот да се деформира или да фрагментира (да се скрши), што ќе предизвика зголемување на површината на неговиот попречен пресек. Проектили кои се деформираат и експандираат, односно нивниот преден дел се деформира во облик на “печурка” при ударот, ќе предизвикаат многу посвирепи рани, во однос на оние кои остануваат недеформирани. За проектилите со мал калибар за најлебени цевки, кога се појавиле за првпат, се верувало дека се дефицитарни во однос на моќта за запирање во ткивото, односно дека не предизвикуваат доволно ефикасни рани. Поради оваа причина различни облици на проектили беа конструирани со цел да доаѓа до нивна деформација при ударот, како би предизвикале посурови рани. Така почнува употребата на проектили кои се деформираат и експандираат, односно кај кои се зголемува површината на попречниот пресек при ударот, често за нив непрецизно е користен изразот “експлозивни проектили”, меѓутоа кои се забранети со Хашките конвенции. Тие се користат сеуште само во спортски цели и за лов.

3. Отпорот на кој наидува при ударот, односно карактеристиките на средината (ткивото) во која треба да го “пробива” својот пат. Ова е многу битно за одредување на количината на енергија која треба да ја поседува проектилот. Ако отпорот на средината е доволно голем за да го запре проектилот, тогаш тој ја предава целата своја енергија врз целта. Додека, ако проектилот располага со голема количина на енергија, а отпорот на средината е мал, тогаш само мал дел од енергијата ќе биде предадена и проектилот ќе помине низ средината (ткивото) со релативно мало губење од енергијата.

Од наведеното разгледување може да се заклучи дека со обликување на проектилите и субпроектилите⁷, односно со влијание врз фрагментацијата при распрскувањето на кошулката од проектилот, за да се добијат парчиња со најповолен облик и со доволно кинетичка енергија, можно е да се влијае врз ефектите кои ги предизвикува проектилот врз човековото тело. При тоа, тенденцијата е проектилот врз ткивото да пренесе што е можно поголем дел од кинетичката енергија со која располага, бидејќи добро стабилизирани проектили за стрелачко оружје со класична конфигурација при ударот со голема брзина

⁷ **Субпроектил** - одреден проектил (артилериски, ракетен и сл.) можат да се состојат од поголем број на помали проектили, истите засебно дејствуваат како посебен проектил, кои се нарекуваат субпроектили.

може да предизвика таканаречена “прострелна рана” и да излезе од телото со релативно голема количина на неискористена енергија. Искуствата од воените дејствија покажуваат дека така ранетите борци многу често ја продолжуваат борбата и без непосредна лекарска помош, а едно од основните правила при водењето на војна е дека подобро да се рани противничкиот војник, отколку да се убие, бидејќи така се исфрлаат од борба уште двајца борци кои треба да го евакуираат ранетиот.

Постојат повеќе можности, од конструктивен карактер, со кои расположивата кинетичка енергија може во потполност, или готово во потполност, да се пренесе на ткивото и на тој начин да предизвика тешки ранувања, кои ќе оневозможат противничкиот војник да продолжи со учеството во борбените дејства. Најчесто тоа се постигнува на следните два начина:

- Предизвикување на нагло кочење на проектилот во текот на пенетрацијата во ткивото. Ова може да се постигне на повеќе начини, од кои повеќето нашле примена кај специјалните проектили за малите оружја кои се во употреба, иако повеќето од нив се забранети со меѓународните конвенции (таканаречените “дум - дум” проектили). Суштината е во промената на обликот на проектилот при пенетрацијата под дејството на силата на отпорот на средината, се зголемува површината на неговиот попречен пресек, што како последица има зголемување на отпорот и интензивно кочење на проектилот.

- Зголемување на нестабилноста на проектилот, што за последица има скршнување и/или тумбање на проектилот при пенетрацијата во човековото ткиво. Ова е карактеристично за проектилите кои се на границата од аеродинамичката стабилност. Првите конструкции кај кои е забележано такво однесување, биле класично обликуваните проектили за стрелачко вооружување со многу издолжен оживален врв. Балистичките карактеристики на современата муниција за малите оружја со мален калибар се одредуваат така што ќе се добие овој ефект. Вакво однесување имаат и проектилите во облик на “стрелки” со кои сеуште се експериментира кај стрелачкото вооружување, но веќе имаат најдено широка примена како субпроектили кај артилериските гранати и боевите глави за ракетните проектили. Основна карактеристика на ваквите проектили е виткоста (односот на должината и дијаметарот е доста голем $l/d \geq 10$). Ограничувањата на Хашките конвенции не се однесуваат на вака обликуваните проектили, бидејќи не се опфатени со нивниот опис, иако истите создаваат доста сурови рани од таканаречениот “експлозивен тип”.

3.2. Ефекти од дејството на проектилот врз човековото тело

Ако погледнеме како изгледаат рани настанати од дејството на проектили испалени од лесно вооружување, ќе видиме дека е потребно подетално изучување

на механизмот на кој настануваат повредите. Бидејќи, очигледно е дека раните не се настанати, како што обично би можел да претпостави недоволно упатениот во оваа област, само како резултат на едноставно механичко дејство на раскинување на ткивото (слично на убод со нож или некој друг оштар предмет), тука имаат влијание и некои други појави и ефекти.

СЛИКА 4

Повреда на левата нога при дејство на проектил. Очигледно е дека влезната (десно) и излезната рана (лево) се доста големи, што оваа рана ја прави доста тешка

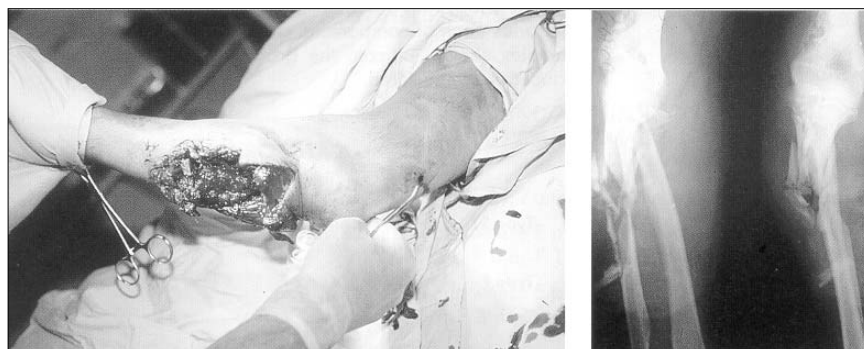
а

б

в

СЛИКА 5

Рендгенски снимки на повреди на коските од нога. Сите повреди се настанати како резултат на дејството на проектил испален од пушка, меѓутоа очигледно е дека ефектот од ранувањето е различен зависно од карактеристиките на проектилот, вооружувањето и условите при кои дошло до ранување

СЛИКА 6

Повреда на левата рака и рендгенска снимка на коските. Очигледна е екстремно големата излезна рана и сложената фрактура на коските

СЛИКА 7

Повреда на левата нога, при што влезната рана е мала, меѓуто на раендгенската снимка се гледаат две излезни рани, кои се настанати како резултат на фрагментацијата на проектилот

Дури и денеска, близу сто и педесет, односно сто години, респективно, од донесувањето на двете најпознати интернационални конвенции (Сент Петербуршката 1868 и Хашките 1899/1907) кои се однесуваат на ефектите, или подобро речено на конструкцијата на муницијата за малите оружја, сеуште постојат дискусии за начинот на кој проектилот дејствува врз човековото тело, односно за механизмот на настанувањето на раните. Меѓуто, сепак испитувањата од оваа област денес се интензивирани со цел да се изнајдат ефикасни методи за проучување на ваквото дејство.

Појавата на рана, како што претходно заклучивме, е резултат на апсорпцијата на енергијата која ја поседува проектилот при ударот и

пенетрацијата (механичкото дејство) во ткивото. Поради што проучувањето на балистиката на раните бара познавање на однесувањето на зрното при летот и на ефектите кои ги предизвикува врз ткивото при пенетрацијата. Овие ефекти зависат од големината (масата и димензиите), обликот, составот (материјалот од кој се направени) и она што е значајно од надворешно-балистичка гледна точка, а тоа се брзината и стабилноста на проектилите (кога се во прашање проектили испалени од малите оружја пред се станува збор за жироскопската стабилност).

Во телото еластичноста и густината се најважните фактори кои влијаат врз забавувањето на проектилот при пенетрирањето. Мекото ткиво на телото, слично како кај водата, е 800 до 900 пати погусто од воздухот, така што проектилот кога ќе удри во ткивото готово секогаш станува нестабилен, поради фактот дека поминува од средина со помала во средина со поголема густина, со што се менуваат аеродинамичките услови на движењето на проектилот, односно силите на отпорот се поголеми. Ако постои било каков агол на нестабилност (нападен агол) тој значително ќе се зголеми, што последователно предизвикува зголемување на разорувањето на ткивото. Испитувањата имаат покажано дека и многу мала нестабилност на проектилот при ударот, може да предизвика нестабилност во целта (ткивото) што како последица ќе предизвика превртување (тумбање) на проектилот.

Генерално гледано, проектилот може да предизвика повреди на еден од следниве начини, што најмногу зависи од неговата брзина:

- со раскинување и гмечење (*laceration and crushing*);
- со појавата на ударни бранови (*stress waves*);
- со појавата на привремена шуплина (*temporary cavitation*);

За претставата на дејството на проектилот врз човековото тело да биде потполна, тука треба да се споменат уште и ефектите кои настануваат во случај на:

- деформација на проектилот при пенетрацијата во ткивото;
- фрагментација на проектилот при пенетрацијата во ткивото;

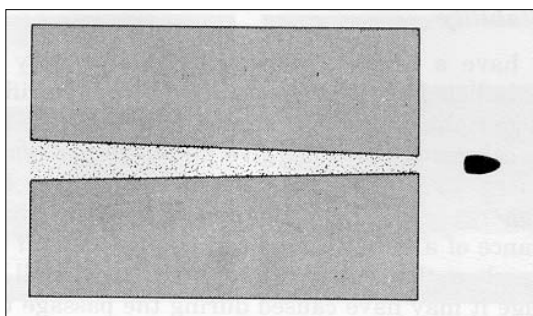
Ефектите кои настануваат поради нестабилноста на проектилот ќе бидат подетално разгледани во делот кој зборува за стабилноста на проектилот во воздухот и при неговото движење (пенетрацијата) во ткивото.

3.2.1 Раскинување и гмечење (*Laceration and crushing*)

Главен ефект при мали брзини, односно подзвучни брзини, на проектилите е пенетрацијата во ткивото и неговото гмечење и растргнување. Само ткивото кое е директно погодено се општетува, а настанатата рана може да се спореди со рана која настанува при удар со нож. Раскинувањето и гмечењето на ткивото во општ случај немора да биде сериозно ранување, освен во случај кога се зафатени

виталните органи или главните крвните садови (вените и артериите).

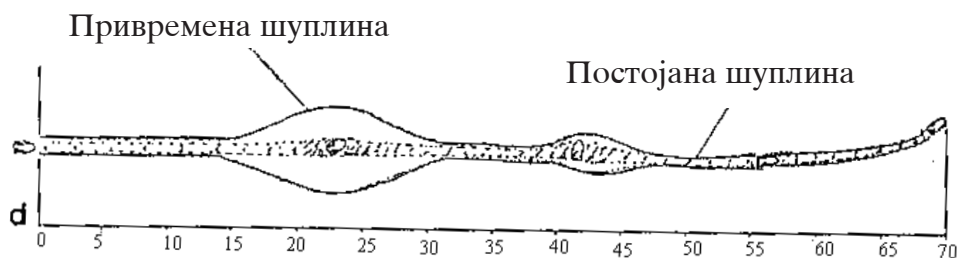
На слика 8 шематски е прикажан патот на мал подзвучен проектил при неговата пенетрација низ желатински блок. При што проектилот едноставно ја предава својата енергија создавајќи мала трајна деформација - рана (wound track), која настанува со едноставно поместување на желатинот.

СЛИКА 8
Шематски приказ на рана
настаната при дејство на
подзвучен проектил

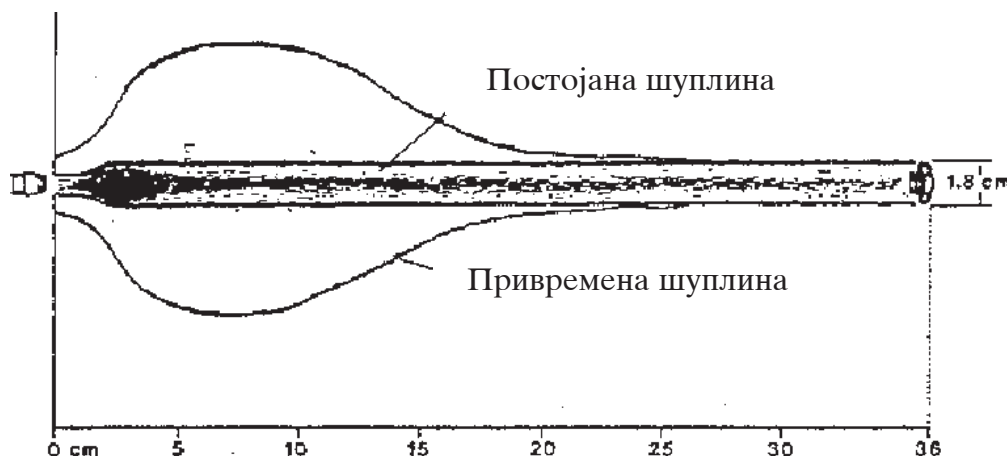
Ова е наједноставен начина на кој проектилот може да предизвика рана во човековото тело, што претставува директен ефект од пенетрацијата на проектилот во ткивото. Во овај случај проектилот го "пробива" својот пат во ткивото, не доаѓа до негова деформација, а големината на раната е приближно еднаква на површината на попречниот пресек на проектилот помножена со должината на патот кој го поминува проектилот. Ваквите рани се карактеристични за проектилите испалени од мали оружја со кратка цевка, чија брзина е помала од 500 m/s (Слика 9).

Во исти услови како во претходниот случај, меѓутоа кога е во прашање проектил кој е склон на деформација со која се зголемува површината на попречниот пресек, тогаш големината (волуменот) на раната се зголемува, дијаметарот на постојаната шуплина може да биде дупло поголем од калибарот на проектилот, а исто така доаѓа и до појава на поголема привремена шуплина (Слика 10).

СЛИКА 9

Профил на рана од 9 mm проектил со потполна кошулка (FMJ bullet)

СЛИКА 10
Профил на рана од проектил .357 *Magnit* со мек врв

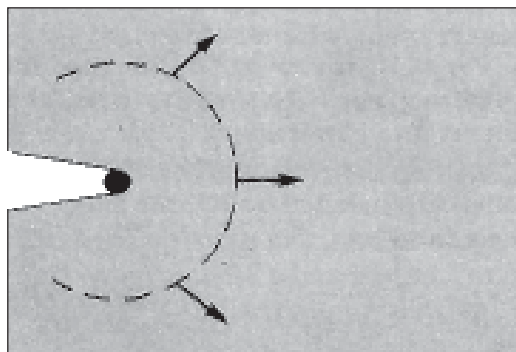
Другите два типа на повреди настануваат при удар со голема брзина на суперсонични проектили.

3.2.2 Создавање на ударни бранови (Stress waves)

Појавата на ударни бранови, кои се простираат низ ткивото при ударот на проектилот и неговата пенетрација, понекогаш може да има значително влијание во формирањето на раната. Ваквата појава се објаснува со хидродинамичката теорија, која денес се прифаќа со одредена резерва.

Кога проектил со голема брзина удира во ткивото, доаѓа до компримирање на материјата која се наоѓа пред него, вака компримираниот простор почнува да се шири во форма на ударен бран со сферен облик (Слика 11). Брзината на простирање на овој ударен бран е приближно еднаква на брзината на звукот во водата, односно околу 1500 m/s . Промената на притисокот поради појавата на ударниот бран трае само милионити дел од секундата, меѓутоа може да достигне максимална вредност и до 100 atm^8 . Сепак инерцијата на ткивото не дозволува ваквиот ударен бран да предизвика трансформација на ткивото, односно трајни деформации на ткивото. Поради ваквата појава, на пример, општетување на нервите може да биде предизвикано на значително растојание од предизвиканата постојана рана (трајните деформации во ткивото).

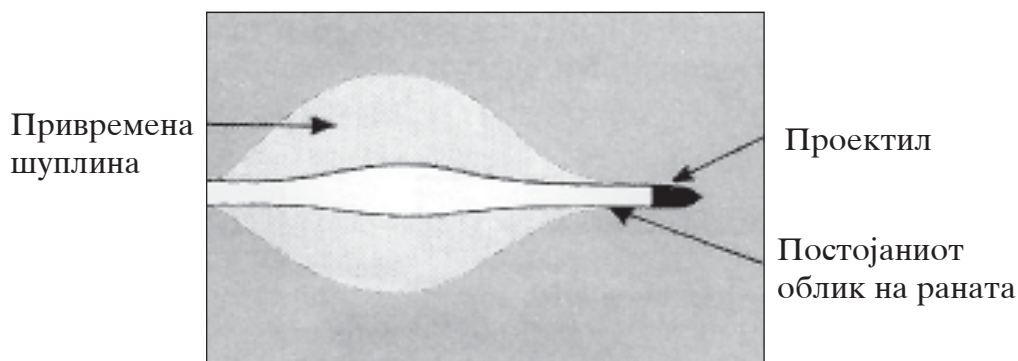
⁸ $1 \text{ atm} = 10^5 \text{ Pa}$

СЛИКА 11
Ударни бранови предизвикани во ткивото при ударот на проектил кој се движи со голема брзина

3.2.3. Создавање на привремена шуплина (Temporary Cavitation)

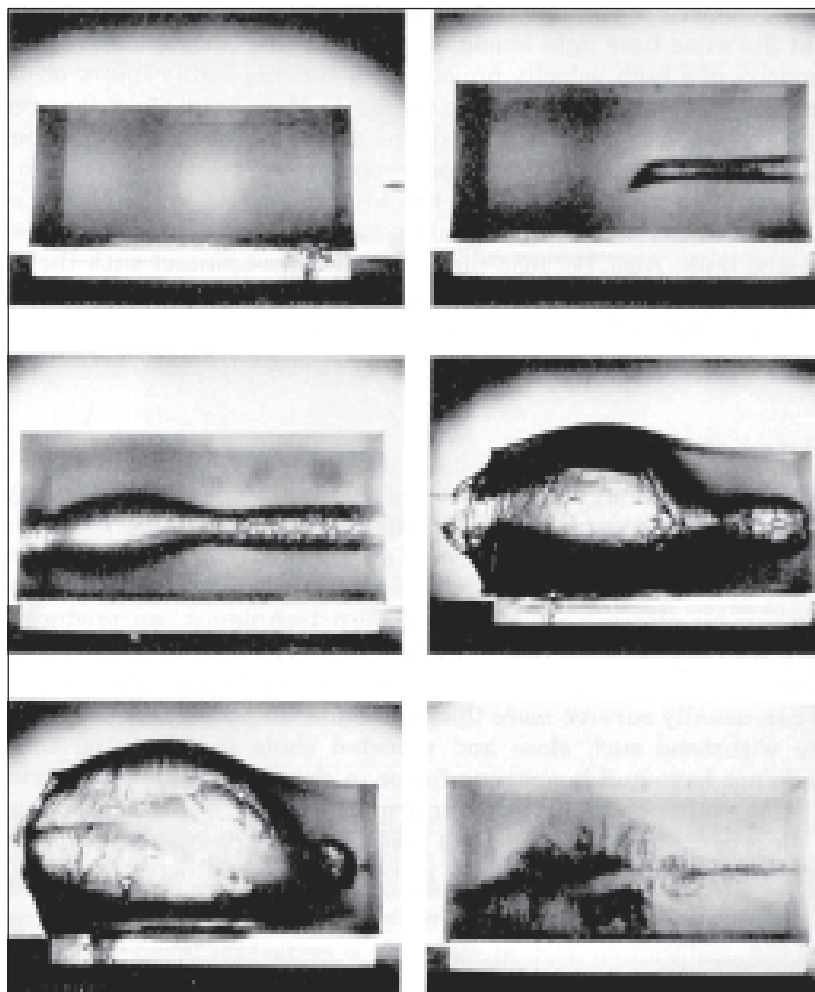
Сериозни ефекти на ранување предизвикуваат проектилите со големи брзини, што е воглавно последица на појавата на привремена шуплина (*temporary cavitation*). Тоа е термин кој се користи за да се опише појавата која настанува кога проектилот, при пенетрацијата во ткивото, соопштува забрзување на периферната материја, создавајќи простор на потпритисок обиколен со периферно затегнат материјал, со што се создава околина со натпритисок.

СЛИКА 12
Привремена шуплина создадена од проектил кој се движи и удира во ткивото со голема брзина

Кога проектилот ќе влезе во телото, неговата количина на движење се пренесува на околното ткиво. Ова предизвикува ткивото да се движи и осцилира, дури и откако проектилот ќе помине, што доведува до стварање на голема шуплина, која понекогаш е одприлика 30 до 40 пати поголема од калибарот на проектилот. Оваа шуплина за време од неколку милисекунди поминува низ

неколку пулсирања, се зголемува и намалува, пред да оформи одреден полупостојан облик. Привремената шуплина се појавува само во краток временски интервал, 5 до 10 милисекунди, после што колабира.

СЛИКА 13

Одбрани фотографии снимени со камера со голема брзина кои ја прикажуваат појавата на привремената шуплина

Овие насилни промени во ткивото се доволно силни да предизвикаат кршење на коските, раскинување на органите и крвните садови и општетување на нервите надвор од патот по кој поминува проектилот. Обликот на оваа привремена шуплина, освен на местата каде што нестабилноста на проектилот

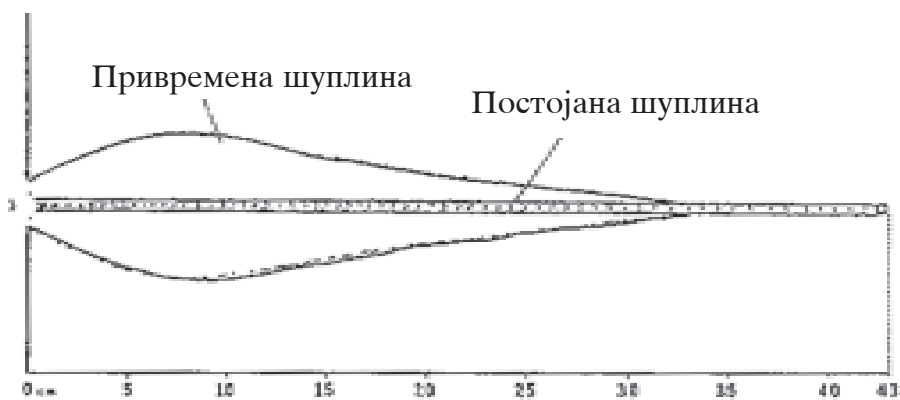
предизвикува посебни ефекти, е во форма на елипсоид. Бидејќи притисокот во шуплината е понизок од атмосферскиот, а таа е поврзана со надворешноста преку влезниот и излезниот отвор, бактериите од надвор заедно со делови од облеката и други нечистотии едноставно се апсорбираат во празнината на раната, така што таа може лесно да се инфицира.

Шуплината најчесто се формира после поминувањето на проектилот, така што раните од високобрзинските проектили се смета дека имаат експлозивна природа. Интересно е да се спомене дека големината на привремената шуплина расте пропорционално со зголемувањето на брзината на проектилот, односно што е поголема енергијата која е внесена во ткивото од страна на проектилот, толку се поголеми димензиите на привремената шуплина и поголеми се повредите кои се предизвикани (Слика 14 и Слика 15).

СЛИКА 14

Профил на рана од 17.5 mm оловно топче со брзина од 165 m/s, со иста кинетичка енергија како куглата на следната слика 15

СЛИКА 15

Профил на рана од 6 mm челично топче со брзина од 1031 m/s, со иста кинетичка енергија како топчето на претходната слика 14

3.2.4 Ефекти од деформацијата на проектилите

Деформацијата на проектилот при неговата пенетрација во ткивото може да биде од два различни вида, при што може да дојде до потполно кршење или фрагментација на проектилот. Деформацијата може да биде намерна, односно самата конструкција на проектилот да биде така изведена да предизвикува негово деформирање при пенетрацијата, или може да биде, помалку или повеќе, резултат на тумбањето на проектилот.

Најпознат случај на намерна деформација се таканареачените "дум - дум" проектили. Профил на рана настаната при деформација на проектилот е прикажана на слика 16, се гледа деформацијата на проектилот во облик на печурка, при што има појава и на негова делумна фрагментација. Особено е воочлива големината на постојаната шуплина.

При ваквата деформација површината на попречниот пресек на проектилот нагло се зголемува, што доведува до создавање на тешки повреди на ткивото поради поголемиот потенцијал за раскинување и гмечење. Деформацијата исто така ќе ја зголеми привремената шуплина, така што таа може да достигне значителна големина дури и кај проектите со мали брзини. Друг важен ефект, кој е посакуван од полициска гледна точка, е пократката пенетрација, што во повеќето случаи доведува до тоа проектилот да остане во целта (телото). Можен недостаток на ваквите проектили е ризикот од недоволна пенетрација, така што проектилот нема да достигне до органите со чие општетување се онеспособува жртвата. Друг недостаток е тоа што тие можат да бидат лесно запрени од панцирите за заштита на телото поради создавањето на голема ударна површина, во однос на масата и брзината на проектилот.

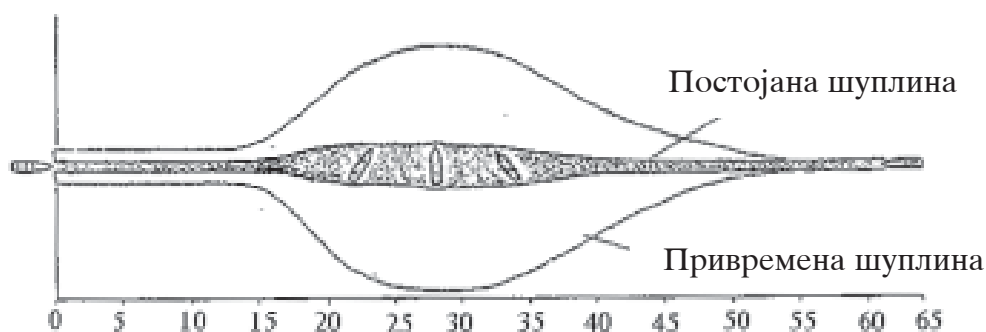
СЛИКА 16 – Профил на рана од ловечки "дум - дум" проектил 7.62 mm SP

Друг вид на деформација настанува при бочното сплескување на проектилите кои се превртуваат при пенетрацијата во ткивото, ова е посебно случај кај проектилите од воените пушки. Степенот на деформација кој настанува на овај начин значително варира од случај до случај, што зависи од конструкцијата и брзината на проектилот. Промени во конструкцијата на кошулката, или јадрото на проектилот, можат да предизвикаат промени во начинот на деформацијата кај надворешно доста сличните проектили, и тоа од значителна деформација до точката на фрагментирање до само мала деформација на обликот. Како резултат на деформацијата кај проектилите кои имаат отвор на задниот дел е појавата на отфрлање на кошулката од јадрото, со што таа може да дејствува како секундарен проектил.

3.2.5 Ефекти од фрагментирањата на проектилиите

Последен значаен механизам, кој може да предизвика повреди при пенетрацијата на проектилот во ткивото, е појавата на негово фрагментирање, односно кршење на проектилот на повеќе помали делови.

На ваков начин се однесуваат голем број од постоечките воени проектили за пушки на кои се вршени испитувања. Како пример, кој го отсликува однесувањето на повеќето, може да послужи америчкиот М 80 во калибар 7,62 mm НАТО, кој испален на било кое растојание ќе продолжи да се движи право до длабочина од 10 до 15 cm во ткивото, после што се завртува за 180° и продолжува да се движи со долниот дел према напред до крајот на каналот на раната (Слика 17). Поради ова доаѓа до фрагментирање на проектилот.

СЛИКА 17

Профил на рана од амерички проектил М 80 во калибар 7,62 mm НАТО

3.3. Стабилноста на проектилите и ефектот на ранување

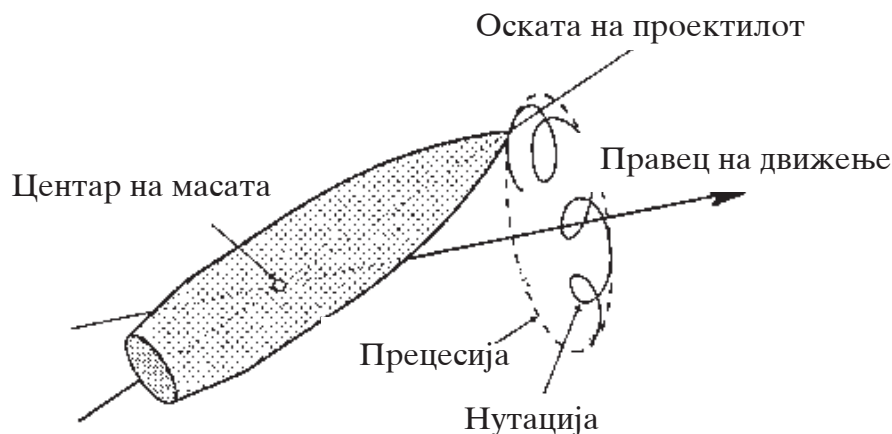
Ако ја земеме во предвид енергијата која ја поседуваат проектилите испалени од малите оружја, тогаш ќе дојдеме до одредени заклучоци. Пиштолската муниција поседува релативно мала количина на енергија која би предизвикала големи рани. Муницијата од сите видови на пушки поседува многу поголема енергија, меѓутоа за правилно согледување на ефектот кој го предизвикува врз човековото ткиво мора да се земе во предвид и стабилноста на проектилот. Ако проектилот испален од пушка е стабилен, при ударот може да се пробие право низ препреката предавајќи само 10-20 % од својата енергија. Ако пак истиот е нестабилен, може да предаде 60-70 % од својата енергија и да предизвика многу незгодна рана. Во екстреман случај, ако проектилот се распрсне (фрагментира) при ударот, што е пак последица од неговата конструктивна изведба, но и од појавата на нестабилност, целата негова енергија ќе биде искористена и ќе предизвика многу тешко ранување.

Врз основа на надворешниот изглед на раната предизвикана од проектил испален од стрелчко вооружување, може да се стекне лажен впечаток за нејзината големина и сериозност. Ако проектилот влезе и излезе од телото, тогаш обично влезните и излезните отвори се мали, меѓутоа тешки повреди можат да бидат предизвикани во текот на неговото поминување низ телото. Ако проектилот влезе, или пак што е повообичаено, излезе од телото под некој агол, тогаш отворот во кожата ќе биде поголем и со неправилен облик, меѓутоа внатрешните повреди можат да бидат помалку опасни.

Врз сите овие појави значително влијание има стабилноста на проектилот, како за време на неговиот лет низ воздухот, така и при пенетрацијата во ткивото.

3.3.1. Стабилноста на проектилот во воздухот

Движењето на проектилот за време на неговиот лет е доста комплицирано и претставува проблем со чие изучување се занимава надворешната балистика. Резултатите добиени при проучувањето на летот на артилериските проектили со голем калибар можат, исто така ефикасно, да се применат и во случајот на проектилите со мал калибар испалени од стрелачкото вооружување. Одовде знаеме дека голем број на појави го одредуваат однесувањето на проектилот во воздухот, кои се поврзани со обезбедувањето на стабилноста на проектилот. Кога се во прашање проектилите за стрелчко вооружување се работи, готово исклучиво, за обезбедувањето на жирокопска стабилност со соопштување на ротација на проектилот при неговото движење низ најдебелиот канал на цевката. При движењето на вака стабилизираниите проектили низ воздухот се јавуваат одредени појави, како што се прецесијата, нутацијата и сл., поради кои можеме да зборуваме за појавата на одредена нестабилност (yaw) на овие проектили, која е последица на сложениот облик на движење при нивниот лет низ воздухот (види Слика 18).

СЛИКА 18

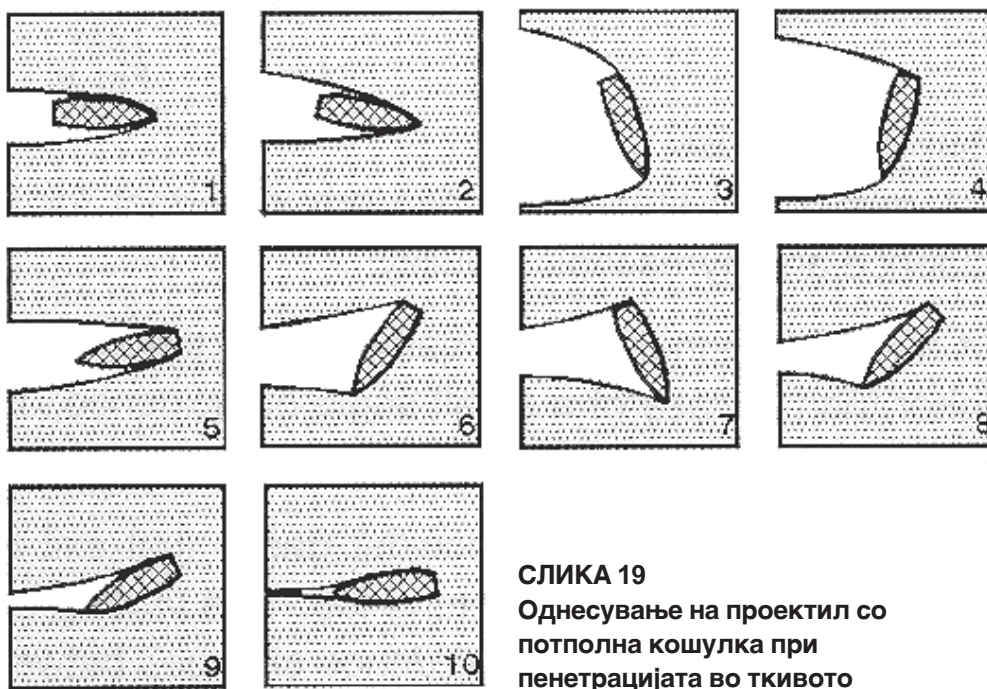
Појавата на нестабилност при сложеното движење на жирокопски стабилизирани проектили

Она што е битно за дејството на проектилот врз човековото тело, односно за балистиката на раните, е дека *нападниот агол на проектилот* (како што знаеме од надворешната балистика тоа е аголот помеѓу оската на проектилот и правецот на движење, каде што правецот на движење претставува тангентата на траекторијата на проектилот и всушност е колинеарен со векторот на воздушната брзина на проектилот) може широко да варира во зависност од видот на проектилот, вооружувањето, дострелот, брзината и влијанието на препреките кои се наоѓаат до целта. Овај агол уште се нарекува и агол на нестабилност (*yaw angle*) и неговата важност во моментот на ударот на проектилот во целта е во тоа што колку е овај агол поголем, толку побргу треба да се очекува проектилот да почне да се превртува (тумба) при пенетрацијата во ткивото, односно да ја изгуби неговата стабилност. А оваа појава може да има огромно влијание врз ефектот на проектилот врз човековото тело, односно врз појавата на тешки ранувања.

3.3.2. Стабилноста на проектилот во ткивото

Превртувањето на проектилот во целта е резултат на неговата нестабилност. Оваа појава е најмногу присутна кај проектите испалени од пушките, додека ретко може да се сретне кај пиштолските, револверските, или другите проектили со заоблен врв. Односно, изгледа дека е својствена на проектите со изострен облик, поради фактот дека нивното тежиште (центарот на гравитацијата) е многу поназад во однос на геометрискиот центар на проектилот.

Ова значи дека кога ротирачката (жироскопска) стабилност на проектилот, која му се соопштува во текот на неговото движење низ најдебелиот канал на цевката, ќе се намали и тој почнува да се тумба. До ова доаѓа бидејќи се јавува тенденција неговата потешка страна (задниот дел на проектилот) да биде према напред, бидејќи тоа е позицијата во која тој ќе има постабилно движење, што доведува до негово завртување за 180° . Како резултат на ова проектилот, во одреден период на неговото движење низ ткивото, ќе биде завртен со неговата страна према напред, со што рапидно се зголемува површината со која дејствува врз ткивото. Превртувањето на проектилот, исто така, значи дека ќе се зголемат и димензиите на привремената шуплина која тој ја предизвикува.

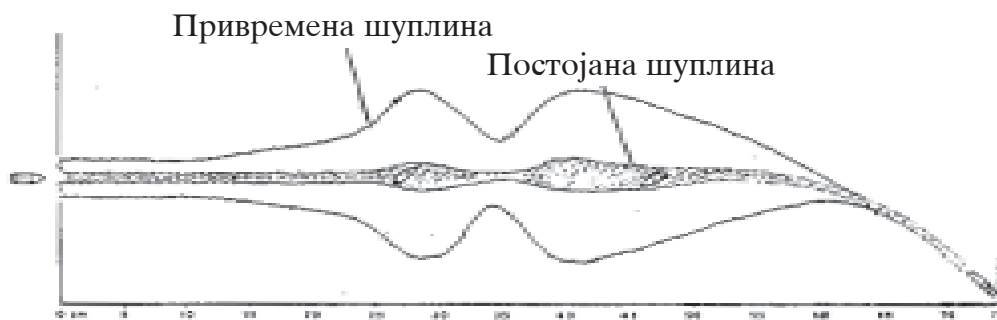
СЛИКА 19
Однесување на проектил со
потполна кошулка при
пенетрацијата во ткивото

Кога проектил со потполна кошулка ќе влезе во погуста средна, како што е човековото ткиво, на почетокот неговата брзина ќе биде нормално сеуште голема. Ова значи дека површината на контактот помеѓу проектилот и ткивото е многу мала и се наоѓа на врвот на проектилот. Малиот нападен агол (агол на нестабилност) предизвикува појава само на мали нормални сили врз страните на проектилот, што значи дека и моментот кој предизвикува превртување е мал. Во оваа фаза жироскопскиот стабилизирачки момент сеуште е способен

да го стабилизира проектилот, што предизвикува појава на тесен влезен канал (Слика 19 од 1 до 2).

Со намалувањето на брзината и ротацијата на проектилот моментот кој предизвикува превртување се зголемува двојно: поради зголемување на површината на проектилот која е во контакт со ткивото и порди зголемувањето на нападниот агол. Како резултат на ова доаѓа до почеток на тумбањето на проектилот со аголна брзина која се зголемува. Проектилот прво се врти на страна, а потоа и со задниот дел према напред (Слика 19 од 3 до 4). Добиента аголна брзина на тумбање индуцира појава на голем момент кој ја намалува ротацијата на проектилот околу неговата надолжна оска. Кружното движење го менува правецот и проектилот поново зазема странична позиција (Слика 19 од 6 до 8), која може да биде стабилна за одредено време, бидејќи центарот на притисокот и центарот на гравитацијата се блиску еден до друг. После тоа проектилот поново се завртува со задниот дел према напред и во таа позиција го завршува своето движење низ ткивото (Слика 19 од 9 до 10).

Дури и ако превртувањето на проектилот е неизбежно, местото каде тоа ќе се случи може многу да се разликува, а што може да биде од голема важност. Ако растојанието од влезот до почетокот на превртувањето на проектилот е мало, тоа значи дека привремената шуплина, во повеќето случаи, ќе се појави во самото човеково ткиво. Тоа значи дека, проектил во калибар 7,62 mm испален од АК – 47⁹ ќе помине низ нога на човек без да се помести од својата стабилна позиција (Слика 20).

СЛИКА 20

Профил на рана создадена од проектил 7,62 mm испален од АК – 47

⁹ Автоматска пушка на рускиот конструктор Калашњиков модел од 1947 година во калибар 7,62 mm.

СЛИКА 21

Профил на рана создадена од проектил 5,45 мм испален од АК – 74

Додека проектил во калибар 5,45 mm испален од АК – 74¹⁰, може да почне да се превртува во мускулите на ногата создавајќи голема привремена шуплина во самата нога придружена со широка излезна рана типична за ова вооружување (слика 21). Ако во друг случај проектил од автоматската пушка АК – 47 го погоди горниот дел од телото на човекот, тој исто така може да почне да се тумба што ќе предизвика појава на тешка рана.

4. Заклучок

Балистиката на раните (*Wound Ballistics*) може да се дефинира како проучување на движењето на проектилот во човековото тело и неговата способност за предизвикување на рани (*wounding capacity*). Може да се каже дека оваа научна област е интердисциплинарно подрачје, кое ја поврзува балистиката (како проучување на движењето на проектилот), медицинските науки и меѓународниот хуманитарен закон. Таа им обезбедува корисни сознанија на другите научни дисциплини како што се воената хирургија, судската медицина, криминалистичките истраги и што е многу значајно во меѓународното хуманитарно право.

Денес сме свесни за фактот дека постојат малокалибарски системи на вооружување и муниција кои можат да предизвикаат ефекти блиски на забранетите "дум - дум" проектили. Исто така, евидентно е дека постоечките регулативи

¹⁰ Автоматска пушка на рускиот конструктор Калашников модел од 1974 година во калибар 5,45 mm

(конвенциите) за малокалибарско вооружување и муниција можат да бидат спротивни со се построгите хуманитарни барања. Особено изгледа нејасно како "воената потреба" или "воената нужност" може да се избалансира со "непотребното страдање" или "непотребните повреди".

Потенцијалот за ранување е единствената големина која може физички (експериментално) да се мери и отценува. Тој потполно зависи од физичките карактеристики на проектилот (неговта брзина и маса, што во суштина ја одредуваат енергијата која ја поседува проектилот, изборот на материјалот од кој е направен и неговата конструкција). Потенцијалот за ранување фактички ја определува способноста на проектилот да предизвика ранување, често се среќава и под синонимот ефективност на проектилот.

Дури и денеска, близу сто и педесет, односно сто години, респективно, од донесувањето на двете најпознати интернационални конвенции (Сент Петербуршката 1868 и Хашките 1899/1907) кои се однесуваат на ефектите, или подобро речено на конструкцијата на муницијата за малите оружја, сепак постојат дискусии за начинот на кој проектилот дејствува врз човековото тело, односно за механизмот на настанувањето на раните. Меѓутоа, сепак проучувања од оваа област денес се интензивирани со цел да се изнајдат ефикасни методи за проучување на ваквото дејство.

Генерално гледано, проектилот може да предизвика повреди на еден од следниве начини, што најмногу зависи од неговата брзина:

- со раскинување и гмечење (*laceration and crushing*);
- со појавата на ударни бранови (*stress waves*);
- со појавата на привремена шуплина (*temporary cavitation*);

За претставата на дејството на проектилот врз човековото тело да биде потполна, тука треба да се споменат уште и ефектите кои настануваат во случај на:

- деформација на проектилот при пенетрацијата во ткивото;
- фрагментација на проектилот при пенетрацијата во ткивото;

Проучувањата од областа на балистиката на раните мора да се интензивираат, со цел да се изнајде и стандардизира ефикасна метода за проценка на потенцијалот за ранување кој го поседуваат современите проектили. За ова да има ефект на крајот мора да се дојде до меѓународна конвенција со која ќе се забранат сите проектили кои предизвикуваат непотребно сурови рани.

5. ЛИТЕРАТУРА:

1. G. M. Moss, D. W. Leeming, C. L. Farrar: **Military Ballistics**, Brassey's (UK) Ltd, London, 1995.
2. N. Kršić: **Bojne glave i upaljači raketnih projektila**, TVA, Zagreb, 1977.
3. Sellier K.G., Kneubehl B.P: **Woundballistics and the Scientific Background**, Elsevier, Amsterdam, 1992.
4. Sellier K.G., Kneubehl B.P: **Woundballistik und ihre balistischen Grundlagen**, Springer, Berlin 1992.
5. Bowen T.E., Bellamy R. F. (eds.): **Emergency War Surgery**, 2nd US Revision, NATO Handbook, Washington D.C. US Government Printing office, 1998.

6. DiMaio V.J.M.: **Gunshot Wounds**, New York, Elsevier, 1985.
7. Knudsen P.J.T., Theilade P.: **Terminal ballistics of the 7.62mm NATO bullet**, Autopsy findings. International Journal of Legal Medicine 106: 61 - 67, 1993.
8. Seeman T.: **Wound Ballistics**, Proceed. 5th Int. Simp. 1985, J. Trauma Vol. 28, Suppl. 1988.
9. B.P. Kneubehl: **Measuring the Wounding Potential of Rifle and Handgun Bullets**, International Workshop on Wound Ballistics, Thun, 1999.
10. P.J.T. Knudsen: **Wound Ballistics: Forensic and experimental aspects**, International Workshop on Wound Ballistics, Thun, 1997.
11. M. Grant: **Modern Small Arms Ammunition, The Law and "Military Necessity"**, International Workshop on Wound Ballistics, Thun, 1997.
12. B.P. Kneubehl: **Introduction to the Methodology of Wound Ballistics Tests**, International Workshop on Wound Ballistics, Thun, 1997.
13. C.G. Spencer: **Gunshot Wounds**, Oxford Medical Publications, Oxford, 1908.

ТЕХНИЧКОТО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ - ОСНОВНА ЛОГИСТИЧКА ФУНКЦИЈА

Панче ЛЕВКОВ

Воена академија “Генерал Михаило Апостолски” - Скопје

Апстракт: Начелата на воената доктрина-агилност, иницијатива, длабина, разновидност и синхронизација се основа за успех на која било воена операција. Овие начела ја формираат и функционалната рамка за организација на ТОБ. Еден моќен и делотворен систем за ТОБ овозможува единиците да ги извршуваат борбените задачи во согласност со наведените начела. Таков еден систем за ТОБ мора да има неколку фундаментални карактеристики. Тие карактеристики се предвидливост, интегралност, непрекинатост, одговорност и импровизација.

Клучни зборови: техничко обезбедување, логистика, снабдување, одржување.

Abstract: The tenets of Army doctrine – agility, initiative, depth, versatility, and synchronization – are basic to successful operations. They also establish the frame-work for organizing TOB. An effective and efficient TOB system allows the Army to operate in accordance with these tenets. Such a system has several fundamental characteristics. These characteristics are anticipation, integration, continuity, responsiveness, and improvisation.

Key words: technical support, logistics, supply, maintenance.

Вовед

Вооружената борба се води во сложени услови во кои дејствуваат различни фактори. Воената теорија, овие фактори ги класифицира во четири основни групи: луѓе, материјално-технички средства, простор и време. Иако, наведените фактори се меѓусебно зависни, поврзани и условени, треба да се истакне, дека факторите на војната и вооружената борба имаат различна улога, место и вредност во воените доктрини на завојуваните страни различно меѓусебно се комбинираат и поврзуваат во водење на вооружена борба.

Разни воени доктрини поаѓајќи од своите општествени претпоставки и материјални можности го одредуваат меѓусебниот однос и улогата на факторите. Некои од нив се засноваат пред сè, на силата на модерното вооружување и врвната техничка опременост, на своите вооружени сили, па техничкиот фактор го ставаат пред

останатите. Доктрините кои се засноваат на општонародна одбрана, одлучувачка улога му даваат на човечкиот фактор.

Степенот на развој на современата воена техника и современите борбени системи, како и сè посложените воени постапки, не само што ја немаат намалено улогата на човекот, туку напротив, уште повеќе ја имаат зголемено неговата улога. Зошто, доколку физиономијата на војната станува сè посложена и потешка дотолку повеќе се зголемуваат барањата на луѓето како управувачи со борбената техника и борбените активности. Меѓутоа, треба да се нагласи, дека сите четири основни фактори на војната и вооружената борба (човекот, материјално-техничкиот, просторот и времето) чинат една целина т.е. дијалектичко единство.

Најчесто, под поимот **материјално-технички фактор**,¹ како еден од основните фактори на војната и вооружената борба се подразбира: количината, разновидноста и квалитетот на вооружувањето и воената опрема, како и можноста за нивно одржување во исправна состојба и снабдување со сите ресурси неопходни за нивно ефикасно користење; економската состојба на земјата; степенот на развиеност на нејзините производни сили; можностите за користење на сировинската база; можностите за користење на материјално-техничкиот потенцијал на пријателските и сојузничките земји и др. Во поширока смисла материјално-техничкиот фактор го сочинуваат материјалните средства на вооружените сили, економскиот потенцијал и материјалните извори на земјата што се користат во вооружената борба и за нејзините потреби.

При водење на современа војна незамисливо е да се смета на некој успех, доколку воените единици не се снабдени со гориво и муниција, со неопходни егзистенцијални потреби и доколку не се обезбеди нивното оружје и другата воена опрема да бидат постојано исправни. Во спротивно, сето тоа би биле само обични бројки кои не се во состојба да извршат каква било задача.

Сите наведени фактори се карактеризираат со свои квантитативни и квалитативни својства кои го определуваат неговото поединечно и заедничко значење врз вооружената борба.

Квантитетот на воената техника и воопшто на материјално-техничкиот фактор е изразен преку бројот на разновидните материјално-технички средства. Квалитетот е изразен преку одредени особини на средствата според нивната намена (дометот, разорнувачката моќ, ударната сила, подвижноста и маневарската способност, радиусот на дејство, дебелината на оклопот, пробојноста кај храната, во калоричноста итн.).

Материјално-техничкиот фактор со своите квалитети и можности го одредува начинот на водење на борбените дејства, структурата, борбената спремност и можностите на вооружените сили.

Основни карактеристики на воената техника кои денес посебно се нагласени, а најверојатно и во иднина ќе бидат присутни се: масовноста, големата прецизност, маневарската подвижност, можноста за управување, наведување, самонаведување, разорната и убивна моќ, големиот домет и големата брзина на дејствување.

¹ Во воената литература овој фактор уште се нарекува и економско-технички фактор, односно материјални фактор.

Најголемите достигнувања во науката и технологијата се применуваат во областите на разни техники, за усовршување на постоечките и развивање на нови.

Со примена на електрониката се зголемува прецизноста на погодување на целите со подобрување на системите за управување. Се развиваат нови семејства на оклопно-механизирани средства, кои покрај електронски системи за управување со огнот и прецизни ласерски мерачи на далечина, постојано располагаат со нагорна линија на маневарски способности. Овие средства во содејство со авијацијата им овозможуваат на вооружените сили висока подвижност, голема брзина за изведување на борбените дејства, голема ударна и огнена моќ.

Користењето на сè по совршени средства за врски, разни средства за откривање на движењето на единици и техника, оптоелектронски средства кои овозможуваат ноќно движење и дејствување, даваат незамисливи можности со примена на најразлични тактички постапки да постигнат такви ефекти кои порано не можеле ни да се замислат.

Покрај наведеното треба да се истакне дека и понатаму се развиваат и усовршуваат нуклеарните, хемиските и биолошките средства и други борбени средства со стравотни можности.

Ваков развој на борбената техника одлучувачки влијае на физиономијата на современата војна и начинот на изведување на борбените дејства.

Можностите на воената техника овозможуваат нападната земја да се стави под едновремен удар од сите три димензии (копно, море и воздух), а се повеќе се присутни и размислувањата за удар и од четвртата димензија - космосот.

Големата воздушна подвижност на вооружените сили му овозможуваат на агресорот удар од заднината на бранителот, со користење на јаки оперативни, воздушни и масовни тактички хеликоптерски десанти.

Ово го потенцира мошне значајното својство на војната: непостоење на граница помеѓу фронтот и заднината, зафаќање со борбени дејства на поголем дел од територијата, парализирање на производствениот систем, комуникациите, електроенергетскиот систем и другите системи од витално значење за функционирање на општеството во целина.

Наведените карактеристики на војната и вооружената борба, директно влијаат на однесувањето на техниката, а со тоа ја условуваат потребата и содржината на техничкото обезбедување на ВС.

Се јавуваат масовни загуби на техничките материјални средства (ТМС), технички, експлоатациони и борбени оштетувања како последица на големото напрегнување на ТМС и постојаната изложеност на ударите од воздух и од земја.

Се зголемува потрошувачката на сите борбени средства, посебно муницијата, минско-експлозивните средства (МЕС), погонските средства и електроенергетските извори од сите типови.

Се намалува времето за доставување (дотур), евакуација, извлекување, поправка, пополна и други задачи врзани за техниката.

За успешно водење на војна неопходно е благовремено да се изврши пополна со сите средства кои се трошат во вооружената борба, техниката непрекинато да се одржува во исправна состојба, а загубите надокнадуваат.

Од ова произлегува потребата за постоење на еден систем чија основна цел ќе биде снабдување со сите средства кои се трошат во вооружената борба, одржување на

техниката во исправна состојба и надокнада на загубите. За неговата организација потребно е да се има стручна служба, а при реализацијата да се ангажира пошироката структура на вооружените сили и општеството во целина.

Подготовките за материјално-техничко обезбедување на вооружената борба се темелат врз системот на одбраната на Република Македонија чиј темел за првпат е поставен со донесување на новиот Устав од 17.XI.1991 година.

Поим и дефиниција

Секоја нација има развиено сопствени дефиниции, функции, принципи и политика за снабдување и одржување на вооружените сили со борбени потреби. Ова е резултат од влијанието на повеќе фактори како што се: надворешното и внатрешното опкружување, военото искуство и др. По конституирањето на Република Македонија како самостојна и суверена држава и нејзината јасна определба од самиот почеток за членство во колективните системи на одбрана, во теоријата и практиката на штотуку формираната воена организација (АРМ) се наметна потребата од сè поголема компатабилност со воените организации на земјите-членки на НАТО алијансата. проблемот неминовно бараше неодложна анализа на постоечката формациско-организациска структура на воената организација и терминологија. Меѓутоа, со промените се одеше доста претпазливо што е и оправдано ако се има предвид сложеноста и посебноста на воените организации. Поради ова, еден голем дел од стручната литература и терминологија која предходно се користеше е во употреба и денес.

Прв чекор за приближување кон терминологијата на НАТО алијансата е направен со воведување на терминот логистика, односно логистичко обезбедување² во АРМ, наместо термините заднина и заднинско обезбедување кои се само буквални преводи на термините позадина и позадинско обезбедување (користени во бившата ЈНА) на македонски јазик.

Обид за теоретско објаснување и дефинирање на термините логистика, воена логистика, логистичко обезбедување, логистичка поддршка, логистички функции итн., кај нас за првпат е направен од страна на Кочоски (1997).³

Еден од термините кој се употребува во АРМ со исто значење како и во бившата ЈНА е поимот *техничко обезбедување* (ТОБ)⁴ на вооружените сили.

² Со одлуката на министерот за одбрана на Република Македонија од 25.10.1995 година за логистичко обезбедување на командите и единиците е официјализирана употребата на новиот термин.

³ Трудот "Воена логистика - основи на логистичкото обезбедување на армијата" е прво настојување во наши услови да се дефинираат проблемите логистика, логистичко обезбедување и т.н.

⁴ ТОБ кратенка која значи "техничко обезбедување" и која ќе се користи во понатамошниот текст

Со овој поим е опфатен системот за снабдување и одржување на АРМ со технички материјални средства.

Поимот техничко обезбедување не е во употреба во вооружените сили на САД и членките на НАТО, меѓутоа неговите основни функции (снабдување и одржување) егзистираат. Во вооружените сили на бившиот СССР и кај останатите членки на некогашниот Варшавски договор со овој поим била опфатена само логистичката функција-одржување на техничките средства (вклучувајќи го извлекувањето и евакуацијата на оштетените технички средства). Во бившата ЈНА со овој поим беа опфатени две логистички функции: снабдување и одржување на техничките материјални средства (ТМС).⁵

Во АРМ под овој поим се подразбираат основните логистичките функции: снабдување и одржување на техничките материјални средства (вклучувајќи го извлекувањето и евакуацијата на оштетените технички материјални средства).

Според Правилото за техничка служба во АРМ (МО, 1997) техничкото обезбедување е дефинирано како збир од дејности на командите, управите и органите во единиците и установите по техничка служба со кое се обезбедува најповолни материјално-технички услови за живот и работа на единиците, за изведуваче на борбени дејства, за ефикасна употреба на расположивите материјални резерви, борбената и друга техника.

Според Кочоски (1997) техничкото обезбедување е основна логистичка функција, односно еден од облиците на логистичкото обезбедување. Тоа ги содржи дејностите снабдување со ТМС и одржување на ТМС чиј носител е техничката служба.

Дефинирањето на поимот техничко обезбедување е од посебна важност, ако се има предвид решавањето на проблемот за компатабилност на

⁵ Со поимот ТМС се опфатени следните средства:

- 1) Основни ТМС: вооружување, мототехнички и електронски, средства за врски, радарско-сметачки и АБХО ТМС, интендантски, санитарски и ветеринарни ТМС; подвижни технички работилници, средства за извлекување, работилничка опрема и гарнитури на алат; погонска опрема; против-пожарна опрема; останати ТМС на родовите и службите од надлежноста на КоВ;
- 2) Муниција, ракети, МЕС и нивните елементи од сите видови и намена, од надлежноста на КоВ;
- 3) Погонски средства (течни горива, масти, масла, течности за ладење, течности за хидрауличните системи и средства за чистење.);
- 4) Резервни делови, потрошниот и репродукцискиот материјал за потребите на одржувањето на ТМС;
- 5) Електроенергетски средства (електроагрегати, рачни генератори, акумулатори, батерии, исправувачи, полначи и специјални електроенергетски извори).

За споредба, со американските вооружени сили, материјалните средства се групирани во 10 класи, а во НАТО алијансата во 5 класи. Групата на материјални средства опфатени со поимот ТМС е содржана во II III, и V НАТО класи на средства.

вооружените сили на Република Македонија со вооружените сили-членки на НАТО.⁶

Како што предходно веќе беше нагласено, техничкото обезбедување како функција на логистичкото обезбедување содржи во себе две подфункции: снабдување со ТМС и одржување на ТМС.

Овде под поимот функција подразбираме збир на дејности со кои се извршува една посебна задача во рамките на еден организациски систем.

Со функцијата ТОБ на ВС се извршува посебна задача (снабдување и одржување на ТМС) во рамките на една општа задача (логистичко обезбедување).

Техничкото обезбедување како функција на логистичкото обезбедување е дел од системот на логистички функции (снабдување, одржување, транспорт, сообраќај итн.)⁷.

Техничко обезбедување и НАТО терминологијата

Како што предходно беше нагласено, поимот “техничко обезбедување” не егзистира во НАТО терминологијата. Наместо овој термин се користат термините за неговите подсистеми: “снабдување” (supply), одржување и поправки (maintenance and Repair) како посебни логистички функции. Во НАТО терминологијата не фигурира ни терминот “ТМС” кој е тесно врзан за функцијата техничко обезбедување. Разликата се состои во тоа што НАТО сите материјални средства за поддршка на вооружените сили ги групира во пет класи (Сл.1).

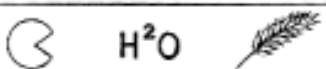
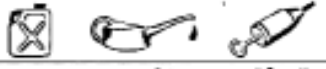
Функцијата снабдување се извршува со обезбедување на вооружените сили со овие пет класи на средства. Ако извршиме споредба на терминот ТМС со НАТО класите на средства ќе заклучиме дека во терминот ТМС се содржани II, III, V класа (исклучувајќи ја облеката на војниците во II класа).

⁶ Во книгата *NATO LOGISTICS HANDBOOK*, BRUSSELS, Nato Headquarters, 1994, стр.15, логистиката е дефинирана како “science of planning and carrying out the movement and maintenance of forces” (NATO Glossary of Terms and Definitions), при што се наведува дека во најшироката смисла на зборот од воен аспект ги содржи следните дејности.

- “(a) design and development, acquisition, storage, transport, distribution, maintenance, evacuation, and disposition of materiel;
- (b) transport of personnel;
- (c) acquisition or construction, maintenance, operation and disposition of facilities;
- (d) acquisition or furnishing of services; and
- (e) medical and health service support”.

⁷ P.D.Foxton во своето дело *POWERING WAR*, Modern Land Force Logistics, London, Brassey’s, стр.3, наведувајќи ја НАТО дефиницијата за логистиката укажува на следните нејзини основни функции: “Supply, transportation, medical services, the repair and recovery of equipment, and a number of smaller functions such as catering, post and labour services”.

Процесот на организациско - формациско реструктурирање на Армијата според нормите и стандардите на НАТО, поставен во “Стратегијата за одбрана на Република Македонија,” ќе даде одговор на прашањето дали терминот “ТОБ” ќе се користи и понатаму или пак ќе биде заменет со термините “supply” и “maintenance and repair” кои се својствени на НАТО терминологијата.

US CLASS OF SUPPLY	TYPE OF ITEM	NATO CLASS OF SUPPLY
I	 H ² O	I
II		II
III		III
IV		IV
V		V
VI		I
VII		II
VIII		II
IX		II
X		IV

СЛИКА1 - Класи на снабдување (САД и НАТО)

Цели и задачи

Системот за снабдување и одржување на вооружените сили како подсистем на логистичкиот систем, има за цел да обезбеди најповолни материјално-технички услови за живот и работа на единиците, за изведување на борбени дејства, за ефикасна употреба на расположивите материјални резерви, борбената и друга техника. Ваквата цел пред системот за снабдување и одржување (ТОБ во АРМ), поставува сложен и разновиден збир на задачи

кои можат да се групираат во две негови функции: снабдување и одржување на борбената техника. Неговата улога и значење произлегуваат од неопходноста за правовремена пополна со ТМС кои се трошат во вооружената борба, потребата за непрекинато одржување на техниката во исправна состојба и надокнадување на загубите.

Основна и општа цел на сите борбени системи е максимална борбена готовост што е предуслов за успешно извршување на борбените задачи. Оваа цел подразбира покрај останатото и успешно извршување на сите логистички функции. За системот за снабдување и одржување (ТОб) како подсистем на логистичкиот систем ова значи исправност и пополнетост со ТМС, односно употребливост на борбената техника чие обезбедување претставува содржина на ТОб.

Според тоа, цел на ТОб е обезбедување функционалност на борбената техника според барањата на борбените системи, во дадени услови, со минимални трошоци и ангажирање на работна сила.

Бидејќи ТОб е една од логистичките функции на воената логистика, тогаш и неговата цел произлегува од целта на воената логистика, односно од целта на логистичкото обезбедување на воените системи.

Обемот, видот и сложеноста на активностите на техничкото обезбедување пропорционално се зголемуваат со развојот на борбената техника. Од најпрости активности во почеток, кои биле извршувани од самите ракувачи на средствата, денес ТОб претставува значајна и сложена логистичка функција која ги применува најсовремените достигнувања во науката и техниката со ангажирање на значителен број на извршители и средства.⁸

Од вака дефинираните задачи на ТОб, може да се согледа дека борбената техника е во “надлежност” на ТОб само во текот на употребниот век и само за обезбедување на нивната функционалност.

Меѓутоа, практиката и одредени истражувања покажале дека на работните карактеристики, посебно на барањата за ТОб, доста влијаат и други активности кои му претходат на користењето на борбената техника. Така на пример, со правилно дефинирање на барањата за конструкција на борбената техника во кои се содржани и искуства од ТОб и нивно вклучување во предходните фази на животниот циклус (конструкција, изработка, монтажа) можат да се обезбедат поволни услови за реализација на целта на ТОб (сигурност, погодност за ТОб), а со тоа и поголема успешност.

⁸ Милојко Јериќ во своето дело “Логистика”, Београд, ВИЗ, 1984, логистичката функција-техничко обезбедување прво грубо ја дели на пет снабдувачки гранки, а потоа секоја гранка детално ја дели според некои специфичности на одделни гранки.

Со други зборови функцијата ТОБ може успешно да ја реализира својата цел ако борбената техника е во нејзина “надлежност” од идејата за употреба до исклучување од употреба. Оттука произлегува дека задачите на ТОБ во поширока смисла се:

- *учесиво во фазата на создавање на борбената техника* (изработка и барања за конструкција, контрола на конструкцијата, изработката и монтажата.);

- *учесиво во фазата на експлоатација* (техничко обезбедување) и

- *учесиво во фазата на отстранување* (исклучување од експлоатација)

Вака дефинирани задачите на ТОБ претставуваат комплексен приод кон борбената техника познат како интегрално техничко обезбедување (ИТОБ).⁹

Техничкото обезбедување значително влијае на процесите во системот на вооружените сили (ВС), посебно на извршувањето на борбените задачи што може да се илустрира со следните податоци:

- ТОБ ангажира значителен број на извршители чиј број сè повеќе се зголемува,

- трошоците за ТОБ претставуваат значајна ставка во економијата на логистичката поддршка,

- поради неисправностите и изведување активности на ТОБ се намалува користењето на борбената техника, со што се намалува и борбената готовост на единиците, а во евентуална војна тоа може да биде и катастрофално за единиците кои извршуваат борбени задачи.

Значењето на ТОБ и неговото влијание на вкупните токови и извршувањето на задачите на вооружените сили расте со развојот и бројот на борбената техника. На одреден степен на развој на борбената техника (софистицирана) извршителите на ТОБ можеби во потполност ќе ги “истиснат” извршителите на борбените задачи.

Функцијата ТОБ како една од основните логистички функции има за цел да обезбеди функционирање на борбената техника според барањата на борбените системи, кои како организациски системи ги содржат елементите човек и техника. Токму елементот техника (технички фактор), поточно одржување и снабдување со ТМС во организацискиот борбен систем е основна задача на ТОБ. Од успешноста на ТОБ во остварување на оваа задача зависи и исполнувањето на борбената задача на воениот систем. Токму поради ова, постојат доста важни причини за поставување на прашањето “Колку е добро, односно успешно ТОБ? Одговорот на таквото прашање е сложен, и тешко може да се одговори како еднозначен, целосен и точен.

⁹ Пошироко види: Slobodan Muždeka, *LOGISTIKA. Logističko inženjerstvo. Pouzdanost, pogodnost za održavanje, gotovost, integralno tehničko obezbeđenje. Vinča, 1981.*

Основни принципи¹⁰

Техничкото обезбедување на ВС на Република Македонија се заснова на следните основни принципи :

- централизирано раководење со снабдувањето и одржувањето, што значи претпоставената команда е одговорна за снабдувањето на потчинетите единици и установи, па во врска со тоа се изготвува единствен план за организирање и раководење;

- територијалност во организирањето на снабдувањето и одржувањето, што подразбира логистичките бази како извршни органи да бидат одговорни за снабдување на систе единици и установи кои се на нив потпираат по планот за потпирање, како и потпирање на однапред придвидените и подготвени капацитети на територијата ;

- универзалност на единиците за техничко снабдување, што подразбира нивната организациско-формациска оспособеност да биде таква, што ќе можат да извршат пополна и дотур на сите ТМС, со потпир на техничките склади во ЛБ, како и брзо претпочинување, маневрирање со резервите и следење на борбениот построј;

- автоматизам во снабдувањето, што подразбира планска реализација на снабдувањето врз основа на одлуката на командантот и планот за пополна, по денови, фази на изведување на борбените дејствија;

- снабдување според потрошувачката, што претставува основен принцип за снабдување за основните ТМС, резервните делови (р/д), потрошниот и репродукциониот материјал, маслата, течностите и средствата за ладење;

- непрекинатост и благовременост во снабдувањето, што подразбира таква организација на елементите во системот за ТОб која обезбедува континуитет во пополната на потрошените резерви.

- автоматизам во одржувањето што е изразено во кадровската оспособеност и материјалната опременост на системот за извршување на сите работи за одржување на ТМС од своја надлежност;

- единствена технологија со која на секое командно ниво се обезбедува истовестен пристап кон соодветен вид на одржување и овозможува непрекинато одржување на ТМС;

- навременост во одржувањето, што значи ТМС подолго да се одржи во состојба на исправност, а при појава на неисправност и оштетување што побрзо да се доведат во исправна состојба;

- агрегатен принцип на ремонт што се заснива на замената на агрегатот-склопот со нов или ремонтиран, заради побрзо извршување на ремонтот, при што се обезбедува соодветен ресурс на ТМС;

¹⁰ Правило за техничка служба во АРМ (МО, 1997)

- агрегатен принцип на поправки што значи замена на неисправниот и општетениот агрегат-склоп со нов или ремонтиран, заради побрзо оспособување на ТМС;

- поддршка во одржувањето што претставува обврска на сите елементи од системот, да даваат помош на непосредно пониските елементи во хиерархиската структура.

Заклучок

При водење на современа војна, незамисливо е да се смета на некој успех, доколку воените единици не се снабдени со гориво и муниција, со неопходни егзистенцијални потреби и доколку не се обезбеди нивното оружје и другата воена опрема да бидат постојано исправни. Во спротивно, сето тоа би биле само обични бројки кои не се во состојба да извршат каква било задача.

Суштината на техничкото обезбедување (ТОБ) на единиците се состои во благовремено снабдување со ТМС и благовремено одржување на ТМС.

Ускладувањето на намерата и планот за изведување на операцијата со можностите на логистиката е еден од важните услови за постигнување на успех. Недоволно уважување на овој фактор доведува до пораз на врвно обучените и увежбани единици.

Системот за техничко обезбедување на вооружените сили има најзначајна улога за успешна реализација на намерата на командантот. Ако воените единици не се снабдени со гориво и муниција, и не се обезбеди нивното оружје и другата воена опрема да бидат постојано исправни намерата на командантот однапред ќе биде осудена на неуспех.

Поради ова, вооружените сили треба да бидат поддржани од еден мобилен, еластичен, непрекинат и отпорен систем за техничко обезбедување кој треба постојано да се усовршува пратејќи ги современите достигнувања во науката, технологијата, окружувањето и др.

ЛИТЕРАТУРА:

- Слободан Муждека, ЛОГИСТИКА. Логистичко инженерство. Поузданост, погодност за одржување, готовост, интегрално техничко обезбедување. Винча, 1981.
Правило за техничка служба во АРМ (МО, 1997)
NATO LOGISTICS HANDBOOK, BRUSSELS, Nato Headquarters, 1994
Сокле Кочоски, *Воена логистика*, Магнат, Скопје 1997
Maintenance operations and procedures, Field manual, FM-9-43-1, Headquarters department of the army, Washington, DC, 21 February 1997

ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ОСНОВНАТА ЛОГИСТИЧКА ФУНКЦИЈА – ИНТЕНДАНТСКОТО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ

Сокле КОЧОСКИ

Воена академија “Генерал Михаило Апостолски” - Скопје

Апстракт: Во илудото “Историски развој на основната логистичка функција-ИНТЕНДАНТСКО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ” е обработена проблематиката од историски аспект; поврзаноста со останатите основни логистички функции; дефиниран е интендантскиот менаџмент, постоа сèанува збор за задачите и снабдувањето и услужните дејности коишто го чинат интендантското обезбедување образовна дисциплина..

Клучни зборови: интендантско обезбедување, исхрана, логистика, менаџмент, облекување, снабдување.

Abstract: The study “Historical development based on the main logistical functions QUARTERMASTER SUPPORT” deals with the problem from a historical point of view: defines logistic quartermaster management, considers tasks and relations with other basic logistical functions, as well as supplies and services. The above makes logistic quartermaster provision scientific branch.

Key words: quartermaster support, nutrition, logistics, management, clothing, supply.

Вовед

Интендантското обезбедување(ИнОб) е најстара логистичка функција, бидејќи настанала од моментот на формирањето на организирана војска. Без оглед на рамништето на опременост, секоја војска мора да се занимава со сите потреби што ги бара употребата на жива сила во мир и во воена состојба.

Под **интендантско обезбедување** би требало да се подразбираат сите активности кои треба да се извршат како услуга (сервис) за да ѝ се овозможи на војската нормален живот, а луѓето ангажирани во борба да бидат способни да стапат во дејствување. Тоа значи дека оваа логистичка функција мора да обезбеди сè што е потребно за сите луѓе да бидат секогаш најадени, чисти, пристојно облечени и растоварени од сите видови опрема, како и да води грижа за животните кои се користат за извршување на разни задачи. Притоа, одржувањето на интендантската техничка опрема во повеќето армии (па и кај нас) е во надлежност на техничката логистичка функција.

Оптимално решение на овие задачи е еден од важните елементи за достигнување на борбениот морал и поголема ефикасност на единиците.

Сите задачи бараат ангажирање на командниот кадар, но и на кадарот кој е ангажиран на задачите од интендантското обезбедување.

Задачите на оваа логистичка функција, односно интендантското обезбедување, се значајни и од економска и финансиска гледна точка, затоа што, од правилното работење и од оваа активност зависи економичноста на користењето на материјалните ресурси, кои се важна компонента за оспособеноста на општеството за водење војна. Затоа, сите активности околу интендантското обезбедување бараат и одредени истражувања, развиток, набавка, складирање, контрола, распоредување, распределување, транспорт, конзервирање и производство на одредени производи.

Освен тоа, оваа логистичка функција мора да се грижи и за набавката и производството на целокупната опрема која е неопходна за работа на разните специјалности на армијата.

За успешно извршување на својата основна задача органите за интендантското обезбедување неопходно, е да проектираат и градат многу скапи и сложени постројки и објекти. Тие мора да се грижат и за нивната работа и за одржувањето. За извршување на така комплексни задачи, органите за интендантско обезбедување - интендантската служба во разни армии е организирана на различни начини. Меѓутоа, апстрахирајќи ги разликите во организирањето, оваа служба, во сите армии во светот има примарна улога.

2. Историски развој на интендантското обезбедување

Почетокот на развојот на интендантското обезбедување како една од основните логистички функции може да се поврзе со формирањето на првите војски. Тоа значи дека почетокот на развојот на интендантското обезбедување може да се поврзе за **античката и средновековната етапа**, бидејќи оттогаш и постои војска, односно од кога постојат војски, постоеле и посебни лица коишто се грижеле за снабдувањето на единиците со неопходните потреби за живот.

Во древниот Египет таа функција ја извршувале лица наречени писари (службеници од висок ранг), а најверојатно нив ги имало и кај Персијците во времето на Дарио I и древна Македонија, особено во времето на Филип и Александар Македонски.

По Пелопонеската војна, Грците имале началник на администрацијата со благајници кои се грижеле за снабдувањето, додека подоцна и кај нив се спомнуваат воени писари како и оние во Египет.

Во римската војска за платите и распределбата на пленот се грижеле таканаречени **квестори** (quaestores) бирани од народот. Прво биле двајца, а подоцна до 20 потчинети на еден **сензор** (sensor), додека на нив им биле потчинети писари коишто ги водеа списоците за издржување на војниците, распределба на храната и бројната состојба. Тоа биле чиновници за подготвување на логори, за чување и доставување на храна и опрема од магацините и др. Заедничко име за сите овие службеници било либрании (книговодители). Тогаш се формираат

и првите установи (оружарници и манифактури) во коишто жените ткаеле и ја украсувале опремата за војската. Меѓутоа, за да се спречи крадењето, командантите лично ја презеле контролата над администрацијата, а помошник за снабдување бил посебен службеник наречен легионист. За резервите во храна и опрема се грижело лице наречено викар, а во секоја единица постоело посебно лице за пресметување на храната која што ја примало од повисок чиновник. Оваа римска организација подоцна ја презема Византија.

Малите војски во феудалната епоха, следени од натурално производство и неразвиена општествено - економска структура, не барале цврста и централизирана организација за интендантските работи. За снабдувањето се грижи секој за себе, а основен извор бил насилното одземање (пљачка - кражба). Доколку војната траела подолго, обврската за снабдување со храна (донекаде и опрема) ја преземале делумно вазалите или владателите.

Новиот век ја одбележува пресвртничката епоха во развојот на интендантското обезбедување. Уште во IV век, напоредно со зајакнувањето на централната власт, се појавиле органи чија основна должност била грижата за снабдување на војската со неопходните потреби за живот.

Во штабовите на англиските и француските војски се воспоставува функција офицер за снабдување, главни коначари и старешини на комори. Постепено, слични функции се воведуваат и во другите европски армии.

До востановувањето на интендантското обезбедување (интендантската служба) како самостојна воена и логистичка организација, развојот на интендантските органи и работи минал низ три основни фази: **епоха на слободни наемници, магацински систем на снабдување и период на создавање на национални армии.**

Во војската на **слободните наемници** за снабдувањето на војниците се грижеле пред сè командантите, коишто им давале пари, додека војниците сами си набавувале опрема од трговци коишто ги следеле војските (XVI век прва половина на XVII век).

Во Германија во почетокот на XVII век во штабот е востановена функција наречена **генерал за исхрана** (General Proviantmeaster), на кого му биле потчинети повеќе лица.

Во француската војска во тоа време, офицерите добивале пари за издржување на војниците, меѓутоа тие најчесто ги трошеле за сопствени потреби (ги краделе војниците), затоа Шарл VII, за колку-толку да го спречи крадењето, воведува таканаречени воени комесари коишто се грижеле за снабдувањето на единиците со храна и одржувањето на опремата и оружјето. Кон крајот на XVI век, кога службата за снабдување е одвоена од другите функции во главниот штаб се одредувале посебни старешини за исхрана, а во провинциите и новоослободените области кралот поставувал цивилни лица наречени **интенданти** за исхрана и финансии.

ИНТЕНДАНТ¹ во воена организација е лице кое извршува работи од доменот на интендантската служба. Времето на појавување и првите функции не се точно утврдени. Меѓутоа, терминот интендат може да се поврзе за Франција, бидејќи во Франција се појавуваат таканаречени управници на провинции на новоослободени области, на кралските послуги или високи чиновници во правосудството, полицијата и сл. Воените интенданти прво биле лични органи на кралот преку кои тој ги контролирал генералите за да не ја злоупотребуваат својата власт. Подоцна, кога службата за снабдување на војската е одвоена од останатите функции на командата, интенданти се нарекувани и офицери коишто се грижеле за снабдувањето на војниците со храна, пари и други потреби за живот. Позицијата на интендантот во француската војска се зацврстува во почетокот на XVII век. По Втората светска војна интендантот се губи, односно се појавува функцијата - органи за интендантска служба - интендантско обезбедување (началник на интендантска управа, одделение, секција, сектор итн., потоа референт, управник и сл.).

Во руската војска, во времето на Иван IV Васиљевиќ - Грозни, постоело правило, пред војна да се формираат комисии за приспособување резерви во леб и месо за оние делови на војската коишто следувањето го добивале во натура. Следувањето било доставувано врз основа на бројната состојба и воведувано во книги.

Магацинскиот систем на снабдување како фаза се врзува за XVI век за воените морнарици на оние држави чишто морнари живееле на бродови подолго време на море, за што формирале специјални снабдувачки органи.

На пример, во Англиската воена морнарица во новоформираниот Адмиралитет 1546 година е формиран одбор којшто раководи со градењето, опремувањето и оружувањето на бродовите, а воедно ги снабдува и со храна, облека и обувки преку бродските благајници и писари. Кон крајот на XVI век, кога Англиската воена морнарица почнала брзо да се развива, со работите врзани за снабдувањето во рамките на Адмиралитетот се занимавале специјални лица наречени комисионери (commissioner). Тогаш се пропишуваат и првите табели на следување храна и пиење за морнарите, се организира централен магацин, се подигнуваат мелници, пекарници и пивоварници во пристаништата.

По воведувањето на магацинскиот систем на снабдување, во втората половина на XVII век, во развојот на интендантските органи и работи доаѓа

¹ Види пошироко:

J. Godeshot, Les commissaires aux armées sous le directoire, Paris, 1941;

L' intendance militaire, Revue, Historique de L'Armee, I/1968;

Lapote, Monsieur L'intendant qui etes vous, L'Armee, IX/1969.

нова етапа. Додека порано за тоа се грижеле, главно поединци, сега постепено се формираат посебни управни органи и во исто време се формираат првите интендантски единици и установи.

Периодот на создавање на национални армии, како трета фаза во развојот на интендантските органи и работи, започнува кон крајот на XVIII век и почетокот на XIX век, кога се бележи преодната етапа од дотогашниот магацински систем на снабдување до конституирање на интендантска служба, како самостојна логистичка функција.

Паралелно со создавањето на масовни армии се усложнуваат и работите на интендантските органи, што барало преземање на нови мерки во сферата на организацијата за логистичко обезбедување, па и во доменот на организацијата за интендантско обезбедување како една од основните логистички функции, односно и во доменот на интендантското работење.

Поточно, конституирањето на интендантската служба како самостојна логистичка организација почнало во првите децении на XIX век, прво во Армијата на Франција, а потоа и во другите земји, односно во нивните армии.

За разлика од претходниот период, интендантската служба сега ги обединува управната, контролната и снабдувачката функција (некаде и целокупното финансиско работење), а за извршување на извршните работи се формираат бројни интендантски единици и установи. Организацијата е прилагодувана според приликите и специфичностите на секоја армија, меѓутоа основните функции се слични или исти.

Во француската војска, формирањето на интендантската служба почнува набрзо по падот на Наполеон. Во 1817 година е формирана Воената интендантура (Intendance Militaire) која го опфаќала целокупното материјално и финансиско работење. Во нејзините армии од 1856 година постоеле поголем број воени интенданти (Intendant militaire). Во воени услови (во воена состојба), на главниот командант му е доделуван **генерал-интендант**, додека во секоја армија, корпус и дивизија постоеле интенданти (интендант на армија, корпус, дивизија) со подинтенданти. Паралелно доаѓа и до формирање на разни интендантски единици и установи како и административни школи за школување на интендантски кадар.

Во руската армија интендантската служба е формирана на територијален принцип. Со снабдувачките работи во Военото министерство раководел генерал-интендант. Од 1822 година се воведува и полагање на испити за стручно оспособување на интендантите.

Во Германија, со формирањето на Германската воена морнарица, во 1872 година се формирала и интендантурата.

Во Англиската воена морнарица поради многубројните пловни состави и бродови на оддалечени поморски војувалишта, во реорганизираниот

Адмиралитетот во 1832 година се формирала и Управа за исхрана (Victualing Board).

Во Австроунгарската војска самостојна интендантска струка е формирана во 1869 година. Главниот интендант бил началник на економското одделение на Министерството за војската, кое имало три оддела: за снабдување со храна, облека и логорска опрема; за финансирање и за контрола на материјалното работење.

Јапонија (по угледот на Франција) во својата војска во 1873 година ја формирала интендантската струка, која посебно се развила после војната со Русија (1904-1905 година). На чело на интендантската струка стоел генерал-интендант.

Во Српската војска развојот на интендантската струка започнува во 1838 година со формирањето на Воен комесаријат. Во Српско-турските војни (1876 - 1878 година) во Штабот на Врховната команда постоеле: главен интендант (виш офицер со потребен персонал) и комесар на Врховната команда, а во корпусите-корпусен интендант итн.

За организацијата на интендантската служба во I и II светска војна, може да се каже дека структурата во првите години од XX век е задржана во основа и во I светска војна. Бројот на интендантските органи, единици и установи е зголемен. Искуствата стекнати во I светска војна, како и процесот на модернизација на ВС, особено логистичката организација, го извршиле своето влијание, при што дошло до многу измени во организацијата на интендантската служба помеѓу I и II светска војна. Во многу армии таа се реорганизирила за да се прилагоди на новата структура на вооружените сили, додека конкретните решенија и организацијата произлегувале од внатрешната организација на секоја армија.

Со таква организација на интендантската служба, модифицирана во сите земји, односно нивните армии за воена состојба, се влегува во II светска војна.

Во народноослободителната војна на југословенските простори, па и во Македонија, создавањето и развојот на интендантската служба имале специјален белег (обележје). Како и сите други структури, така и интендантската служба никнувала во многу сложени и тешки услови на ослободителната војна. Првите органи на интендантската служба биле интендантите на партизанските одреди. Со формирањето на Првата пролетерска бригада се јавила потреба од нова и ефикасна организација на интендантското работење, меѓутоа за тоа да можело да се спроведе, во јануари 1942 година при Врховниот штаб била формирана главна интендантура, додека понатаму со формирањето на другите единици (полкови, бригади, дивизии, корпуси) и соодветни интендантски органи, единици и установи.

По II светска војна во структурата и организацијата на сите логистички функции настанале многу измени. Со интендантското обезбедување во целина раководи Интендантска управа од Сојузниот секретаријат за народна одбрана.

Во командите на армиите (во С.Р. Македонија во 3.Армија) постоеле интендантски одделенија, во дивизиите интендантски отсеци, во бригадите и полковите референти (за исхрана и интендантска опрема), а во баталјоните референти за интендантско обезбедување (служба). На сите командни степени се формирани интендантски единици и установи: интендантски одреди, чети, водови (во полковите) и одделенија (во баталјоните). Сите единици биле од мешан состав: складишни, работилнички, готвачки, пекарски, перачки и други единици во чети, водови и одделенија, кои што во воена состојба (во војна) би развивале соодветни интендантски станици. На Интендантската управа непосредно ѝ биле потчинети централните интендантски единици и установи, Интендантскиот институт, Интендантската школа и др².

По осамостојувањето на Република Македонија и формирањето на Армијата на Република Македонија на 16.04.1992 година во Домот на АРМ во Скопје, доаѓа до конституирање на структурата и организацијата на логистиката (заднината), односно на сите нејзини основни логистички функции, па и основната логистичка функција-интендантско обезбедување. Со интендантското обезбедување во целост раководи Одделението за интендантско обезбедување (началник) при Секторот за логистика (тогаш заднина) на Министерството за одбрана на Република Македонија. Во командите на корпусите и бригадите-полковите се конституирани првите управно-плански (началниците со референтите за ИнОб) и извршни органи (единици и установи за ИнОб - готвачки, пекарски, складишни, работилнички итн.), а во баталјоните референти и одделенија за интендантско обезбедување, што значи на сите командни степени се формирани единици - установи, чети, водови и одделенија. Сите единици се од мешан состав: готвачки, складишни, работилнички и други единици, коишто во воена состојба би развивале соодветни интендантски станици. Исто така, со формирањето на Одделението за школство при ГШ на АРМ, потоа Установата

² Види пошироко:

M. Jovanovic, O spremi osoblja za vojno-administrativne struke, Ratnik, Septembar, 1894 godine;
J. Pflugk-Hartung, Die Heere und Flotten der Gegenwart, I sv., Berlin, 1896;
G. Zepelin, Die Heere und Flotten der Gegenwart, II sv. Berlin 1897;
R. Grosse, Römische Militargeschichte, Berlin, 1920;
M. Nikolic, Intendantska operativna služba, Beograd, 1933;
L. Milis, Organizacija administrativne intendantske službe u Nemackoj, Vojno - ekonomski glasnik, 1-6/1939;
Lj. Blagojevic, Ekonomska struka, Vojno - ekonomski glasnik, 1-6/1939;
M. Vujovic, Rad ekonomskog organa Vrhovnog staba NOV i POJ na organizaciji intendantske službe i uzdizanju kadrova, VEP, 10/1969;
M. Jerkic, Sprovedjenje mera za ekonomičnije i racionalnije poslovanje intendantske službe u 1969, VEP, 23/1970;
Milos Crevar i Velimir Ostojic, Intendantska služba u NOR-u, Vojno- izdavački zavod, Beograd, 1973;

за обучување на воени старешини и согласно Законот за Воена академија (7 јуни 1995 година) нејзино трансформирање во Воена академија, отпочна и школувањето на логистичкиот, односно интендантскиот кадар (офицери) за потребите на одбраната. Кандидатите се лица што завршиле соодветен факултет (Економски, Технолошки и Земјоделски соодветни насоки) избрани по конкурс. Досега дипломирале две класи интендантски офицери (во тек е школувањето на третата, во оваа академска учебна година, 1999/2000) во коишто школувањето (стручното оспособување) го завршија и првите интендантски офицери од женски пол.

3. Поврзаност на функцијата интендантско обезбедување со останатите логистички функции на воената логистика

Сите логистички активности би можеле да се поделат во неколку групи, за кои обично се користи изразот основни логистички функции, како што се: техничката, интендантската, санитетската, ветеринарната, сообраќајната, финансиската, градежната и некои други³.

Иако задачите на секоја од овие основни логистички функции се различни, нивното остварување е меѓусебно поврзано и условено, бидејќи сите наведени функции се јавуваат како делови на еден заеднички процес, процес на логистичко обезбедување, со чие извршување се остварува крајната цел на воената логистика во армијата - оптимално обезбедување на единиците и установите на армијата со неопходните средства и услуги за подолг период.

За извршувањето на основната логистичка функција интендантско обезбедување, во армијата е потребно складно вршење на сите активности што ја сочинуваат оваа функција, но исто така и координирана соработка меѓу основните логистички функции коишто го извршуваат логистичкото обезбедување како процес од доменот на воената логистика што зборува за поврзаноста на функцијата интендантско обезбедување со останатите логистички функции на воената логистика.

Координацијата на работата меѓу одделните логистички функции на воената логистика во армијата, ја обезбедува раководењето и командувањето во армијата во целост, како и раководењето и командувањето во одделните логистички функции (техничката, санитетската, финансиската итн.) меѓусебно, за оние задачи кои им се заеднички⁴.

³ Види пошироко: Сокле Кочоски, ВОЕНА ЛОГИСТИКА основи на логистичкото обезбедување на армијата, "МАГНАТ", Скопје, 1997 година, стр.22 до 36.

⁴ Сокле Кочоски, Служби во Армијата на Република Македонија, Скопје, 1996 година стр.1-52.

Како за сите логистички функции на воената логистика така и за функцијата интендантско обезбедување, набавната служба, во чијашто надлежност е обезбедувањето на армијата со потребните материјални средства, со донесувањето на своите одлуки за набавка да ангажира дел од финансиските средства предвидени за интендантско обезбедување. Таа би можела да го прави тоа само доколку интендантската служба располага со потребните финансиски средства. Бидејќи за обезбедување на финансиски средства и за нивно користење се грижи финансиската служба, потребно е да постои тесна врска и соработка меѓу набавната, интендантската и финансиската служба. Оваа соработка е потребна не само кога за набавката се користи дел од расположивите парични средства, туку и тогаш кога набавката се врши со одложено плаќање, со кредит што го одобрува продавачот бидејќи користењето на кредитот само го одложува плаќањето за подоцна, но не може да го избегне. Освен во наведените случаи соработката меѓу основните логистички функции е потребна и при договарањето на останатите услови за набавка на материјални средства и услуги, при одлучувањето за обемот на залихите на материјалните средства, при утврдувањето на приоритетот за исплата на обврските кон добавувачите и во некои други предвидливи и непредвидливи околности.

Иако врската меѓу основните логистички функции не е секогаш директна, туку обично преку набавната служба или финансиската функција, во повеќе случаи се јавува потреба за интензивна соработка меѓу нив. Таа соработка особено е потребна во следниве случаи:

- кога се планираат потребните финансиски средства за зголемување на набавките за материјални средства и услуги или при воведување на нови материјални средства;
- кога се определува големината на производните серии од материјални средства со цел набавката да биде поевтина, а врзана за залихите (воените резерви), како и за залихите на недовршено производство;
- кога се изработуваат програми за интендантско обезбедување на армијата во мир и во воена состојба;
- кога се предлагаат мерки за уредување на територијата за интендантско обезбедување на армијата во мир и во воена состојба;
- при соработката со соодветните органи во Републиката во врска со создавањето, лоцирањето и чувањето на стоките резерви на храна, на суровини и репроматеријали за производство на интендантска опрема;
- кога се разработува и се предлага организација за интендантско обезбедување на армијата во мир и во воена состојба;
- кога се разработуваат критериуми и нормативи за лични и материјални формации за единиците - установите на армијата, особено за единиците - установите за интендантско обезбедување;

- кога се изработуваат долгорочни и среднорочни планови за развој на службата и годишни планови за материјално и финансиско обезбедување;
- кога се дефинираат тактичко - технички и технолошки барања и критериуми за градење и опремување на интендантски објекти;
- кога се изработуваат и предлагаат норми за следување и трошење на интендантските материјални средства и комплекти од интендантски материјални средства;
- кога се предлага структура, големина и ешалонирање на интендантските материјални резерви по командни степени;
- кога се пропишуваат условите за квалитетот и техничката документација при производство и квалитет на одредени средства.

Од набавката на интендантски материјални средства директно е зависен одливот на парични средства од армијата во определени периоди, па во таа смисла со своето работење управно - планските органи за интендантско обезбедување (интендантскиот менаџмент) можат значително да влијаат врз финансиската положба во армијата. Од изнесеното може да се заклучи поврзаност на логистичката функција-интендантско обезбедување со останатите логистички функции, особено со финансиската, што значи навистина е потребно да се остварува тесна соработка меѓу интендантската и финансиската функција во практиката преку Набавната служба на армијата - МО. Тоа доаѓа до израз најчесто во следните случаи:

- при планирањето на обемот од интендантски материјални средства и потребните парични средства за нивна набавка;
- при планирањето на обемот на производството на интендантски материјални средства и условите за набавка во врска со плаќањето, авансирањето и кредитирањето на производителите;
- при утврдувањето на условите за набавка, цените, начинот и роковите за плаќање итн.

Од изнесеното може да се даде една општа констатација дека сите активности на основните логистички функции во армијата се врзани и се одвиваат со одредени парични текови. Оттаму доаѓа потребата за усогласено извршување на сите активности што ги преземаат основните логистички функции, односно до соработка и поврзаност на тие функции меѓусебно на сите рамништа на стручно раководење со логистичкото обезбедување на армијата како процес.

4. Интендантски менаџмент

Дејностите од доменот на интендантското обезбедување се еден дел од функциите на интендантското обезбедување, како една од основните логистички функции во армијата која егзистира и се остварува паралелно со другите логистички функции, како што се техничката, санитетската, ветеринарната,

сообраќајната, финансиската и други. Меѓутоа, развојот на управувачката (управно-планската) функција (менаџментот) во армијата доведува до тоа, од управувачките активности во рамките на секоја од основните логистички функции да се формираат специјализирани менаџменти - технички, интендантски, финансиски, итн.

Од ова произлегува дека **интендантскиот менаџмент може да се дефинира како дел од логистичките функции којшто ги обединува управувачките активности во доменот на интендантското обезбедување во армијата, активностите насочени кон барање на оптимални решенија, а го извршуваат управните органи за интендантско обезбедување.**

Доколку од интендантското обезбедување, како основна логистичка функција се одземат управувачките активности што ја чинат содржината на интендантскиот менаџмент, ќе остане делот на извршните активности, рутинските работи што ја сочинуваат техниката на интендантското обезбедување, кој го извршуваат извршните органи за интендантско обезбедување, затоа во трудот се обработени како целина.

Во рамките на овој труд ангажирањето е насочено кон проблематиката на интендантскиот менаџмент, кон управувањето (управно - планските активности) со интендантското обезбедување како во мирно време така и во воена состојба, што го остваруваат управните органи за интендантско обезбедување.

Меѓутоа, ако се има предвид дека оптималноста на решенијата не зависи само од нивниот избор, туку и од нивното остварување, ангажирањето е насочено и кон проблематиката на извршните функции на интендантското обезбедување што го извршуваат извршните органи за интендантско обезбедување.

5. Задачи на интендантскиот менаџмент

Активностите што го чинат интендантскиот менаџмент се насочени кон остварување на определени задачи. Видот и бројноста на задачите зависат од сложеноста на проблематиката на основната логистичка функција интендантско обезбедување и од степенот на расчленувањето на вкупните интендантски активности во армијата поврзани со дејностите (како составни делови).

Со цел да се добие претстава за содржината на интендантскиот менаџмент како негови позначајни задачи ги истакнуваме следниве:

- изработување програми за интендантско обезбедување на армијата во воена состојба преку органите на управата и локалната самоуправа која обезбедува нивна реализација;
- предлагање мерки за уредување на територијата за интендантско обезбедување на армијата во мир и во воена состојба, вклучувајќи го и одредувањето на одредени претпријатија за производство на интендантска опрема во мир и во воена состојба;

- соработување со соодветните органи во Републиката во врска со создавањето, лоцирањето и чувањето на стоките резерви на храна и на суровини и репроматеријал за производство на интендантска опрема;
- разработување и предлагање организација за интендантско обезбедување на армијата во мир и во воена состојба;
- разработување и предлагање организација за интендантските единици и установи и изработува критериуми и нормативи за лични и материјални формации на единиците од интендантската служба;
- изработување и предлагање долгорочни и среднорочни планови за развој на службата и годишни планови за материјално и финансиско обезбедување и се грижи за нивната реализација;
- планирање и насочување на научно - истражувачката и развој-ната работа за потребите на службата и предлага усвојување и развој на материјални средства за кои е тактички носител;
- следење, изучување и усовршување на технологијата и организацијата на работа во дејностите од интендантското обезбедување;
- изработување тактичко - технички и технолошки барања и критериуми за градење и опремување на интендантски објекти;
- утврдување на стручниот профил и организирање на школување и обука на интендантскиот кадар, изработува наставни планови и програми и се грижи за материјалното обезбедување на школувањето и обуката;
- водење кадровска политика за извршување на функцијата интендантско обезбедување;
- изработување и предлагање тактички, технички и други правила, упатства и прописи што ја регулираат работата на службата во мир и во воена состојба;
- изработување, предлагање и издавање норми за следување и трошење на интендантските материјални средства и комплекти од интендантски материјални средства;
- предлагање структура, големина и ешалонирање на интендантските материјални резерви по командни степени;
- регулирање и организирање исхрана за луѓето и животните во армијата;
- регулирање и организирање мирновремено и воено облекување на армијата;
- регулирање и снабдување со интендантски материјални средства;
- грижа и обезбедување на мобилизациската и борбената готовност на единиците на армијата во врска со прашањата од својата надлежност бидејќи е одговорно за целосна мобилизациска и борбена готовност на непосредно потчинетите единици - установи;
- пропишување услови за квалитетот, техничката документација и контрола на производството и квалитетот на одредени средства.

Со наведените задачи очигледно е дека не се исцрпува вкупната содржина на интендантскиот менаџмент, а тоа значи во натамошните истражувања за проблематиката на интендантското обезбедување треба да се очекува да се опфатат и многу други прашања кои би можеле да бидат предмет на истражување како задача на интендантскиот менаџментот, односно интендантското обезбедување како една од основните логистички функции.

6. Интендантското обезбедување како образовна дисциплина

Во комуницирањето меѓу луѓето изразите интендантско обезбедување и интендантски менаџмент се користат за означување на управно - планските активности (во практиката и извршните активности) врзани за дејностите од доменот на обезбедувањето на интендантски материјални средства и услуги, како и научно-образовна дисциплина која има за цел-систематско здобивање знаења за управување со интендантската служба на армијата. Ако бројните активности преку кои се управува, односно стручно се раководи со интендантското обезбедување ја чинат содржината на интендантското обезбедување како основна логистичка функција, тогаш научниот третман и презентирањето на проблематиката на одделните активности што ја сочинуваат функцијата го чинат интендантското обезбедување научно - образовна дисциплина.

Остварувањето на задачите на интендантското обезбедување бара темелно познавање на економијата на одбраната, финансиите, анализата на работењето, како и знаења од доменот на стратегијата, оператиката и тактиката. До тие знаења може да се дојде само преку образовен процес во кој знаењата за интендантското обезбедување (интендантскиот менаџмент) на систематичен начин ќе се пренесуваат на оние што покажуваат желба или интерес за професионално ангажирање врз оваа проблематика, како резултат на научни истражувања и доаѓање до решенија за проблемите што ги наметнува практиката.

Основните прашања кои ја сочинуваат структурата на интендантското обезбедување како основна логистичка функција (по НАТО сервис или услуги), и којшто во натамошните истражувања би требало да се разработат се следните: историски развој на интендантското обезбедување; интендантски менаџмент; поим, задача и организација на интендантска служба и интендантско обезбедување во мирно време; снабдување со интендантски материјални средства; исхрана; обезбедување вода; облекување; земјоделско производство; услужни дејности; интендантско обезбедување во посебни услови; интендантски материјални средства; школување, обучување и усовршување на интендантски кадар; општи поставки и надлежни органи, единици и установи за интендантско обезбедување во воена состојба; организација на интендантското

обезбедувањена на армијата во воена состојба; снабдување на армијата со интендантски материјални средства; раководење со интендантската служба; организација на интендантското обезбедување во борбени дејства, движење и одморање; организација на интендантското обезбедување на привремено запоседната територија.

Во вооружените сили на САД и земјите-членки на “НАТО” егзистираат функциите на основната логистичка функција-интендантско обезбедување (на англиски Qartermaster support), и тоа: исхрана, облекување и опремување, снабдување итн, што значи, “условно може да се каже” дека англискиот термин Qartermaster support е терминот кој- што кај нас се користи како интендантско обезбедување. За поедноставување на евиденцијата, потребување и распределба на материјалните средства, во вооружените сили на САД е усвоена единствена класификација на предметите за снабдување.

Врз основа на таа класификација тие се делат на десет класи:

I - исхрана;

II - облека и опрема, лична опрема и други предмети за снабдување предвидени со формација и со нормите на следување;

III - гориво, масла и маст;

IV - градежен материјал за изработка на објекти и пречки;

V - сите видови муниција, вклучувајќи ја и хемиската, нуклеарни проектили и ракетното гориво;

VI - предмети за лична потрошувачка (невоена различна трговска стока за припадниците на вооружените сили);

VII - оружје и борбена техника;

VIII - медицинска опрема;

IX - резервни делови, агрегати, склопови и ремонтни комплети; и

X - материјал за обезбедување на невоените програми на економскиот развој и уредување на објектите од невоена намена кои не се класифицирани во претходните девет класи ⁵.

⁵ BRASSY'S P.D. Foxston, Paul Military College of Science, Powering War Modern Land Rorce Logistics, London - New York, 1994, str.40.

US CLASS OF SUPPLY	TYPE OF ITEM	NATO CLASS OF SUPPLY
I	 	I
II	 	II
III	 	III
IV	 	IV
V	 	V
VI	 	I
VII	 	II
VIII	 	III
IX	 	II
X	 	IV

дување (САД и НАТО)

интендантско обезбедување се грижи, а средства: I - исхрана; II - облека и снабдување предвидени со формација ети за лична потрошувачка- невоена на вооружените сили.

г менаџмент како дел од логистичките зачките активности во доменот на а, активностите насочени кон барање управните органи за интендантско гледно може да се заклучи дека не се антскиот менаџмент, а тоа значи во

натамошните истражувања за проблематиката на интендантското обезбедување треба да се очекува да се опфатат и многу други прашања кои би можеле да бидат предмет на истражување како задача на интендантскиот менаџментот, односно ИнОб како една од основните логистички функции.

Остварувањето на задачите и одговорот на сите тие прашања би требало да се бара во темелното познавање на економијата на одбраната, финансиите, анализата на работењето, како и знаења од доменот на стратегијата, оператиката и тактиката. До тие знаења може да се дојде само преку образовен процес во кој знаењата за ИнОб и интендантскиот менаџмент на систематичен начин ќе се пренесуваат на оние што покажуваат желба или интерес за професионално ангажирање врз оваа проблематика, како резултат на научни истражувања и доаѓање до решенија за проблемите што ги наметнува практиката.

ЛИТЕРАТУРА:

1. J.Godeshot, Les commissaires aux armees sous le directoire, Paris, 1941;
2. L' intendance militaire, Revue, Historique de L'Armee, I/1968;
3. Lapotre, Monsieur L'intendant qui etes vous, L'Armee, IX/1969.
4. М. Јовановиц, О спреми особлја за војно-административне струке, Ратник, Септембар, 1894 године;
5. J. Pflugk-Hartung, Die Heere und Flotten der Gegenwart, I sv.,Berlin, 1896;
6. G. Zepelin, Die Heere und Flotten der Gegenwart, II sv. Berlin 1897;
7. R. Grosse, Romische Militargeschte, Berlin, 1920;
8. М.Nikolic, Intendantska operativna sluzba, Beograd, 1933;
9. Л.Милиќ, Организација административне интендантске службе у Немачкој, Војно - економски гласник, 1-6/1939;
10. Љ. Благојевиќ, Економска струка, Војно-економски гласник,1-6/1939
11. М.Vujovic, Rad ekonomskog organa Vrhovnog staba NOV i POJ na organizaciji intendantske sluzbe i uzdizanju kadrova, VEP, 10/1969;
12. М.Jerkic, Sprovođenje mera za ekonomičnije i racionalnije poslovanje intendantske sluzbe u 1969, VEP, 23/1970;
13. Milos Crevar i Velimir Ostojic, Intendantska sluzba u NOR-u, Vojno- izdavacki zavod, Beograd, 1973;
14. Сокле Кочоски, ВОЕНА ЛОГИСТИКА основи на логистичкото обезбедување на армијата,“МАГНАТ”,Скопје, 1997 година, стр.22 до 36.

КАДРИ ЗА ЛОГИСТИЧКИТЕ ФУНКЦИИ ВО АРМИЈАТА - ОСПОСОБУВАЊЕ НА КАНДИДАТИ ЗА ОФИЦЕРИ

Илија ГЛИГОРОВ

Воена академија “Генерал Михаило Апостолски” - Скопје

Апстракт: Кадровските функции може да се поделат на плански функции, образование и развој на кадриите и менаџмент со кадриите. Образовната функција примарно е лоцирана во образовни институции. Во Воената академија “Генерал Михаило Апостолски” во Скопје, покрај другите образовни процеси, се врши и иницијално оспособување и усовриување за офицери во логистичките служби на АРМ во траење од два семестра. Со настапен план и програма, содржините се групирани во три модула: основна воена обука, заеднички воени предмети и стручно-специјалистички воени предмети. Во настапниот процес се воведуваат и применети форми на настап (воено логорување) и стажирање на реални работни места.

Доктори на медицина, кандидати за офицери во санитетската служба на АРМ, после приемот процедура, поминуваат два модула од обуката заедно со останатите кандидати, додека за нив во третниот модул содржините се групирани во: организација и тактика на санитетската служба, снабдување со санитетски средства, воени превентивни, хируршки и интернистички гранки на медицината и воена неврологија и психијатрија. После произведувањето, санитетскиот офицер се распоредува според потребите на АРМ на раководни и стручни формациони места на кои извршува менаџерски и стручни задачи.

Клучни зборови: оспособување, усовриување, логистика, санитетски офицери.

Abstrakt: The personnel functions might be divided into planning functions, education and development of the personnel and management of the personnel. The education function primarily is located in the educational institutions. In the Military academy “General Mihailo Apostolski” in Skopje, besides the other educational processes, there is basic training and advanced training for the officers from the logistic services in ARM. Basic training and advanced training last two academic terms. With the curriculum the contents are grouped in three modules: basic military training, common military subjects and professional and specialized military subjects. In the teaching process there are included already applied forms in the curriculum (military camping) and traineeship in real work conditions.

Medical Doctors, the candidates for officers in the health service in ARM, after the received procedure, spend two modules of the training together with the other candidates, while for them in the third modul the contents are grouped in: organization and tactics of the health service, supply of medical products, military preventive, surgical and internist branches of

medicin, and military neurology and psychiatry. After the obtaining the rank, health officer is assigned according to the needs of ARM on managerial and professional formation position on which he will execute management and professional tasks.

Key words: *education, logistiic, health officers.*

Вовед

Човекот уште долго време ќе биде примарен фактор во плановите за вооружена борба, како и во мисиите за зачувување на мирот. Кадрите ја претставуваат свесната компонента на ресурсите.

Во услови на транзиција, скоро во сите општествени области кај нас, професионалната ориентација е важен инструмент за натамошен развој на заедницата и напредување на поединецот. Со достигнување одредено рамниште на нагорната линија на образованието се детерминира професијата на секое лице. Животната професија и амбициите може да се реализираат во различни услови. Тука од една страна се поставени потребите и можностите на заедницата, а од друга страна определбата (знаењето, вештините, ставовите) на кандидатите за разни занимања. Погорешно одбрана животна професија доведува до чувство на каење, а неможноста да се реализира определбата фрустрира. Професијата, како стручна компетентност, се стекнува преку базична обука (едукација), а натамошниот развој е сложен процес. Врз развојот во кариерата влијаат внатрешни и надворешни фактори. Внатрешните фактори подразбираат развој на личните вредности, ставови, потреби и очекувања во одредени временски периоди, а како основа го имаат генотипот на личноста. Надворешните фактори се сплет на кондации на средината.

Работно место: офицер во логистичките функции на армијата!

Една од можностите за реализирање на определбата е работно место воен старешина - стручно лице во логистичките функции на армијата.

Воената хиерархија по правило подразбира стручна и воена наобразба и поседување на чин. Воен старешина е лице на служба во армијата со подофицерски, офицерски или генералски чин. Во текстот се одговара на прашањата: “Како до првиот офицерски чин во логистичките функции?”, “Кои се перспективите за амбициите?”, “Која е содржината на наставниот план и напрограмот за иницијалното оспособување санитарски офицери на АРМ?”.

Воените старешини раководат со воени единици и извршуваат стручни задачи. Затоа, тие мора да имаат одредени знаења, способности и вештини. Содржините за обука на воените старешини прецизно се одредени, а процесот на обука соодветно е моделиран. Согледани се содржините и процесите од основното (цивилното) стручно оспособување и потребите за специјални (воени) знаења и менаџерска обука со користење на соодветни инструменти во рамките на предвиденото време за обука. Делот на обуката за унапредување на менаџерските способности ги оспособува идните старешини во исто време да извршуваат стручни функции заедно со менаџерските функции.

За започнување кариера, офицер во логистичките служби во АРМ, организациониот облик е институционално оспособување професионално компетентни лица за

функционирање во специфичната организациска поставеност, во стручен и менаџерски поглед. Натамошниот развој во кариерата, неминовно е поврзан со континуирано образование, како облик на проширување на знаењата и вештините. На почетокот на кариерата логистичките офицери може да очекуваат да бидат рангирани во редот на линиски менаџери, одговорни за одлуките што ги донесуваат подеднакво колку и стручни професионалци од кои се очекува непосредно стручно исполнување за одредени задачи. Оспособувањето логистички офицер како стручно лице и менаџер е специфично за професијата (военовиденциската специјалност) за која се подготвува. Во услови на целосно нова организација и стратегиски и доктринарни определби во одбраната (и армијата како нејзин основен елемент) значајно е да се одбере модел за обука.

Профилите на офицерите во логистичкото обезбедување зависат од нивното базично образование и насоката во оспособувањето и усовршувањето. За основните логистички функции (служби), базичното образование по правило се стекнува во определени факултети. За прием, пропишани се услови, како што се поседување дополнителни вештини (работно искуство, добро познавање на странски јазик), или состојби (здравствена и психофизичка состојба, возраст), додека полот се помалку е ограничувачки фактор, а има и административни и други услови (државјанство, отслужен воен рок и сл.).

На крајот на битката победници можат да бидат само луѓето!

Кадровски функции

Системот на логистичките кадри претставува подсистем на логистичкото обезбедување, во кое кадрите ја претставуваат многу значајната, свесната компонента (кадар: фр. *le cadre*, англ. *personnel, staff*). Начинот (умешноста) на кој кадрите во логистичките функции ја остваруваат целта понекогаш е поважен од нивниот вкупен број.

Процесот на кадровската функција за развој на кадри за ангажирање во логистичките функции на армијата ги опфаќа функциите за планирање, иницијална едукација (образование, оспособување и усовршување), менаџмент со кадрите и водење и развој во службата. Кадровските функции се поместени во врвниот управен логистички орган (планирачки дел), во кадровскиот орган (оперативен дел) и во образовни институции (едукативен дел). За генерална цел на мултисекторскиот процес за развој на логистички кадри може да се забележи следното:

1. *Планирање* одреден број оспособени лица (или тимови), со точно определени способности (вештини), кои ќе функционираат во определено време;

2. *Образование - оспособување* одреден број лица, за определено време, кои ќе се оспособат за одредена специјалност.

3. *Менаџмент* на соодветни кадри кои ќе ги покријат потребите (формациските места), за извршување одредени логистички функции и планиран развој со предвидливиот технолошки и друг прогрес.

Основна кадровска функција- планирање

Планирањето на кадрите е дел од севкупното воено планирање и не може да биде независна, а многу помалку инцидентна активност. Кадровската политика мора да има јасни долгорочни визии, а сепак да биде еластично водена. Со планирање на кадрите треба да се обезбеди доволен број соодветни лица (со лични карактеристики) со вистинскиот облик на образование, кои најдобро ќе ги извршат задачите. Студиите за планирање на кадрите мора да бидат реални, долгорочни, научно-засновани на техники за масовни истражувања и анализирани со современа технологија. Самиот метод на планирање претставува административен инструмент кој дава рационална база за донесување одлуки. Планирањето опфаќа: идентификација и анализа на проблемот; формулирање алтернативни избори; одбирање најсоодветно решение, одредување специјални методи кои треба да се применат; дефинирање на целите и идните акции.

Според овој концепт логистичките кадри се разгледуваат како лица кои се веќе ангажирани на логистички функции; лица чие оспособување е во тек и лица потенцијални кандидати кои ги имаат потребните базични квалификации и особини, а сè уште не се вклучени во воените логистички функции ниту во процесот на оспособување.

Во инпутот на планирањето на кадрите за логистичките функции потребни се неколку бази на податоци.

База за работните места: систематизација, формација, пополнетост, определба за пополнување на празните или укинување на некои места, план за развој, преформирање и слични промени по број или потребната квалификациска структура и др.

База за постојните кадри со статистика за бројот на лица кои се оспособени и ангажирани, или се во процес на наменски организирано оспособување и усовршување за познати логистички функции (со сите нивни лични социјално-здравствени карактеристики, едукација, искуство, квалитети, ограничувања и сл., опфаќајќи и што пореална анализа и проекција на времето на нивното задржување односно осипување од службата).

База на легислативните рамки во врска со развојот на кадрите во логистичките функции: хиерархија, надлежности, организација и поддршка на сите фази и функции на развојот на кадрите, актуелната политика и приоритети, долгорочните планови и перспективите, административните способности и пречките. Начините за обезбедување на воени старешини за логистичките функции се одредени со прописи.

База на можни модели за сите алтернативи за развој на кадрите (со финансиски анализи за сите фази посебно), како варијанти на можни извори на кадри.

База за постојните образовни институции (како еден од основните извори на кадри) во кои базично или дополнително се образуваат кадри со комплементарни струки, односно од нив излезените потенцијални кандидати за логистички функции во армијата (невработени, промена на работно место и сл.). Потребни се информации за целите и ориентацијата на образовните институции (воени или цивилни), должината на траењето на образованието (оспособувањето и усовршувањето), наставниот план и програма, наставниот кадар и капацитетот на секоја образовна институција посебно, процентот на слушатели кои не го завршуваат започнатото образование или оспособување или повторуваат во наставната година и др.

**Основна кадровска функција-едукација:
образование, оспособување и усовршување**

Под образование, овде се подразбира базично, додека со оспособување и усовршување, иницијална обука или континуирано и специфично дополнително оспособување за логистичките функции во армијата. Оспособувањето е едукација со хоризонтална димензија во професионалната структура (исклучувајќи ја преквалификацијата и специјализацијата). Усовршувањето е подготовка за технички, технолошки и организациски промени во рамките на постигнатиот степен на стручна подготовка. Во овие процеси може да се согледа одредена самостојност на образовните институции и одредена хоризонтална и вертикална поврзаност (зависност) на воените образовни институции во армискиот систем.

Образованието, оспособувањето и усовршувањето потребни военологистички кадри е многу значаен услов во логистичкото обезбедување. За таа цел, специфичните потреби и барања се проектираат во целите и содржините на програмите за едукација. Се одбира најсоодветен едукативен процес и образовна институција. Освен при приемот, треба да се врши селекција и специјализација на кандидатите и во текот на едукацијата. Се селектира и наставниот кадар и административниот кадар. Се организира континуирана евалуација во текот на едукацијата и се проектираат евентуални измени-алтернативни решенија. Се ствараат најповолни услови за активно учење на кандидатите секако се анализира економскиот аспект за начинот на обезбедување кадри во корелација со повеќе фактори.

Моделирање на содржините за обука

Новата стратегија во одбраната претпоставува соодветни образовни модели на човечките потенцијали за одбранбените активности. Обуката според моделите на НАТО е прилагодена на условите и специфичностите кај нас. Примената на западната технологија и теорија на воените вештини во вооружените сили се следат со потребното оспособување на воената логистика

заради нивна поддршка. Новата организација (во нашиот случај реорганизацијата) на вооружените сили наложува, за воените старешини од логистичките служби, слично како и за сите други менаџери, зголемување на постоечкото знаење. Иницијалното оспособување и усовршување има за цел развивање организациски, стручни и менаџерски способности за посебни услови кои ги диктира системот на одбрана. Напредувањето во кариерата, после стекнувањето одредено искуство, поврзано е со натамошна обука. Така се следат промените и ефектно се извршуваат задачите кои и во мирно време и во воени услови се комбинирани: стручни и менаџерски.

Релацијата е двонасочно-зависна: работните задачи се усложнуваат > потребата од обука < офицерите треба да извршуваат нови задачи.

Преку обука се задоволуваат новите барања. Обуката е според планирана програма така дизајнирана со цел да го подобри извршувањето од страна на поединец или тим - единица. Според дефиницијата на Milkovich и Boudreau (6) “обуката е систематски процес на промени во однесувањето, знаењата и вештините, или во мотивацијата заради зголемување на совпаѓањето меѓу карактеристиките на работниците и новите барања”. Обуката за логистичкиот старешина, според времето кога се изведува е: обука пред добивањето на првиот чин, обука по добивањето статус офицер, а пред поставувањето на самостојна менаџерска формациона должност, континуирана обука и обука за развој (напредување). Со иницијалната обука се надополнуваат потребните специфични знаења и вештини на веќе постојното знаење (од дипломирањето). Обуката на младиот офицер е заради непосредно прилагодување во конкретни услови со помош на ментор. Континуираната обука има за цел функционално усовршување (често е по иницијата на поединецот) насочено за одреден проблем, нови пристапи, нова технологија, учење јазик и сл.

Воениот старешина настојува да се докаже во работата како стручњак и како менаџер. Според Petar Bramley (7) тоа е овозможено преку следниот процес: *старешината сака да напредува > обука и учење > промени во вештините и знаењата > промени во исполнителноста > промени во ефективността на системот за кој е одговорен старешината.*

Преку обука се надминуваат застарените методи, се зголемува мотивацијата и се зголемува ефективността.

Обуката има јасно определени цели. Со процена на повратни информации и целите стануваат мерливи, а во случај на нивно недоволно достигнување се вршат корекции во програмата за идната обука. Андрагогијата и сродните науки определуваат низа принципи за учењето. Нагласувањето на одделни принципи е условено од повеќе фактори. Ефективното учење според Wayne F. Cascio (8) опфаќа: *поставување цели, моделирање на поведението, сеопфатност на материјалот што се учи, практика, повратно дејство.* Дизајнирањето на

содржините кои се третираат во обуката се прилагодува на реалните услови со што се отстранува големата пречка на “одбивање и отпор” кон нереалното која се јавува кај слушателите.

Врз моделирањето на содржините влијаат повеќе фактори. Во конкретниот случај најважни се: карактеристиките и претходните знаења на кандидатот, целите на обуката (специфично знаење, вештини и ставови) и времето за кое треба обуката да се изведе. Изборот на методите за спроведување на обуката, одделните фази или содржините така е направен, што преку активно ангажирање и извежбување, теоријата се проверува преку практика (вежби). Содржините на обуката се насочени за исполнување на “надворешните” барања и за развој на внатрешната состојба во единицата. Надворешните барања доаѓаат од општото окружување (реформи во многу општествени сектори). и специфичното окружување (воени сојузи, договори и сл.). Внатрешната состојба ја сочинуваат достигнатиот и саканиот степен на развој и прилагодување на единиците кои треба да бидат логистички поддржани, како и на единиците кои ја даваат поддршката. Се согледуваат потребните знаења, вештини и ставови за секое потенцијално работно место на кое може да биде поставен кандидатот после обуката. Времетраењето на обуката различно се планира за мирновремени услови и за воени услови. За иницијална обука за логистички офицери (со претходните услови) оптимална е обука во два семестра.

Моделирање на процесот на обуката

После содржинското омеѓување се моделира процесот на обуката. За оваа фаза изработен е детален наставен план и програма. Определени се модули, области, теми, време, место, наставен кадар како и методолошки упатства за спроведување на содржините. Планирана е континуирана евалуација на сите планови и фази на процесот на обука како и евалуација на достигнатите знаења, вештини и ставови на кандидатите.

Карактеристики на наставниот план и програма (ННП) за иницијална обука на логистички офицери во Воената академија се следните: содржините и процесот така се структурирани што преку нив се врши оспособување и усовршување на слушатели за извршување неколку разновидни, а сепак базично сродни логистички функционални должности, како и овозможување натамошно усовршување и самообразование. Составени се од заеднички дел за сите специјалности и делови за посебни насоки и специјалности со што се постигнува рационалност и економичност. Со ННП опфатени се општообразовни, општовосни и военостручни предмети, менаџерски предмети, како и практично оспособување (логорувања, вежби, стажирање и сл), максимално насочени и приспособени за военопрофесионално оспособување. Преку општообразовните, менаџерските и општовосните предмети, слушателот се здобива со знаења и

вештини потребни на секој воен старешина, без оглед на која должност ќе биде распореден. Преку военостручните предмети слушателите ги прошируваат веќе стекнатите стручни знаења и вештини од аспект на специфичностите на военологистичките функции.

Основните права и должности, стандардот на учењето и животот на слушателите за оспособување и усовршување за офицери во логистичките функции се регулираат со соодветен договор и со законски и подзаконски прописи.

Оспособување доктори по медицина за офицери на санитетската служба во АРМ

Доктори на медицина, кандидати за офицери во санитетската служба на АРМ, со иницијално оспособување и усовршување во Воената академија се стекнуваат со знаења, вештини и ставови за стручни и менаџерски функции во армијата. НПП за ова оспособување и усовршување е усвоен од Наставно-научниот совет на Академијата. Со овој НПП содржините се поделени во три модула:

1. Првиот модул претставува основна воена обука и е заедничка е за сите струки и специјалности. Преку неа кандидатите се воведуваат во спецификите на воената средина.

2. Вториот модул опфаќа општи воени предмети, исто така заеднички за сите струки и специјалности. Преку овој модул се воведуваат во спецификите на воената организација, лидерските вештини и општите знаења потребни за воен офицер.

3. Третиот модул е посебен за оваа специјалност и има за цел да ги нагласи спецификите на медицинските науки во воени услови и нивна истовремена примена со менаџерска улога во однос на санитетската служба.

Содржините од третиот модул наменети за кандидати за офицери, доктори на медицина опфаќаат предмети групирани во следните групи:

- Организација и тактика на санитетската служба;
- Снабдување со санитетски средства;
- Воени превентивни гранки на медицината;
- Воени хируршки гранки на медицината;
- Воени интернистички гранки на медицината;
- Воена неврологија и психијатрија.

Секоја од наведените групи опфаќа сродни медицински научни дисциплини опфатени со теми распределени по часови за теориска и практична настава. Се применува редовна, дополнителна и подготвителна настава и воннаставна воспитно-образовна работа. Секој предмет се завршува со испит. После наставата и полагањето на испитите, се врши комплексна евалуација на оспособеноста за менаџмент во логистичкото обезбедување, со ставање во реална улога и тимска (штабна) работа.

Основна кадровска функција-менаџмент со кадрите

Менаџментот со новите логистички кадри по правило е надвор од функциите на образовните институции. Сепак, неизбежно е оценувањето на способноста за едуцирање, дефинирање и редефинирање на целите на оспособувањето (вештините), соработка во планирањето и програмирањето на наставата, терминологијата, истражувањето и развојот во едукацијата, процедурите на конкурсот, селекцијата и приемот на кандидатите, појаснување на вештините потребни за можните работни места и функции, континуираното оспособување, карактеристиките на развојот на работната кариера (потребности-амбиции за подигнување на квалификациската структура на вработените и порационално внатрешно искористување на кадрите).

Со примерот на работните места за санитарските офицери во АРМ се илустрира ширината на можните функции на новите кадри: санитарски офицер - доктор на медицина, се поставува (по правило) во санитарска установа или единица (исклучително во други единици). Тој може да биде управник на Воена амбуланта, началник во дел од амбулантата, или лекар во ординација. Може да биде вклучен во наставен процес, или да биде поставен како управен санитарски орган и сл. Натамошните амбиции на санитарските офицери-доктори на медицина, првично, се остваруваат со специјализирање или постдипломски студии со облик на магистериум и докторат.

Заклучок

Постојното базично образование на кандидати за логистички офицери (преку одредени факултети) ги задоволува целите за стучност, а со натамошно оспособување и усовршување во Воената академија (во траење од два семестра) како и во единиците на АРМ или во странски армии, се постигнуваат целите за професионална специфичност и менаџерска компетитивност на логистичките офицери во АРМ. Организационските реформи и техничкото опремување на армијата поставија квалитативно нови барања при подготвувањето на процесот на нивната обука. Иницијалната обука се проверува преку стажирање, а развојот во службата се одвива преку континуирана обука. Покрај новите содржини, вештини, ставови и мотиви обуката оспособува за тоа - “како да се учи”. Доктори на медицина се произведуваат во санитарски офицери после двосеместрална иницијална обука во Воената академија во Скопје. Во еден од трите наставни модули, тие ги изучуваат специфичностите на медицинските науки во воени услови. Со оспособувањето и усовршувањето, докторите на медицина стекнуваат менаџерски и стручни знаења, вештини и ставови, со што се стекнуваат со право да се поставуваат на раководни и стручни должности во АРМ. Новите искуства може да наложат промени во НПП за санитарските офицери со воведување изборни предмети и факултативни содржини во курикулумот.

ЛИТЕРАТУРА:

1. И. Адизес "Овладување со промените" Центар за кадровски и информативни услуги, ДЕТРА, Скопје. 1994
2. М. Кочанковски "Македонскиот менаџер и транзицијата", Друштво за наука и уметност, Битола. 1999
3. Т. Кралев "Основи на менаџментот", Центар за интернационален менаџмент, Скопје. 1994
4. Закон за Воената академија, Собрание на Република Македонија, 1995
5. ВА. Наставен план и програм, Катедра за логистика, Скопје. 2000
6. Milkovich & Boudreau. Personell Human Resource Menagement. Business Publications, Inc. Plano Texas. 1988, p.535
7. Petar Bramley. Evaluating training effectiveness. The Mc Graw-Hill Training Series
8. Wayne F. Cascio: Managing Human Resources – Productivity, Qualiti of Work Life and Profits. Mc Grow-Hill Book Company. New York. 1989, pp 188-91
9. Chamilovich S. Poslovi i organizacija kadrovske funkcije. Privredna shtampa, Beograd. 1982
10. WHO. Health Manpower Planning: Principles, Methods, Issues. Geneva. 1978

ФИНАНСИРАЊЕ НА ОДБРАНАТА

Оливер БАКРЕСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбрана - Скопје

Апстракт: Во иџрудотѣ акцентѣотѣ е ставен на развојотѣ на финансирањетѣ на одбранбено-заштитѣниотѣ системѣ во Република Македонија, како и начинотѣ како тоа е имплементирано во остѣанатѣте државѣ во светѣотѣ. Од многубројнитѣ анализи ишѣо се правени, не случајно се потѣенцира дека финансирањетѣ на одбранѣта претѣставува едно од суштѣствениѣте прѣашања. Во една крайѣка истѣориска ретѣроспекѣтива иџрудотѣ нуди одредени жѣнерали за тоа како финансирањетѣ е ретѣгулирано во нашѣта Република, а во прѣодолжение жѣ изложува неколкуѣте современи планско-буѣѣѣтѣски метѣоди кои се акѣтуелни во потѣголемитѣ број државѣ во светѣотѣ. Почнувајќи од потѣчетѣотѣ, потѣнатѣму се изложуваатѣ детѣрминантѣитѣ кои жѣ отѣределуваатѣ изведбеноѣто буѣѣѣтирање. Конѣѣпѣтуалнатѣа рамка на ова буѣѣѣтирање со нежѣовѣто востѣотѣставување и со неколкуѣте измени е отѣратѣивно и денес. Потѣнатѣму се изложува прѣотѣрамскотѣо буѣѣѣтирање кое овозможи востѣотѣставување системѣ на планирање, прѣотѣграмирање и буѣѣѣтирање со цел зајакнување на прѣетѣходнитѣо системѣ, на кој се надоврза и буѣѣѣтирањетѣо на нултѣа основа. И потѣкрај одредени прѣомени ишѣо Република Македонија жѣ направи во финансирањетѣо на одбранѣта, и потѣнатѣму она ишѣо значи метѣодоложѣа работѣи стѣоред "наследен" системѣ. Нашѣте отѣределѣи иѣреба да се насочени кон тоа современиѣте планско-буѣѣѣтѣски метѣоди, целосно да бидатѣ имплементѣирани во системѣотѣ на планирање и буѣѣѣтирање на одбранѣта во Република Македонија.

Клучни зборѣи: финансирање, буѣѣѣтирање, системѣ на буѣѣѣтирање, изведбено буѣѣѣтирање, прѣотѣрамско буѣѣѣтирање, PPBS и ZBB.

Abstract: The study stresses the development of financing of the defence-security system in the Republic of Macedonia, as well as the manner it is implemented in the other countries in the world. Numerous analyses emphasise that financing of defence is not accidentally one of the crucial issues. In a short historic retrospect, the study offers certain data of how financing is regulated in our country and in addition, it displays several plan-budgeting methods which are topical in most of the countries in the world. Furthermore, starting from the beginnings it explains the determinants which define performance budgeting. Conceptual frame of this budgeting is operating even today, together with its establishment and several changes which are made. Afterwards, a program budgeting is presented which facilitated the establishment of systems for planning, programming and budgeting, in order to strengthen the previous system, to which the zero-base budgeting is engaged. Despite certain changes which the Republic of Macedonia has made in the financing of defence, the thing that means methodology still

works under an "inherited" system. Our decision in terms of current plan-budgeting methods should be their overall implementation in the planning and budgeting system of defence in the Republic of Macedonia.

Key words: *financing, budgeting, systems of budgeting, performance budgeting, program budgeting, PPBS and ZBB.*

Вовед

Финансирањето на одбранбено-заштитните системи на земјите во светот претставува едно од суштествените прашања по кое се водени бројни дебати на највисоко ниво со цел изнаоѓање на прифатливо решение помеѓу можностите и потребите на овие системи. Финансирањето на овие системи во основа е комплексна и повеќенасочна детерминирана област на економијата на одбраната преку која се регулираат основните принципи и начела како да се определат изворите, како да се планираат, распределат и да се стават во функција на остварување на одбраната на државите, а во тие рамки и на Република Македонија. Ако се анализираат трошоците кои се издвојуваат за потребите на одбраната, може да се заклучи дека тие завземаат сериозно место во буџетите на земјите. Секое поместување на издатоците кои се однесуваат на одбраната не можат да останат незабележани, бидејќи во голема мера драстично се одразува врз обемот на потрошувачката на останатите буџетски корисници. За да може непречено да ги остварува своите функции¹, секоја држава е неопходно да обезбеди соодветни материјални претпоставки. Потребно е да се потенцира дека од големо значење е определувањето од каде потекнуваат изворите. Ако се направи анализа од 1945-1990 година како период во кој нашата држава активно партиципирала во рамките на поранешна Југославија, може да се потенцира дека Република Македонија имала повеќе извори на средства од кои се остварувале финансирањето на одбраната². Како извори на средства тогаш се јавуваа претпријатијата, месните заедници, општината, републиките преку својот буџет итн. Во сите држави во светот, одбранбено-заштитната и безбедносната функција спаѓа во редот на класичните државни функции, а тоа подразбира финансирањето да се врши исклучиво од државниот буџет т.е. преку јавните расходи што ги прави државата. Основен извор на финансирање на одбранбено-заштитниот систем на Р. Македонија е Буџетот. Република Македонија денес се определи финансирањето на одбранбено-заштитниот систем исклучиво да се темели врз Буџетот. Меѓу другото, потребно е да се потенцира дека финансирањето на одбранбено-заштитниот систем на Р. Македонија е детерминиран од развиеноста на националната економја и од нејзините можности како и располагање со одредени ресурси како битен предуслов за непречено остварување на одбраната. Најголемиот број на држави во светот се определиле единствениот извор на финансирање на одбраната да се реализира од Буџетот. Тоа

¹ Т. Гоцевски, *Економика на одбраната*, Универзитетска печатница Св. "Кирил и Методиј", Скопје, 1996, 119.

² Ibid., 137.

подразбира дека западните држави востановија пракса, финансирањето да се остварува од Буџетот. Следејќи ја оваа тенденција Република Македонија исто така се определи да ја следи таа насока т.е. финансирањето да биде детерминирано од Буџетот. Од ова може да се констатира дека буџетирањето претставува основен начин на финансирањето. Во натамошниот текст ќе се обидеме да го презентираме буџетирањето со посебен осврт на сегашната состојба во Република Македонија, споредување на повеќе системи на буџетирање и каква треба да биде нашата определба во таа насока.

Буџетската состојба во Република Македонија

Ако се анализира одбраната како функција можеме да констатираме дека таа е определена како посебен државен интерес и нејзиното финансирање исклучиво е од Буџетот. Во Република Македонија до донес не постои официјален документ со кој се решава ова прашање. Преку една критичка анализа на состојбата во нашата држава можеме да ги изнесеме основните карактеристики на финансирањето на одбраната. Изборот и примената на системот на планирање и буџетирање за потребите на одбранбено-заштитниот систем на Република Македонија е од понов датум, односно од 1991/92 година. Овој период секако дека претставува клучна пресвртница за нашата држава затоа, што тогаш за прв пат беше трасиран патот кон своето осамостојување, период во кој беше донесен Уставот на Република Македонија. Исто така, потребно е да истакнеме дека на сето ова му претходеше Референдум на кој граѓаните на нашата Република се определија за формирање на сопствена држава. Подоцна поради нараснатата потреба беше донесен и Законот за одбрана и тоа во глобала ги даде основните претпоставки во изградбата на сопствена одбрана³. Ако ги земеме предвид современите тенденции во светот можеме да констатираме дека поголемиот број на држави се определиле и го издефинирале современиот систем на планирање и буџетирање. За разлика од нив Република Македонија го избра класичниот систем на планирање кој ги има сите карактеристики на буџетското планирање. Овде приходите се планираат од утврдени извори, а расходите, односно средствата се распределуваат според однапред определена т.е. утврдена намена, со цел полесно да се контролираат. Тука економската функција на планирањето е подредена на административно-контролната функција што не е исто со современиот систем на планирање и буџетирање. Во самите почетоци на фондирање на сопствен одбранбено-заштитен систем треба да се потенцира дека нашата Република

³ Пошироко види: Т. Гоцевски, *Политичкиот и економскиот систем и одбраната на Македонија*, Универзитетска печатница Св."Кирил и Методиј", Скопје, 1995, 34-35.

Системи на буџетирање

Буџетските иновации покриваат широка област и често се сметаат за синоними со толку далекусежни проблеми како што се: зајакнување на административните процеси, постигнување на поефикасна и поцврста финансиска контрола, обезбедување на ефикасност и економичност, подобро искористување на ресурсите, контролирана инфлација и подобро законодавно разбирање или разбирање на Буџетот од страна на јавноста. Некои од овие аспекти претходно биле разгледувани, но овде ќе се осврнеме на структуралните аспекти на главните буџетски реформи, факторите што водат кон реформи, начинот на имплементација, и нивната имплементација во перспектива. Треба да се забележи дека новите системи добија одредена поддршка во текот на годините, како и големи критики. Оние што ги поддржуваат системите обично наоѓаат само доблести и веруваат дека повеќето проблеми лежат во имплементацијата. Текот на реформите и нивниот успех или неуспех е определен во голема мерка од економската средина во која буџетите мора да функционираат и проблемите кои се наследни во трансформирањето на добро прифатените стратегии на реформата.

ПОЧЕТОЦИ

Да споменеме дека реформите на почетокот на 19 век беа пред се иницирани за да обезбедат поголема прегледност. Раните напори во В.Британија, Франција и на други места беа насочени кон обезбедување на разбирлива и оперативна рамка за прегледност, а основните особини на овие рамки продолжија без некакви поголеми потреси во 20-тите години.

Проблемите од 20-тите произлегуваат од претераното влијание наметнато од Централната агенција во британскиот тип на буџетирање, додека во САД потешкотијата лежеше во формулирање на буџетот-должник што му припаѓаше на законодавството но која се покажа како тешко остварлива. Затоа буџетските реформи бараат поголема финансиска моќ во потрошувачките оддели, како што е примерот на В. Британија и развој на буџетските одговорности во извршната филијала карактеристично за САД. Пристапот беше направен со децентрализација на финансиската моќ во В. Британија а рамката на координирано финансиско работење меѓу централните и потрошувачките оддели започна постепено да егзистира. Почетоците на законодавната контрола врз паричникот на нацијата открива постојани напори за обезбедување поголема моќ врз трошоците на монархот. Буџетските реформи од II светска војна кажуваат дека најголемото влијание не беше насочено кон спроведување на законодавната власт туку кон проблемите што произлегуваат оттаму, особено растот на трошоците кои беа одобрени од законодавството. Подоцна се истакнува дека порастот на трошоците и понатаму останува, но

манифестирањето на проблемот се измени. Тоа беше разгледано во 50-тите години како опаѓачко законодавна прегледност, во 60-тите години како проблем на распоредувачката ефикасност, а во 70-тите години како проблем на инфлацијата и зголемување на активностите во јавниот сектор. Првиот поголем напор за решавање на новите проблеми и буџетска реформа започна и формално да се чувствува во 60-тите години во САД во форма на изведбено буџетирање. Концептуалната рамка на изведбеното буџетирање помина низ одредени подобрувања во 60-тите години и различни форми на изведбеното буџетирање денес се оперативни, како во индустриските земји така и во земјите во развој. Но постојат различни интерпретации на системот за изведбеното буџетирање, како и во определувањето на неговите составни делови, кои придонесуваат за семантичка конфузија. За да се избегне сето тоа, потребно е подетално да се разгледаат основните карактеристики на овој систем.

Изведбено буџетирање

Проблемите на контролирањето на јавните трошоци и обновувањето на законодавната контрола на владиниот буџет ја натера првата комисија на Хувер да постави две основни прашања:

1) Која е посакуваната големина на трошоци на која било главна владина програма и кое е посакуваното нето учество на вкупните трошоци во БНП (брuto-национален производ) и

2) Колку ефикасно и економично можат одобрените програми да се спроведат и може ли истото количество на работа да се изведе задоволително преку други договори или преку одобрена процедура за помали трошоци⁴

За обезбедување одговори на овие прашања комисијата на Хувер беше под влијание на техниките на изведбеното буџетирање коишто беа доминантни повеќе години во регионалните и централните влади на САД и со кои повремено се експериментираше во рамките на некои федерални владини оддели на САД⁵. Комисијата на Хувер предложи воведување на изведбеното буџетирање во целата федерална влада. Иако препораките на Комисијата не беа следени во целост, тие имаа влијание врз Актот за буџетски и сметководителски процедури од 1950 кој обезбедуваше федерално заснован буџет врз функциите и активностите на владата.

Замислениот изведбен буџет на комисијата на Хувер се состоеше од 3 елементи:

⁴ United States, *Report to the Congress on Budgeting and Accounting* (Hoover Commission) (Washington: Government Printing Office, 1949).

⁵ Jesse Burkhead, *Government Budgeting* New York: John Wiley and Sons, Inc., 1956, Chap. 7

- класификаѣа на програмата и активностите на владините трансакѣии;
- мерења на изведбите и
- извешѣаи за изведбата.

Мерењата на изведбите што произлегува од пресметувањето на трошоците и приходите на научниот менаѣмент, обезбедија основа за употребата на луѓето и други фактори на производството, трошоците од ваквите употреби, ефикасноста со која тие се употребени и достигнувањата во текот на тој процес. Неговиот приод беше да ја поврзе целта, за да се направи нешто со трошоците⁶. Мерењата на изведбите се однесуваат на спецификаѣијата на мерката заради ефикасност која би можела да биде во форма на предетерминирани и стандардни изведби во одреден период. Изведбениот буѣет беше структуриран на начин што ќе обезбеди дескриптивен приказ на задачите и работниот план за секој оддел. Во поддршка на приказите, општо на програмите дадени се мерења на продуктивноста, податоѣи за работата и планирани цели или постигнувања. Овде беше цел, презентацијата да го пренасочи фокусот од буѣетскиот преглед на добиените податоѣи на размислувањето за програмите кои се **насочени кон изведба**. Имплементацијата на овој приод наиде на потешкотии. Имено, ова бараше напредно програмирање на владини трансакѣии во програми, мерење на трошоците и продуктивноста и прифаќање на специфични одговорности од агенѣиите. Постоеше имплицитно верување дека со воведување на менаѣерски систем во кој на менаѣерите би им се овозможило раководење со комерѣијалниот свет и доколку се развијат соодветни мерки да ја мерат нивната изведба, а проблемите на владиниот финансиски менаѣмент би биле во голема мера решени. Покрај претходно забележаните потешкотии во обезбедувањето на соодветна класификаѣа, мерењето на продуктивноста во Владата се покажало како несигурно. Иако во првичниот обид мерките на продуктивноста биле вклучени во неколку организации, веднаш се покажа дека агенѣиите што се насочени кон услуги или политика нудат повеќе предизвиѣи. Процесирањето на трошоците продолжи да биде подеднакво сложено и во никој случај не беше во ситуација да ги открива квалитативните разлики во услугите. Изведбените буѣети понудија подобра квантитативна основа во донесувањето одлуки, но мораше да ги земе во предвид и квалитативните аспекти и изгледаше дека потпирањето само врз претходното може да доведе до грешни заклучоѣи. Исто така се наиде на потешкотии и во реориентирањето на приходите на практичарите и законодавѣите. Недостатокот на значајни образовни напори и организирањето фази на имплементацијата, создаде повеќе проблеми. Тие беа разгледани од

⁶ Овој аспект на буѣетирање заснован врз трошоѣи е исто така познат како факторијално буѣетирање.

втората Хуверова комисија во 1955 г. која ги повтори своите препораки за класификација на програмата во буџетот и за буџет којшто беше формулиран и администриран врз основа на трошоците⁷. Таа забележа дека само некои елементи од изведбеното буџетирање беа имплементирани и за да се раздвојат идеалните од посакуваните, Комисијата го воведде она што во интерес на јасноста се смета за концепирано програмско буџетирање.

Програмско буџетирање

Прашањето коешто досега не е задоволително решено е основната разлика меѓу изведбеното и програмското буџетирање. Извршните субјекти на Хуверовата комисија ги сметаа овие два термина како заедно поврзани иако Комисијата ја претпочиташе употребата на терминот програмски буџет. Во директниот контекст на имплементацијата, програмското буџетирање во голема мера се сметаше како начин на живеење со профитабилни и физибилни особини на изведбеното буџетирање. Акцентот на програмското буџетирање беше ставен на класификациските аспекти за кои трошковните и поврзаните податоци можат да се развијат во текот на годините. Ова беше во насока на создавање прелиминарен, но основен чекор кон долгорочната цел на изведбеното буџетирање. Сепак, во основа не постојат разлики меѓу двата системи. Концептуално, програмското буџетирање повеќе ја нагласуваше класификација на буџетот и поради тоа не се гледаше како напредно, туку како подобрена варијанта на претходното⁸. Во таа насока, изведбеното буџетирање се смета како белешка за претходните достигнувања и како систем којшто повеќе е ориентирано кон контрола на менаџмент додека програмското буџетирање се смета за планирачка направа. Изведбеното буџетирање ги потенцира трошочните страни, меѓутоа ќе биде погрешно да се каже дека таквите податоци ќе бидат употребени само за проценка а не и за елокација. Во реалноста потребно е да се истакне дека проценката е потребен инпут во доаѓањето до одлуки. Буџетот по дефиниција е насочен кон иднината и не би и служел на таа цел без соодветно минато. Конфузијата околу концептите и терминологијата⁹ подоцна се потенцира во "Прирачникот¹⁰ на ООН" кој изведбеното буџетирање го третираше како севкупен концепт којшто ја олицетворува програмската формулација како и мерките на изведба на работата во остварувањето на

⁷ Пошироко види: *Извешџај за буџет и сметководство*, Хуверова комисија (1955), 13-14.

⁸ Jesse Burkhead, *Government Budgeting*, New York: John Wiley and Sons, Inc., 1956, 139.

⁹ Види: *Report of the Inter-Regional Workshop on Problems of Budget Classification and Management in Developing Countries*, New York, 1964, 112-113.

¹⁰ Види пошироко: Обединети нации, *Прирачник за програмско и изведувачко буџетирање*, 1965.

во однос на изведбеното буџетирање со тоа што акцентот сега беше ставен на ефикасноста во оперативниот начин како и ефикасноста во алокативна смисла. Беше направено разграничување меѓу ефективност, којашто е израз на односот меѓу целта и резултатот и ефикасноста која ги нагласува ресурсите кои се користат за постигнување резултат.

Систем на планирање, програмирање и буџетирање (PPBS)

Системот од МО беше проширен низ целата Федерална влада на САД во 1965 година. Воведувајќи го системот, претседателот на САД ќе изјави дека тој е "многу нов и револуционерен систем", со кој "целосно може да се гарантира подобар живот на секој Американец за најниската можна цена" (David Novick-1965). Без разлика на ова, станува збор за систем на којшто се работеше подолг временски период. Неговите основни елементи беа извлечени од претходните системи, меѓутоа тој се разликуваше од нив по тоа што нудеше парадинамичен приод кон градењето на политиката вклучувајќи ги спецификациите на целите, формулацијата на програмите, критичко и систематско испитување на алтернативите, долгорочна анализа и примена на квантитативни техники. По неговите препораки, името на системот беше сменет од Програмско буџетирање во Систем на планирање, програмирање и буџетирање (PPBS)¹⁴.

PPBS, формулиран од Владата, вклучуваше 3 нивоа на раководење¹⁵:

1. *Раководење со полиитикаит*: идентификација на потребите, анализа на можностите, селекција на програмите и распоредување на ресурсите.

2. *Раководење со ресурсиите*: воспоставување на основни системи за поддршка, подобрување во основните буџетски структури, како и пракса во финансискиот менаџмент.

3. *Програмско раководење*: имплементација на политика и поврзани операции, сметководство, известување и проценка.

4. Вака определени, тие изгледаат како општи карактеристики од кој било буџетски систем, вклучувајќи го и традиционалниот буџет. Но, разликите се евидентни како во основниот приод така и во начинот на кој тие се

¹⁴ Ова не ја елиминира семантичката забуна. Насловот на книгата која беше употребена за да се рашири системот беше "*Програмско буџетирање*" (Novick, 1965). Неговиот напор покасно не го редуцира овој проблем со тоа што Програмското буџетирање го израмнува со PPBS, види: D. Novick, *Current Practice in Program Budgeting* (New York: Russak, 1973).

¹⁵ На некој начин, овие се споредливи со стратеското планирање, управување и оперативна контрола. Стратеското планирање е процесот на одлучување за целите на организацијата, додека управувачка контрола е процесот со кој менаџерите го осигуруваат доделениот дел од сметката и нивна ефикасно искористување. Оперативна контрола е процесот на осигурување дека посебни задачи се ефикасно извршени. Види: R. Anthony, *Planning and Control Systems* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1965) p. 16-18.

Придонесот на PPBS е во враќањето на рационалниот приод при донесувањето на одлуки, комбинирајќи ги со други релевантни елементи во една интегрирана буџетска рамка. Со цел да се обезбеди рационално донесување на одлуки потребни се оперативни дефинирани цели¹⁶. Како основа на распоредување на ресурсите, нацртите на предложените програми треба да бидат поврзани за целите. Но, специфицирањето на целите е тешка задача. Политичарите всушност претпочитаат да ги држат целите релативно нејасни, што е и онака во природата на политичките цели и истите не можат да се разгледуваат како технички средства. Но треба да се сфати дека целите дадени во PPBS се еден вид меѓуческор во долгите неформални ланци меѓу крајните цели и средства. Крајните извори на целите се предност за политичарот, но ќе се пренагласи ако се претпостави дека во една сложена економска средина, изборите се целосно политички и честопати постои значително влијание од планерот или економистот во политичкиот процес.

Целите со кои е засегнат буџетарот се поопипливи¹⁷, иако има области во владата коишто не можат лесно да се специфицираат затоа што постојат и други области коишто се попустливи. Проблемите со целите би требало да не се разгледуваат од филозофската страна на нивната нејасност, антивалентност и конфликтност туку повеќе од гледна точка на нивната практичност. Тогаш ќе се види дека нивната основна потешкотија е во тоа што целите имаат обичај да се разводнат било заради нивните суштински особености или заради административни причини и затоа тие можат да бидат неоперативни. Друга потешкотија се однесува на тоа дека е тешко да се поврзуваат резултатите од целите и дека разгледувањето на директни или уочливи мерки можат да не ја откријат магнитудата на непланираните ефекти. Во агенции кои даваат услуги како образованието и здравството, квантитативните фактори само делумно помагаат во обезбедувањето врски меѓу целта и резултатот. Оваа потешкотија е практична. Изведбеното буџетирање ја нагласи потребата од развој на соодветни индикатори. Додека ваквите почетни неуспеси треба да поттикнат поинтензивни напори (што е случај во физичките и хемиските науки), реално не им се посветува повеќе внимание и со тек на време оние што донесуваат политички одлуки заедно со аналитичарите се најдоа во еден магичен круг. На

¹⁶Обично се прави разлика помеѓу целите, оние што се долгорочни и цели кои се краткорочни. Нивната природа е засадничка и затоа поимите употребени овде се заменливи.

¹⁷ Сепак некои тежнееја да го пренагласат проблемот. На пример, Ривлин вели дека "и покрај неговата широка терминологија" PPBS во основа е здраворазумски пристап за донесување одлуки. Според нејзин поглед PPBS едноставно е обид да се институционализира овој здраворазумски пристап во процесот на буџетирањето на управните органи; Види: Rivlin, Alice M., *Systematic Thinking for Social Action*, The Brookings Institution Washington, 1971, page 3.

вистинскиот творец на дадена политика потребни му се прецизни податоци, но прецизните податоци не можат да се соберат поради концептуални и практични потешкотии.

На оперативнo ниво, оној што ја гради политиката треба да ги прецизира состојбите на стапка на намалување заради иста примена. Доколку спецификацијата не е детална, постои можност скратувањето на бенефициите да биде непостојано и да влијае на резултатите од одлуката. Постојаноста на тешкотиите честопати може да го направи политичарот скептичен во однос на техниката и да го натера да гледа на системот повеќе како на тест на чувствителност на неговиот институтивен приод отколку обратно. Во исто време непреземањето на анализа ќе значи враќање на процедурите на цврста рака. Предноста на анализата на трошок-добивка се наоѓа во фактот дека таа обезбедува насоки во градењето на политиката и ќе го натера оној што донесува одлуки да се концентрира на целите на програмата и релативните социјални вредности коишто се поставени над другите резултати¹⁸. Исто така треба да се обезбеди примената на техниката да не води кон претерано исцепкано донесување на одлуки, што би важело кога секој проект се разгледува како свет за себе. Игнорирајќи ги неговите врски со употребата на ресурсите тој би му наштетил на буџетското донесување на одлуки.

Друга област којашто наводно била игнорирана во креирањето на PPBS е запоставувањето на политичките импликации и поврзаните аспекти на физибилност. Ниеден донесувач на одлуки не живее или не работи во херметички затворена атмосфера. Секој е доволно свесен за сплетките во политиката без разлика колку и да е далеку од институциите. Вилдавски сметал дека луѓето што се вклучени во спроведување на системот во Владата на САД не биле целосно свесни за севкупните политички импликации и дека во секој случај резултатите од техниката се разликувале од агенција до агенција.

Имплементацијата на PPBS во Владата на САД, ако не се земе во предвид политичката заложба, не ја донесе "ветената" револуцијата. Како и да е, воведувањето на PPBS беше проследено од расположение на скептицизам и невоодушевеност. Причините за ова во голема мерка зависеа од ситуацијата и администрацијата. Делумно, чувството на недоверба беше создадено со начинот на кој системот беше воведен во федералната влада. Ова беше направено со еден потег кој ги оневозможи околните способности. Грешките станаа вообичаени. Гледано наназад изгледа дека анализата беше пренагласена на

¹⁸Треба да се забележи дека поборниците на PPBS не претпоставија дека анализата трошок-добивка ќе биде решение за сите проблеми на јавни издатоци или дека ќе биде замена за политички одлуки. За ова види пошироко: D. Novick, David, *Program Budgeting: Program Analysis and the Federal Budget*, Cambridge: Harvard University Press, 1965, page 20.

сметка на операциите. Инспекторите на буџетот не беа сигурни во својата улога, особено во однос на улогата на економистите, а постоеше и страв дека погледите на специјалистите ќе бидат во пораст во однос на оние на генералистите. Исто така се јави потешкотија во развојот на податоците затоа што за нив беше потребно повеќе време. Повеќето одлуки останаа зад реалната квантитативна анализа. Влијанието на системот во целина стана маргинално. Најпрвин се почувствуваа потешкотии во испраќањето на писма за планирање, доволно рано за да се започне годишниот буџетен процес, а нивната употреба беше ограничена од несоодветните аналитички можности на агенциите. Второ, аналитичките студии се покажаа тешки во однос на недостатокот на вистинско препознавање на разликите меѓу цивилните и одбранбените области и меѓу цивилните агенции. Трето, новите програмски структури станаа дополнителен слој, а не замена за претходните како што било замислено.

На крај со промените на власта, PPBS којшто беше идентификуван од претходната власт, стана полиберален. Формалниот идентитет на системот беше напуштен и покрај тоа што некои од неговите елементи продолжија да дејствуваат пр: програмската класификација и селективната примена на анализата на трошок-добивка¹⁹. Главната жртва беше реформаторското движење, а со тоа напорите на економистите за воведување на поорганизирано планирање беа уназадени. Во секој случај, најважен придонес на PPBS беше во идеите коишто и понатаму доминираат.

ЦЕЛЕН МЕНАЏМЕНТ

Во годините што следеа, акцентот се менуваше со воведување на системот на менаџмент на цели. Овој систем исто така беше извлечен од организациите на приватниот сектор и во основа тој претставуваше таков систем во кој целите за секое ниво беа специфицирани, конфликтите идентификувани, а беа обезбедени и можности за менаџмент за да се набљудува напредокот и да се изврши проценка на резултатите. Неговиот акцент беше менаџерски, додека оној на PPBS беше економски и финансиски. Заедничкиот елемент на овие два система е во спецификацијата на целите која во овој случај беше прифатена како "хиерархија на цели" којашто кореспондираше на разновидните гранки на менаџментот. Неговиот фокус беше тесен и не може да се смета за замена за кој било буџетен систем, иако беше користен како дополнително средство за буџетскиот систем.

¹⁹ A. Schick, "A Death in the Bureaucracy: The Demise of Federal PPB," Public Administration Review (March/April 1973), page 55-143.

Буѣетирање на нулта основи (ZBV)

Она што значеше искуство од претходниот систем како и комбинацијата на PPBS и целниот менаџмент, не претставуваше пречка за воведување на ZBV најнапред во Федералната влада на САД во 1977 година а подоцна и во другите земји.

На почетокот на 70-тите беа направени експерименти на варијантите на ZBV во приватниот сектор. Во проширувањето на искуството, беше прифатено дека слабостите на PPBS беа во тоа што тој не обезбедува оперативна средство за менаџерите. Сето ова беше компензирано со ZBV преку неговата примена на федерално ниво во 1977 година.

Основната карактеристика на системот е во тоа што бара проверка на програмите на различни нивоа на доделување на ресурси и изведба. Како други особини се истакнуваат:

- а) Целите кои треба да бидат формулирани за секоја агенција²⁰;
- б) Активностите на секоја агенција се претворени во пакети на одлуки кои во основа се значително исти како програмските категории во претходните системи коишто се развиени за да покажат изведба на различни нивоа на ресурсите како што се: "минимум", "средно", "тековно" и "напредно" ниво и
- в) Пакетите на одлуки потоа се проценети и распоредени на секое ниво од менаџментот според рангот²¹.

Овој распоред овозможува агенциите да го дефинираат минималниот напор и да ги посочат зголемените нивоа на напор на минимумот на секоја програма. Нивоата на напор потоа се подредени во намалувачки ред, а поставена е и точка на отсечување. Точките под оваа точка не се финансираат. Друга важна особина на системот од традицијата на целниот менаџмент е тоа што и е доделена специфична улога на "линијата" или менаџерските официјални претставници во изработката на буџетот и им дозволува да ги рангираат програмите како што тие сметаат дека е погодно, програми кои потоа сукцесивно се проценуваат на некое повисоко ниво. Крајните рангирања се подготвени на врвот на менаџерското ниво и на она ниво што е во можност да генерира поодговорно административно планирање со целосно препознавање на финансиските импликации. Овој систем го дополнуваат процедури за формулација на среднорочните буџети во рамките на Владата и форма на буџетирање што доаѓа во законодавството под кое датите за скратување во финансирањето се планирани за програми од страна на законодавството.

²⁰ Досегашната дебата за тенкотиите во дефинирањето на целите веројатно се смири. Формулацијата на целите стана секојдневна работа во управните органи.

²¹ Office of Management and Budget, *Zero-Base Budgeting*, Bulletin No. 77-9, Washington, April 19, 1977.

Имплементацијата на ZBV наводно била полесна од претходните системи. Тоа се должи на фактот дека ZBV започна да работи по повеќегодишно експериментирање со системите за изведба, програмирање, планирање, буџетирање. Друг дополнителен фактор беа буџетските дефицити и чувството дека трошоците треба да бидат контролирани. Забележано е дека ZBV не претставува концептуално преголемо разликување, ниту пак бара нови апарати за сите негови намери и цели. Постојат голем број на заеднички особини помеѓу ZBV и претходниот систем но она што значи иновација на ZBV е учеството на менаџерскиот персонал и планирање на различни нивоа на достапност на ресурсите. Повеќе од очигледно е дека често се водела расправа за предностите на ZBV. Оние што го поддржувале системот сметале дека тој помага вниманието да се насочи подеднакво на буџетската основа и на зголемувањето на таа основа која во суштина дозволува прилагодување во поглед на промените на ситуацијата за ресурсите. Критичарите сметаат дека системот е најдобар ако се примени форма на институционализирано зголемување, додека со рутинско инсистирање за незголемени буџети, агенциите можат да се здобијат со финансиска безбедност. Неговиот придонес е ограничен уште повеќе во однос на трансферот на плаќање на други нивоа на влади и домаќинства, а системот охрабрува за натпревар меѓу учесниците. Овие критики имаат големо значење и покрај тоа што е потребно да се истакне дека натпреварот е неизбежен во која било организација каде што има повеќе центри за донесување одлуки.

Разлики и сличности помеѓу буџетирањето во Република Македонија и светот

И покрај промените на изворот на средствата за потребите на одбраната, нашата Република не може да се пофали дека користи современи методи на буџетирање. Основен извор на финансирањето на одбраната на РМ претставува Буџетот. Во светот општата определба на големиот број држави е потребата од изнаоѓање на нови начини или системи на контрола на трошоците. Разликите помеѓу буџетирањето во Република Македонија и светот се повеќе од евидентни. Големите број на држави се определуваат за постојано преземање на реформи кои значат подобрување на Буџетот. Ваквите реформи беа карактеристични и се прават постојано и во континуитет. Карактеристично е спроведувањето на реформите како последица на претераното влијание на Централната агенција, применето во В. Британија и тешкотијата во формулирањето на односот буџет-должник применето во САД, во форма на изведбено буџетирање. За разлика од изведбеното буџетирање кое се смета како белешка за претходните достигнувања и целниот менаџмент како систем кој повеќе е ориентиран кон контрола на менаџментот, програмското буџетирање се смета како планирачка направа. Со промената на називот на програмското буџетирање беше

воспоставен систем на планирање, програмирање и буџетирање кој во голема мера ги зајакнува постојните перформанси на претходните. Заедно со буџетирањето на нулта основа, тие се најприменувани буџетски системи во развиените земји.

На крајот можеме да потенцираме дека во Република Македонија се уште нема конкретна операционализација во практика на некој од современите методи на буџетирање. И покрај одредени промени што се направија во нашата Република и понатаму она што значи "наследена" методологија на работа останува иста. Со сигурност можеме да констатираме дека голем број на држави го инкорпорираа во своите држави она што се нарекува тенденција во светот во таа насока и зачекорија кон она што е вообичаена светска практика и дава нормално позитивни ефекти. За таа цел Република Македонија треба да се залага за целосно имплементирање на светската практика и искуство на планот на буџетирањето.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Anthony, Robert., *Planning and Control Systems* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1965).
2. Break, George F., *Financing Government in a Federal System* (Washington: The Brookings Institution, 1980).
3. Burkhead, Jesse, *Government Budgeting* (New York: John Wiley and Sons, Inc., 1956).
4. Chase, Samuel B. Jr., ed., *Problems in Public Expenditure Analysis*, The Brookings Institution (Washington, 1968).
5. Т. Гоцевски, "Економика на одбраната", Универзитетска печатница Св."Кирил и Методиј", Скопје, 1996.
6. Т. Гоцевски, "Политичкиот и економскиот систем и одбраната на Македонија", Универзитетска печатница Св."Кирил и Методиј", Скопје, 1995
7. Dorfman, Robert, ed., *Measuring Benefits of Government Investments*, The Brookings Institution (Washington, 1965).
8. Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper and Row, 1957).
9. Hoos, Ida R., *Systems Analysis in Social Policy* (London: Institute of Economic Affairs, 1969).
10. Little, I.M.D., and J.A. Mirreles, *Project Appraisal and Planning for Developing Countries* (New York: Basic Books, 1974).
11. Novick, David, ed., *Program Budgeting: Program Analysis and the Federal Budget* (Cambridge: Harvard University Press, 1965).
12. Novick, David, *Current Practice in Program Budgeting* (New York: Russak, 1973).
13. Premchand, A. (1966a), "Quest for an Expenditure Policy," *Eastern Economist* (March 1966).
14. Pyhr, Peter A., *Zero-Base Budgeting* (New York: John Wiley and Sons, Inc., 1973).
15. Rivlin, Alice M., *Systematic Thinking for Social Action*, The Brookings Institution (Washington, 1971).
16. Schick, Allen, "The Road to PPB: The Stages of Budget Reform," *Public Administration Review*, Vol. 26, No.4 (December 1966).

17. Schick, Allen, "A Death in the Bureaucracy: The Demise of Federal PPB," *Public Administration Review* (March/April 1973).
18. Turvey, Ralph, Report of the Inter-Regional Workshop on Problems of Budget *Classification and Management in Developing Countries* (New York, 1964).
19. Turvey, Ralph, (1965b), *A Manual for Programme and Performance Budgeting* (New York, 1965).
20. United States, *Report to the Congress on Budgeting and Accounting* (Hoover Commission) (Washington: Government Printing Office, 1949).
21. *Report on Budget and Accounting* (Hoover Commission, Washington: Government Printing Office, 1955).
22. Bureau of the Budget, *Measuring Productivity of Federal Government Organizations*, Washington, Government Printing Office, 1964.
23. Office of Management and Budget, *Zero-Base Budgeting*, Bulletin No. 77-9, Washington, April 19, 1977.
24. Wildavsky A., *The Political Economy of Efficiency: Cost-Benefit Analysis, Systems Analysis, and Program Budgeting*, *Public Administration Review*, 26 December, 1966.
25. Will R., *The Time Lags of Fiscal Policy*, in Conference on Stabilization Policies (University of Western Ontario, 1965).

ПРИМЕР ЗА ПРЕВЕНТИВНА МИСИЈА

Од разговорот со г-нот Хенри Сокалски, поранешен прв човек на мисијата на УНПРЕДЕП во Република Македонија.

Во почетокот на оваа година Институтот за мир при ОН, како престижна конгресна институција му понуди посебна стипендија на г-нот Сокалски со предлог тој да напише нешто за Република Македонија, како можеен модел кој би се применувал во други места на полето на превентивната дипломатија. Тоа е добар предизвик и за самиот Сокалски кој истакна дека стои на идеја да напише книга како би го публикувал целиот негов напор насловена како: **"УНПРЕДЕП ВО МАКЕДОНИЈА ПРИМЕР ЗА ПРЕВЕНТИВНА МИСИЈА"**.

По повод неговата посета во нашата Република ја искористивме можноста да поразговараме со него.

Г-дине Сокалски, пред еден извесен период излезе првиот број на списанието: "Современа Македонска Одбрана", во тек е подготовка на вториот број на ова списание, вие како прв човек кој ја водевте мисијата на УНПРЕДЕП во Македонија би сакале ако ни овозможите да ви поставиме неколку прашања.

Современа Македонска Одбрана (СМО): За прв пат ОН го применија принципот на превентивна дипломатија, според вас какви се перспективите на превентивната дипломатија во зачувување на светскиот мир.

Г-ној Хенри Сокалски (ХС):

Постојат два вида превенција:

- едната превенција за настаните повторно да не се случат, како примерот во некои земји вклучувајќи ја и бивша Југославија.

- вториот вид рана превенција која има за цел да го превенира конфликтот пред да се јави. Овој вториот беше применет во Македонија и ова беше наша лабораторија, но ние не експериментиравме зошто веќе претходно имавме искуство во ОН од други делови во светот, но успехот на УНПРЕДЕП се покажа како добар политички механизам кој може да го сочува мирот во одредени земји.

Превенцијата ја претставува ако сакате иднината. Генералниот секретар на ОН штотуку објави еден извештај подготвуван од висока група на луѓе каде што се дава акцент на превентивната дипломатија. Превенцијата и меѓународните односи е исто што и превенцијата и медицината. Превенцијата е повеќе отколку лечењето зошто чини помалку, не бара многу жртви, не ги зема. Затоа се повеќе луѓе се убедени од корисноста на ваквите мисии. Истото ова беше потврдено на штотуку завршениот самит во Њујорк на кој присуствуваа претставници на најголемиот дел на земји кои дадоа поддршка.

Но успехот на превенцијата не доаѓа сам по себе, бара напор вклучувајќи и финансиски средства но на прво место превенцијата бара пред се политичка волја.

Иако превентивната дипломатија е поефтина отколку превенцијата по конфликтот сепак владите не покажуваат волја за тоа, бидејќи пред се се надеваат постоечкиот конфликт да се реши на друг начин. Но сме соочени со погорчливи лекции од искуствата на други земји.

СМО: Според ваше мислење каква беше улогата на УНПРЕДЕП во зачувувањето на регионалниот мир и дали според вас оваа мисија беше една од поуспешните во регионот.

Х.С.

Јас мислам дека улогата на УНПРЕДЕП беше мошне загрижувачка за регионот. На почетокот некој од соседите на Македонија не беа среќни со инсталацијата на УНПРЕДЕП во Македонија. Ова особено се однесуваше на Југословенската и Албанската влада, кои беа критични. Но како времето одминувааше тие го сменија мислењето и развиваа соработка во смисла на избегнување на непотребни инциденти на границата, дури се случија одредени средби и контакти меѓу офицери на Југословенската и Албанската армија и УНПРЕДЕП. Без некое претерување УНПРЕДЕП беше значаен фактор за регионот се до завршувањето на неговата мисија. За самата Македонија УНПРЕДЕП претставуваше сигурносен аранжман иако сепак повеќе беше политички отколку воен фактор. Но фактот за присуство на ОН во овој регион придонесе за чувство на попуштање на затегнатоста и се истакна како фактор на стабилност.

СМО: Бидејќи вие бевте во мировна мисија како е оценета улогата на РМ во зачувување на мирот на Балканот.

Х.С.

Мислам дека улогата на РМ беше исклучително конструктивна. Уште од самиот почеток Македонија се определи за развивање на олеснителни околности со сите своите соседи и во исто време бараше пристап кон поголемите Европски структури. Ова придонесе за пристап во Партнерството за мир и развој на блиска соработка со државите членки на ЕУ. Исто така билатералните односи со голем број на земји вродија со успех што се покажа со потпишување на неколку договори со Бугарија, Албанија, Југославија, Грција и др.

Моментално улогата на РМ во процесот на имплементација на пактот за стабилност е уште една добра намера за соседите и регионот.

СМО: Македонија е единствената држава од поранешна Југославија која по мирен пат се подели од неа. Еден од архитектите на мирната разврска е и професорот Трајан Гоцевски. Која е причината при вашите посети да не го одмините Филозофскиот факултет и проф. Гоцевски и каков е придонесот на Филозофскиот факултет за отпочнување со работа на мировните студии.

Х.С.

Го познавам професорот Гоцевски од почетокот на мојот престој во Македонија од 1992 година. Го познавам како исклучителен научник но бев свесен за неговото политичко минато. Ја ценам оваа комбинација во професионализмот во мировните студии и истражувањата од една страна, и академската позадина и неговата стручна компетенција заедно со неговите постигнувања од друга страна. Како Декан на Филозофскиот факултет со него сме соработувале во текот на овој период на две полиња:

- во доменот на мировните студии и
- во доменот на социјалниот развој.

Во двете полиња имаме значителни успеси кои исто така во голема мера придонесоа за развој на третиот столб на нашите активности т.н. човекова димензија (столб на човекова димензија). Заедно со професорот Гоцевски го кршевме теренот за мировните операции, кои секако резултираа во успех и очекуваното длабоко уверување на МЗ. Дека зачувување на мирот одат еден со друг со мировните операции се покажа на вашиот пример.

Оливер БАКРЕСКИ

5

Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната

ВОЈНА, МИР И БЕЗБЕДНОСТ

(д-р Зоран Нацев, д-р Радко Начевски)

М-р Ванчо КЕНКОВ

Филозофски факултет - Институт за одбрана

Развојот на македонската научна мисла која се занимава со одбраната и безбедноста на Р. Македонија, во последните неколку години, несомнено, е во постојан подем. Книгата „Војна, мир и безбедност“ со која авторите д-р Зоран Нацев и д-р Радко Начевски и се претставија на нашата научна, стручна и поширока јавност, претставува само уште една потврда на овој факт.

Станува збор за мултидисциплинарен труд во кој се истражува една мошне актуелна и специфична проблематика со која човековата цивилизација се соочува од нејзините најрани почетоци па се до денес на прагот на новиот милениум.

Во трудот авторите ги утврдуваат релациите и меѓузависноста на поимите војна, мир, како и современата одбранбено-безбедносна организираност (меѓународна и национална), а во тој контекст ги усврдуваат состојбите и перспективите на македонската организираност.

За проблематиката којашто е предмет на овој труд е пишувано и порано, но тоа што постои е мошне фрагментарно, без некоја научна елаборација или без изнаоѓање начини чија ефикасност ќе се вреднува во практиката на тој план.

Научниот пристап во мултидисциплинарната одбранбено-безбедносна проблематика во македонската научна мисла, на трудот му дава оригинална научна вредност, бидејќи нуди повеќе можни решенија.

Композицијата на книгата е изложена на 437 страници текст, поделен на 8 глави и повеќе поглавја, вовед и импресивна литература која е од понов датум, со што претставува хармонично компонирана и заокружена целина. Користената литература е од областа на воените науки, одбраната, политиката, безбедноста, економијата и филозофијата со што се потврдува нејзината мултидисциплинарност.

Во првата глава која има седум поглавја, покрај тоа што се дефинирани поимите војна, мир и конфликт, авторите даваат основни теоретски образложенија за причините за војната. Најнапред се дадени теоретски

образложенија за човековата природа како причина за војната, потоа за внатрешната организација на државата како причина за војната, за природата на меѓународниот систем како причина за војната и за судирот на цивилизации како причина за војната. Покрај теоретските образложенија за наведените причини за војната, авторите ги даваат и теориите за војната и критика на истите од денешна временска дистанца.

Во втората глава, низ четири поглавја, преку анализа на деструкцијата на човековиот род, економската деструкција, научно-технолошката деструкција и еколошката деструкција, на многу суптилен начин се прикажани последиците од уништувачката моќ на современата воена хипертрофија.

Третата глава, во две поглавја, низ мошне сеопфатна анализа прикажува два нови, јасно издеференцирани, но и спротивставени, стратески концепти: *глобализацијата* и *мултиполаризацијата*. Преку анализа на американската стратегија на ширење, нејзините состојби и перспективи, нејзината политичка, економска и воена димензија се даваат основните фундаменти на глобализацијата. Тука мора да се нагласи и определбата на Р. Македонија и нејзините перспективи, глобализацијата или новиот светски поредок да ги прифати како простор и амбиент во кој ќе ги остварува своите национални интереси. Од друга страна, пак, низ анализа на стратескиот контекст на руската федерација за 21 век, нивните внатрешни, надворешни и военоодбранбени приоритети дефинираана е мултиполаризацијата и нејзините перспективи во глобални, светски, рамки.

Четвртата глава е посветена на колективните системи за безбедност, особено на европската безбедносна структура.

Во петтата глава насловена како Национална одбрана и безбедност, покрај општите определби дадени се ставови за национална одбрана. Во повеќе поглавја, дадено евидување на националната стратегија низ призмата на содржините на политичката, дипломатската, економската и воената стратегија. Покрај дефинирањето на поимот систем и систем на одбрана, дадена е структурата на системот за одбранбено-защититниот систем на Р. Македонија, надлежностите на државните органи во остварување на функциите на системот на одбрана и можностите на Р. Македонија во ангажирањето на човековиот потенцијал во одбраната.

Во шестата глава, авторите даваат краток историски пресек за развојот на защититата и спасувањето, но и со компаративна анализа на третманот и поставеноста на цивилната заштита во западните демократски земји и нејзината организациско-функционална поставеност во Р. Македонија, нудат модел на новата организациска и функционална поставеност на цивилната заштита во Р. Македонија.

Во седмата глава, покрај дефинирањето на поимите национална безбедност, колективна безбедност, меѓународна безбедност и интегрална безбедност, дадени се одредени ставови, определби и ангажмани на Р. Македонија кон и во одделни системи за колективна безбедност.

Во последната осма глава, како резултат на опсежното истражување, анализирајќи ги факторите кои влијаат на македонскиот стратешки контекст, детерминантите и изворите на моќ на македонскиот стратешки контекст, понуден е модел на стратегија на Р. Македонија за 21 век.

Книгата "Војна, мир и безбедност на д-р Зоран Нацев и д-р Радко Начевски е извонредно логичка и конзистентна целина, во која тргнувајќи од историските и современите практични искуства, но и од теориските погледи и ставови врзани за оваа проблематика, притоа имајќи ја предвид нашата општествена стварност и националните и државни интереси, се разгледуваат и се нудат доктринарни и стратешки решенија за градење на национална одбрана и безбедност, а во тој контекст и нејзиното имплементирање во наднационалните меѓународни безбедносни системи, како и приоритетите кои произлегуваат од асоцирањето во истите. Од тој аспект, низ призмата на голем број надворешни и внатрешни фактори се дефинира и се утврдува можниот обем и степен на објективната партиципација во системот на "глобализација", како стандард кон кој треба да се тежнее.

Во книгата, покрај издржаната анализа на проблематиката која е обработена, од особено значење е да се истакне и тоа што се нудат и одредени практични решенија и модели. Како позначајни, актуелни би ги истакнале: решението и моделот кој се нуди за цивилното служење на воениот рок во Р. Македонија; понудениот модел на цивилна заштита кој е мошне актуелен и компатибилен со моделите на државите кои се членки на НАТО и на крајот на книгата како резултатот на опсежното истражување се нуди модел на современиот стратешки контекст на Р. Македонија.

Методолошкиот концепт кој е применет, мошне е оригинален и прифатлив за овој вид на научно истражување. При истражувањето доминираат историско-компаративниот, дескриптивно-аналитичкиот и статистичкиот метод, што им овозможува на авторите успешна елаборација на предметот на трудот и врз основа на резултатите на истражувањето да презентираат и перспективни решенија и модели на одбранбено-безбедносната организација и функција.

Книгата претставува значаен придонес за развојот на македонската наука од областа на одбраната и безбедноста, и без сомнение предизвикува интерес кај нашата научна и стручна јавност но и кај пошироката јавност, бидејќи стилот на којшто е пишувана книгата е многу лесен и на разбиралив јазик.

Трудот е од големо значење за оние кои се занимаваат со проучување на оваа проблематика, институциите кои едуцираат и оспособуваат кадри за потребите на одбраната на земјата. Тоа е труд финансиран на научни основи кој ќе и помогне на политиката во актуелните напори на системското градење на македонската одбрана.

Комплексноста на содржините на трудот, претставуваат фундаментална претпоставка и импулс за понатамошна истражувачка работа на оние кои имаат интерес за работа во оваа област.

5

Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната